СТЕПАН
ТКАЧУК

КАЛЕЙДОСКОП

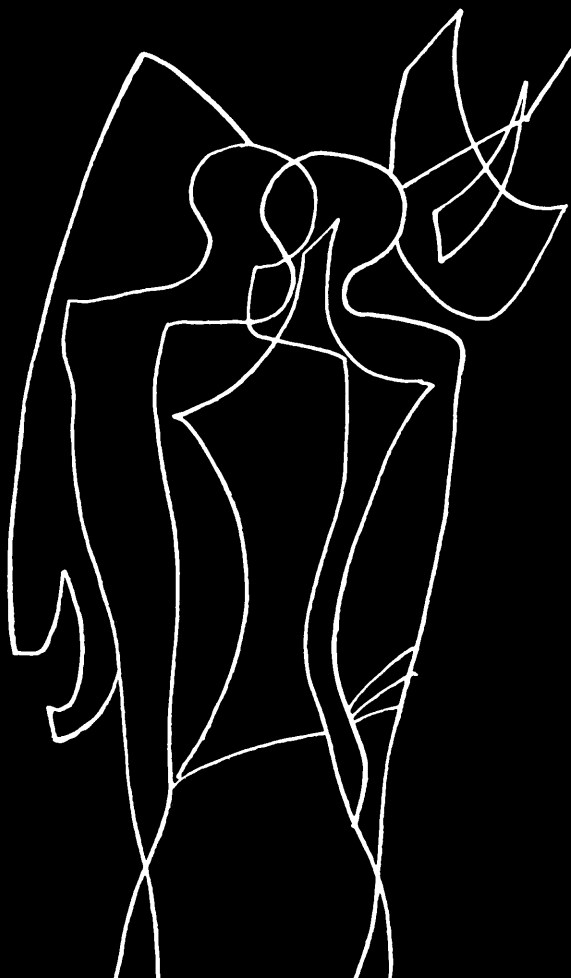

КРИТЕРІОН

diasporiana.org.ua

Обкладинка: Дамо Іштван

СТЕПАН ТКАЧУК

КАЛЕЙДОСКОП

проза

Дорогим моїм українцям
та українцям на щастя,
на радість і на вибу
зга[illegible]ну.
м. Букурешт, 15 серпня 1986 р

ВИДАВНИЦТВО КРИТЕРІОН
БУХАРЕСТ — 1985

СЮЖЕТ ДЛЯ РОМАНУ

— Не знати, з якими очима показатися?

Дні і ночі перебігаються між собою і потай глипають на стрілки годинника, який споконвіку вибиває годину народження і скону того, хто добровільно чи примусово загостив на світ, а потім проклинає свою долю й прославляє долю нащадків, числить у думці програші, а на пальцях виграші, пригадує то з любов'ю, то з ненавистю перші земні мандри, силкується розтлумачити всі таємниці свого зодіаку, пробує розгадати, що принесе йому майбутність, і які байки приметає про нього минулість.

— Не знати, де очі дівати?

Наш світ, теоретично, — білий, а, практично — чорний, відколи його якась потвора народила на нашу голову, а ми із зарозумілості, чи з неуцтва вважаємо його тільки колискою чи гробом. Проте його потвори, яких хтось у жарт назвав «людьми», меткі на розум, вміють ховати гроші в панчосі, звикли без мила лізти в душу великих цабе, а з милом у душу кумирів, годні вийти на рівну дорогу з самого бамбукового становища й перекинути на будь-що бальзаківський вік, бачать на три аршини в землю, на один — у небо, а часто-густо не бачать свого носа...

— Ой, люди! Люди! Які ви розумні й могучі! На пальцях вертите світ, а на вершку язика важите мовчки його вчинки. Ви засуджуєте без ніяких підстав правду, а коли розкриваються небесні безодні, без ножа ріжете хліб. Ви гарні, їй Богу, навіть без пам'яті, толку, роду і сьомої клепки в голові.

— Не знати ніякої віри?

Робити добро важко, а робити зле... Одні кажуть, що найлегше, інші твердять, що це — магія магій. Добре діло встані зробити кожний пройдисвіт, а зле — тільки наречені долі. Тому-то навколо Добра й Зла ведуться палкі дебати ще з часів, коли Адам, на своє лихо, дозволив, щоб Пресвятий з його кості втілив неслухняну Єву.

Набагато пізніше мудросиві голови дійшли висновку, що між Добром і Злом немає вагомої відмінності, що вони — сторони тої самої медалі. Все-таки, не на перший погляд, а на сотий, тверезе око здасть собі справу, що Добро — байдуже, а Зло — заінтересоване, світ стоїть на Добрі, а ним рухає Зло, люди ганяються за Добром, а на кожному повороті їх наздоганяє Зло.

Добро і Зло не характеризують нюанси, а точки опору. Але, на диво, на них не всі Архімеди розуміються. Архімедів повен світ, а точок опору — тільки дві: Добро і Зло. В свою чергу, вони — кубики в руці азарту.

— Хіба тільки світу, що у вікні?

Людина, скільки живе, не шкодує жодних зусиль, іноді вдається й до всяких підлостей, щоб стати гробарем нащадків і суддею предків та вішати голову на чужі клинки й ходити околясом. Правда, ходити з торбою — і стидно, і не здорово. Але й ходити на голові, на задніх лапах, ходором чи фертом, не можна вважати християнським вчинком.

Світ повний доріг і стежин. І всіх подорожніх вони ведуть тільки на Північ, поки небуття не угостить їх хлібом-сіллю. Потім вони засинають навіч на бесагах щастя чи нужди. І хиріють так твердо, що жодним земним чи небесним дзвоном не розбудити їх. На диво, вони не каються довго спати, а каються рано встати. Проте, тиха вода греблю рве...

— Я не я, а хата не моя?

Мудросиві голови уявили, а масні роти висловили, очевидно, одні притишено, а інші гомінко, що матір і рідний дім — єдині коштовні намиста цього світу. Все ж таки, наперекір істині, люд по-своєму оцінює матір і рідний дім, майже не турбується, коли рідний дім на колесах, а матір — товар.

Кожна людина народжується, як дає Бог, живе, як собі постелить, і спотулює очі, як заслужила. І вона любить на чужий роток накидати свій платок, жити на широку ногу й городити теревені на всю губу. Проте, життя, на диво, ротозіям і радості крутярів, почало з притаманної орбіти зигзагувати, закохуватися в вихиляси. Як стверджують прогнози Двадцятого століття, життя має забезпечені всі умови, щоб з тура зійти на пса. І воно ще не прийшло до глузду, хоч не раз зіткнулося з людиною на вузькій стежці.

— Не споминати лихим словом?

У народі кажуть: не тоді хортів годують, як на лови йдуть, не тоді коней сідлають, як верхи сідають, і не то хліб, що на полі, а то, що в коморі. Тому можна без сумніву твердити, що народна мудрість, — дитя Правди, якого, на жаль, не вона виховує, а людина. Тож...

Нині на великій пошані не хорти чи коні, а хліб і комори. Білий хліб і перевантажені комори. Білий хліб час від часу тишком-нишком ще пере-

ходить від рук до рук, а комори — сторожені тим самим гатунком церберів, обдавані тим самим жаром.

Манливий запах хліба і таїна комори примушують людину чеканити з власної невтамованої заспраги ножі й ключі. Тож хай ніхто не дивується, що на кожному розі скрегочуть точила, гостряться ножі й спаровуються ключі. Прийшов час, коли ножі й ключі стали біблійним Мойсеєвим києм. І цей час, на думку багатьох філософів, швидкий як черепаха...

Люди родяться невинно, живуть, як доля приказує, й мруть грішними. І добре, якщо людина собою вдоволена. Але набагато краще, якщо вона собою невдоволена і не плутає успіхи з геніальністю. На світі є мерзотники, паразити, гангстери. Але життя — не паразитизм, народження не мерзота, а смерть — не гангстерство. Людей, взагалі, формують обставини, в яких вони живуть. Втім, вони найчастіше незрівняно кращі або таки ж гірші, ніж обставини, в яких живуть. Люди розумнішають тільки під тиском необхідностей. Чим людина стала розумнішою, тим вона більше сміється. І, слава Богу, має з чого сміятися. На наш світ досі дощить лиш комедіями, а час з давніх-давен народжує тільки комедіантів. Комедії пишуться на небі, а комедіанти родяться на землі. Час, не знаходячи відповідних акторів, часто-густо вдається до імпровізацій, дешевих реплік. Тому глядачі не завжди мають з чого сміятися, або не розуміють, чому сміються та плещуть в долоні, як варіати. Як відомо, наші пращури, Адам і Єва, не мали чого сміятися в раю, бо сміх і його неймовірну красу вони з подивом відкрили набагато пізніше, працюючи в поті чола на суворій землі. Таж сміх не куля, а пілюля...

Люди покійних споминають тільки «незлим тихим словом». Але злі чи добрі діла покійних не раз переоцінюють прийдешні покоління, і тільки одні з них в своїх категоричних висновках спираються на істину, бо надто рідко з тих висновків випливають віра і надія. Це свідчить, що людина, котра любить себе надмірно, помиляється, а якщо вона себе зневажає, то помиляється вдвічі глибше. Також не дозволено, хоч дехто галасливо рекомендує, жити людині коштом життя своїх ближніх, бо це — людожерство...

— Що?

Щастя — швидке, як ведмідь за перепелицями. І воно майже ніколи не стукає у двері того, хто його чекає з нетерпінням, а сліпо напрошується до тих хат, в яких наріжні камені — роги достатку. І на горизонтах, і по катакомбах речеться, що все лихо в злиднях, але ніхто не хоче знати, що в багатстві найбільше лихо.

Про митця говорить його витвір, а про людину — спогади. Витвір і спогади говорять голосами їх творців, доки мають щось цікавого сказати, і живуть стільки, скільки їх творці мали в собі духовного життя. Говорять твори і спогади лиш того, хто вміє мовчати.

Мочарі й скелі живуть мовчки. Галасує лиш те, що минає. Тому-то людина, відчуваючи, що її вік минає, починає кричати. Мабуть, вона собі уявляє, що розпачливим криком здобуде остаточну перемогу над невблаганним плином часу, забуваючи, що гамір дня і шум суспільства притишують до могильного мовчання її розпачливий крик.

Зрештою, кого шукає людина все життя? Себе! І все ж таки вона час від часу шукає того, хто допоміг би їй стати велетнем. Тоді вона не вірить у власні сили, а пристрасно довіряє своїй перевіреній здатності припасовуватися на різні копили,

хоч вона добре знає, що на самому денці душі мусить носити вірність, як носить свічка свій пломінь, доки не згасне разом з нею.

Людина підсвідомо нехтує, що сонце замінює дощ, а дощ — сонце, що щастю теж потрібен час, що в кожній купці глини, повз яку вона пробігає під час своїх гонок життєвими дорогами, може пудитися прах титана.

— Заборонено говорити про Волю і Правду?

Люди люблять говорити з ностальгією про щастя і часи, коли щастя не жило в речах і не являлося приватним майном тільки наречених долі. Ачей були такі часи, коли речі не панували над людьми? Були! Були тоді, коли до речей ще не належав лук, який символізує здобич і ситий шлунок. В ті, так би мовити, міфічні часи щастя не було в речах, а в ділах.

Люди йдуть мимоволі крізь час, а він беззвучно відкривається перед ними, і одним сниться тільки необмежена свобода, навмисно нехтуючи те, що світ став затісним і його блага очевидячки вичерпуються. І ще щось: кожна людина мусить бути непоступливою лиш у великих справах, рівняти свої здібності з здібностями закладеними природою, розкриватися повною мірою тільки в межах реальності, а не абсурду. Також вона повинна радо переоцінювати себе, щоб мала змогу вірити в себе навіть тоді, коли ковзається на поверхні.

Людина не має крил. Має тільки руки, але подеколи вона не знає, що з ними робити, хоч вони не ростуть безустанку, як трава, а пальці частіше залицяються до перстенів з діамантами, ніж до буденних знарядь. Тому вона разом із ходою вивчає й рачкувати і все життя важче несе свої страждання, ніж жорстокість до інших людей.

Вона з колиски до гробової дошки хоче жити по-своїй волі й думати-гадати по-своєму. Часи до-

вели, що це неможливе, бо життя людини зводиться до спільного знаменника спільноти, якій вона належить. І зводити життя будь-якої спільноти не важко тоді, коли скіпетр і булава знаходяться в руках того, хто галасу юрби не чує. Політика не стає штукою штук, а справжнім мистецтвом тоді, коли з двох різних думок не перемагає гучніша, а праведніша, перемагають не привелійовані слова, а вистраждані, заряджені голосом істини.

Хіба можна призабути минулість? Хіба можна не дбати про майбутність? Можна робити дуже добре одне і друге. Якщо людині не все дозволено, то їй усе зручно робити. Тому не дивно, що будь-яке щеня може покусати навіть генія...

Як правило, близькі пагорби заступають нам далекі високі гори, ми можемо тільки здогадуватися про їх існування чи сумніватися, але ніхто не зможе їх заперечити, хоч наполягатиме і користуватиметься всіма доступними аргументами.

Світ повен тих, хто пішов по шерсть, а сам вернувся пострижений.

Час галасує віддавна. І хоч захрип, він далі нагадує людям, що, відколи вірять чужим речам, а не своїм очам, та підливають масла у вогонь, вони знаходяться на прузі безодні, а над їх буттям висне Дамоклів меч.

Дотепники кажуть: «Майбуття нам облегшить серця, не дозволить облитися потом чи обценьками добувати щастя, не доведе нас ніколи до того, щоб облизати макогона...»

І ось перед світом виткнуло довгоснене майбуття, але воно ще не прочинило перед нами свою браму. Вона на замку, всупереч, що вилита з чистого золота. Ми дивимося на неї, як голодний вовк на здобич, а вона опирається, як віл на леду.

Перед брамою коливається ліс простоволосих голів, а понад ними переплітаються безліч рук і кожна з них хоче прочинити її навстіж. Брама мовчить. Очі її перелупують, а руки шукають ключів. Несподівано під брамою з'явились, наче з-під землі, Доля і Час.

З тріпотливих висот задощило лелечими яйцями. І дощить! І дощить! І дощить, доки брама не дійде до голубої стріхи неба.

Ліс простоволосих голів хитнувся, а навколишність стрепенулась. І той, хто глядить на те видовисько, приходить до глузду: золотої брами майбуття нема, а є тільки завіса, яка піднімається й спускається над сценою життя. Все, що розгортається на сцені, здається правдивішим, ніж у житті, вся чарівність життя полягає в тому, що воно приходить весело, а відходить сумно. Проте життя, як мистецтво, породжує свої шедеври.

Час байдуже кинув:

— Доле, що робить серп?

— Звичайну буденну роботу: пожинає дубів, які пишаються своїми мудросивими головами. А чим займається молот? — хизливим тоном поспитала кирпата Доля.

— Перековує звелених серпом дубів на важелів...

— Навіщо тобі важелів?

— Як навіщо? Я хочу виважити браму майбуття з суглобів, а потім перекотити світ...

— Горілиць?

— Долілиць!

— Чому?

— Так заслужив!

— І до кінця, що станеться з перекоченим світом?

— Обмалюємо його і обстелимо бадьорими гаслами. Я ж митець...

— І це по-твоєму мистецтво?

— У кожному мистецтві є те, що лежить на поверхні, і прихований символ. Тож...

— По-моєму те, що ти робиш, не мистецтво, а політика...

— І політика мистецтво...

— Мистецтво — дзеркало, яке відбиває того, хто в нього дивиться, а політика — дзеркало, яке відбиває того, хто дає тон...

— Я, Доле, правду кажучи, останнім часом не дуже собі товчу голову мистецтвом, а займаюсь політикою...

— Я, Часе, досі була переконана, що ти неперевершений митець, але, як видно, ти останній політикан...

— На мою думку, мистецтво — трагедія трагедій, а політика комедія комедій.

— Твій вислів надто криптичний...

— Трішки терпцю! Митець говорить тільки в своє ім'я, а політикан може до кінця говорити навіть во ім'я всього світу... І мушу тобі пригадати, що політиканам ведеться, як у Бога за дверима, а митцям, як чортові в терню.

— Я знаю, що мистецтво одна галушка, а політика інша. Але не збагну, в чому різниця між митцем і політиканом.

— Митець чесний з собою і людьми, а політикан не чесний ні з собою, ані з людьми.

— Мене не цікавлять люди.

— Я, Доле, знаю, що ти в своїх розрахунках з людиною ніколи не вважаєш свій борг сплаченим.

— Я дотримуюся правила: хто як постелить, так і спатиме...

— Ти мимохіть прийшла до глузду: політикан найкраще знає стелити прокрустове ложе. Митці — незграбні.

— Скажи мені, чому хочеш перекотити світ долілиць?

— Якщо я не перекочу долілиць, то політикани перекотять стрімголов...

— Часе, я знаю, що життєва правда найчастіше криється в парадоксах, але не знаю, в чому криється твоя правда.

— В точках опору.

— І скільки їх?

— Безліч. Але своєї мети я зможу добитися тільки за допомогою двох точок опору і двох важелів.

— Назви їх!

— Точки опору: Схід і Захід. Важелі: Добро і Зло.

— Ясно! І все ж таки мені не ясно, чому ти клопочешся долею світу?

— Таж світ моє дитя. І покіль воно вертілося нормально, то всі жителі йому плювали в очі. Якщо воно вертітиметься долілиць, то ті ж самі жителі цілуватимуть його в задницю...

— Часе, як видно, тебе протверезили олімпійські громи...

— Ні, Доле! Мною оволодів олімпійський спокій.

— Я теж знаю, як і ти, що око бачить далеко, а розум ще далі, що око по верхах біжить, а розум і корінь бачить. Але...

— Я наситився носом вудити рибу.

— І ненавидіти людину.

— Я ненавиджу не людину, а невідомість її душі.

— Чому?

— Бо кожна людина має не тільки біологічних предків, але й духовних, а останні нерідко ближчі їй за своїм типом і темпераментом, сильніше впливають на неї.

— Але та ж сама людина дістала у спадок від попередніх поколінь незбагненну кількість думок і пороків : в ній — міріади чужих життів і міріади чужих відчуттів.

— Бачу, хтось тобі всунув у голову п'яту клепку...

— Часе, я пустилася в бійку...

— Тож чуба не жалій !

— Якщо, припустімо, ти виважиш із суглобів браму майбуття і перекотиш світ долілиць, то що станеться з нами ?

— Не знаю...

— Часе, скажи, чим провинився перед тобою світ ?

— Тим, що сприймає все сліпо...

— І яке зло ти бачиш у цьому поступі ?

— Я бачу зло не в поступі, а в його ділах.

— Хто цьому винен ?

— Він ! Ніхто інший.

— Мені здається, що світ високий до неба і дурний, як треба...

— Неправда ! Він мастить губи медом і чекає, щоб люди цілували їх щогодини...

— І цілують ?

— Ще й як !

— До кінця що станеться з нашим світом ?

— Нічого злого ! Перефарбуємо наново, обстелимо новими гаслами, заграють нові оркестри... Чуєш, світе ?

Оркестри, час гри настав. Тож грайте лиш нашої, бо ми лиш нашої вміємо танцювати...

ЗАДЗВОНИЛИ ЗНОВУ ДЗВОНИ

Коморами гуляла біда, а люди переполошено зиркали в очі сонця, безпорадно мнули між шорсткими пальцями засмучену глину, а безневинною злостю затикали уші, коли плач малюків розносився увсебіч на крилах спекотливого вітру і болі краяли душі скорбним матерям, як гострі леза.

Село було схоже на блиснуте дерево, а чорні до овуглення коси молодиць з розпачливими поглядами маржини й галиці переплітались в безконечну ниточку смутку.

Потріскані дороги, як долоні в рабів середньовіччя, зневірено зазирали в лазурне свічадо неба, спотулювали м'яті повіки й смиренно очікували кінець світу.

У двері паламаря Федора Федеринця постукав несподіваний гість: голод. І він остовпів перед дверима, хоч вони не наважувались прочинитися перед ним бодай на одну-однісіньку часинку.

В селі вже понад шість місяців ніхто не спотулив очі, жодна зірка не воскресла над якоюсь хатиною, не було жодного весілля й жодний калачик не усміхнувся в паламаревих зношених бесагах

В повноводних колись криницях тепер шкіриться зацеглілий намул, як душі мачух, а над цямрин-

ням окам'яніли, як привиди, похмелені полиновим медом ветхі журавлі та перевтомлені відра.

Дні плили на Захід, ночі плигали на Північ, а горе хтиво вмощувалося під згризене серце громади.

Промайнула вже й сьома божа днинка, відколи паламареві діти заманювали голод тільки крихітками пересохлої дори й запивали кількома краплинами водиці, бо й її не вистачало.

Врешті-решт Бог змилувався й покликав, таки на початку тижня, до себе старого Ігнаця.

Паламареві діти ще не повставали. Хто-зна, вони, може, й побоювались прокинутися й віддалити полуду ночі з своїх переплаканих очей. У сні час проходить інакше, а роти не думають тільки про їжу. Тим більше, коли ріг достатку тихий, як ланцюг у торбі.

Паламар прокинувся вдосвіта, бо зажура батожила безугавно його озвірілу душу, але, не маючи чогось кращого робити, взявся клепати косу, якій за недовгий час виросли кілька кутніх зубів.

— Федоре! Федоре, прочини хвіртку!

Паламар зиркнув зніяковіло в сторону, звідки долинали бентежні благання, й перед його очима виткнула Ігнациха. На денці його загорьованої душі задрижала, наче кулька живого срібла, крапелина радості, яка з кожним новим стуком серця росла й округлювалась, як надія убогої людини.

— Бог вже спрятав його... — плаксиво проговорила Ігнациха.

— Багатого й Бог бере, а бідного й чорт не приймає. Щастя, що багачі не можуть смерть підкуповувати, бо на світі залишилися б тільки вони. Хай покійному панові земля стане каменем, а не пухом, — поглаголив паламар.

Ігнациха плакала, аж хлипала, й не дочула паламаревих докорів, а її сльози, рясні, як біб, падали на землю, як срібні бісери.

Вона витерла очі краєчком чорної хустини й поблагала поблажливим голосом :

— Федоре, ти ж добре знаєш, що мій покійний муж був чільним господарем нашого села. За те хочу й поховати його так, як заслуговує. Убогий, стулив очі саме опівночі, а не на світанку, як бажав. Він часто мені казав: «Той, хто помирає вдосвіта, й на тому світі матиме парть лиш на світло, бо там світла — лиш на віхоть, а спотулених очей, — як трави та листя». Прошу, видзвони йому!

Паламар кивнув мовчки головою й розвів руками, а Ігнациха почвалала додому, як запаморочена качка. Сичливе шарудіння її кроків довго відлунювалось в його вухах.

Паламар доплівся на дзвіницю, під сволоком якої два ущерблені дзвони мружили очі, як ліниві леви.

— О, мої вірні й покірні дзвони! Помер Ігнацьо... І ми мусимо сповістити усе село, що Бог спрятав ще одного бездушника. Прошу вас з сльозами на віях і палахким горем у душі, дзвоніть, як ще нікому не доводилося. Ігнациха за це мені добре заплатить. Ігнацьова смерть врятує мою родину від загибелі. Пусто вам морочу голову, бо ви під цю пору не встані зрозуміти, що таке голод. Позмагайтеся, будьте такими добрими, хоч раз у житті заплакати від душі. Ваш скорботний плач — це мій білий калач. Я кожний ваш схлип проміняю на горішки, а кожне зітхання — на калачики. Мої давні й вірні друзі, дзвони й ви розторочені воловоди, і ти, розгойдана дзвіннице, станьте мені в пригоді. Молюся й благаю вас!

Дзвони мовчали.

Паламар відчував, що в його натруджених руках закипала сильна сила, а синцями залиті губи безперестанку шептали : «Господи, помилуй не Ігнаця, а мою нещасну родину !»

Хотячи чи не хотячи, заплакали й дзвони. І плакали так ревно, що довгий час вже не можна було їх втихомирити.

Паламар калатав пристрасно у дзвони й несамовито розгонювався, буцімто намагався перекотити долілиць не лише дзвіницю, але й весь світ, не знаючи, мабуть, що світ, як кіт : тільки на ноги паде.

Село заворушилось, заметушилось, проговорило, а в паламаревій хаті й світа не видно : хлопці стрибали з ліжка на землю й вибрикувалися по хаті, мов коники, дівчата попадали на коліна й моляться Пресвятому за Ігнацьову душу.

Поховали Ігнаця.

Паламар запакував у бесаги свої калачики й горішки.

Дружина й діти повиходили надвір. Діти стали навколо їх матері серед самого подвір'я, трималися цупко за руки й кружеляли вкруг неї, співаючи, наскільки витримували груди :

Задзвонили дзвони... Задзвонили дзвони...
Тато принесе бесаги калачів
Білих, наче сніг, великих, наче сонце.
Боже, забирай всіх наших багачів !

Чорні хмари, наче розгнівані буйволи, вовтузились деякий час над хатою, а відтак остовпіли над подвір'ям і розплакались...

Добрався додому й паламар, а на його змарнілих плечах похитувались, як вагітна ніч і ялова днина, обтяжені бесаги.

Його ждали під стріхою діти й дружина.

Паламар зачинив обачно хвіртку, довго оглядав вздовж та впоперек стривожену родину й зареготав, як божевільний.

Діти й дружина зніяковіло гляділи на паламаря, а він все реготав і реготав, і лиховісний регіт розгулювався увсебіч, як відгомін громовиці.

Паламар регочучи висадився на поріг, зняв з плечей бесаги і невдовзі замовк. Незабаром обцілував простоволосі голівоньки своїх дітей.

Ні діти, ні дружина не розуміли, що з ним діється, і дивилися на нього, як на чудасію.

Паламар спокійно, майже ритуальними жестами, діставав з бесагів калачики, тричі їх обціловував і жбурляв посеред подвір'я.

Нараз з його здичавілої душі вирвався, як вулканічна лава, моторошний проклін:

— Не приймила б тебе земля, бездушнику! Та земля, яка не може нагодувати бідних, не має права приймати на вічний спочин багачів! Я тобі, клятий бездушнику, видзвонив, як нікому дотепер, але не хочу відплати.

Надворі крапотів рясний літній дощ, а дружина й діти поглипували скоса то на калачики, то на свого покровителя...

Чому кого біда вчепиться, то й на спину стеребиться?

ФРЕСКА

Час неохоче піднявся на престол престолів, бо звідтам може ліпше бачити все, що твориться на світі, і на якому цідилі й сам опинився.

«Ні! Таким світ не повинен бути! Ні він, ані його потвори. На цьому світі життя — трагедія трагедій, а люди, замість того, щоб були чесні й совісні, такі комедії виробляють, аж мені вже надоїло, хоч мій терпець завжди вечірній гнів лишає на ранок.

Мої руки — мечі: Добро і Зло. Тому я можу й навіть примушений уявляти себе в різних іпостасях, але не маю права зневажати жодне становище. Насамперед мені треба перебудувати світ. На початку змурую хатину, і вона буде первісним зародком нового світу. Потім нехай і новий світ валиться, як баба у рай...»

Надворі ясно, аж можна мак збирати.

Час уперто і без зайвих вагань взявся до роботи: перетесав сонце на вікна і двері, місяць на стелю й пороги, мармурові гори на стіни, а блакитне небо на дах. Відтак змурував хату на помості, в якій, замість каганців, засяяли зорі долі тих, що зроду мріяли-гадали, а іноді й голови ложили, щоб змінити долю світу.

На прибранім Столі Мовчання усміхаються буханець і квітистий кухоль вина, а довга, як людські страсті, свічка блаженним сяйвом осявала їх, наче рідна матір своїх діточок.

Хата чекає гостей на тайну вечерю.

Надворі виє буря.

Серед подвір'я час майструє буду із скостенілих прокльонів тих, що все життя зазіхали на піку, а жили в балці.

Звідкілясь до буди дотягнувся, як гадюка, бряжчачий ланцюг.

Промайнуло кілька діб від перетворення старого світу на новий, який поки що зводився до одної хатини.

Хвилини — перелітні усміхи часу — плинули мимо хатини, перешіптувались з ланцюгом, цілували буду й тричі обходили її, списами кидалися в лискучі вікна, молились перед порожнім ліжком і жайворами пурхали в непроглядну далечінь.

Стукнула хвилина відродження...

На небі безперестанку сяяло тільки сонце. Зорі й місяць зникли. Зникла назавжди й ніч, і тільки день залишився панувати в небесному царстві.

Новий рік першим обчовгав поріг нової хати. І не приходилося очам вірити, коли він вгледів, що на ланцюгу перед будою стоїть чоловік, на порозі співає собака, грає на кобзі час, а доля танцює і водно підтягує:

Світ — не світ, а час — не час!
Замість зілля, пиймо квасу!
Хто шукає щастя повсякчас,
Той не віднайде ні щастя, ані спасу!

Грай же, часе, чоловіче, плач.
Вранці через горб знемоги скач,
Та вибери собі ту пару,
Що замість щастя любить кару.

Час грає. Доля танцює. Хата дивується. Чоловік стоїть на ланцюгу. На порозі співає собака.

Гойднулась буда. Прокинулись лелеки. Заскрипіли ворота Храму Вічності. Заїржали коні. Замукали корови. Заблеяли вівці. Запіяли півні. Зашелестіли бори. Запалали вогні. Защебетали солов'ї.

Звідкілясь долинають акорди :

Навіщо долі, світу, часу ?
Навіщо щастя, слави, спасу,
Коли таки сам час захтів
Перетворити все, що сам возвів ?

Хата виблискує на сонці, як перлина в намисті, а під її стріхами ластівки ліплять гнізда.

Час грає і з пальців меду добуває.

Доля перекинулася в жінку, яка зняла ланцюг з чоловічої шиї, і вони зайшли удвох до хати.

Прочинились навстіж вікна і на крилах леготу понеслась пісня :

Мужчино мудра та хоробра,
За тебе хочу заміж вийти...

ІВАНЕ, МІЙ ІВАНЧИКУ!

Сонце з підкоченими рукавами проходжується небом вздовж та впоперек і засіває його ледь усміхненими зорями, а за горизонтом горизонтів ніч лагодиться в дорогу.

У хаті тепло, панує затишшя. Тільки ритмічне цокання годинника дає знати, що хвилини, як діти, не мають терпіння посидіти на місці, а водно ідуть, ідуть, ідуть...

— Іване, мій Іванчику! — марить Анничка. — Я така слаба, що вже й витримати не можу. Як видно, мушу швиденько забратись туди, звідки ніхто не повертається. Ти, напевно, тамки, куди я збираюсь добратися, почуваєшся добре, бо дотепер ні вісточки не дав, ні слівця не написав, хоч я залишилась з п'ятьма дітьми на голові.

Іване, мій Іванчику, будь ласка, скажи мені: на тому світі так добре жити? Знайшов іншу жінку? І наробив їй нову купу дітей?

Стільки років пройшло, відколи ти мене востаннє поцілував і мовчки махнув рукою. Пригадую добре той день, коли у твоїх зелених як дубові листочки очах закрутились сльози, а з болю і горя язик проковтнув. І відтоді робиш наді мною тільки холод...

Закінчилась війна, люди поприходили до своїх домівок, а ти залишився мені і своїм діточкам вірний, як Юда...

Молодість мене покидала очевидячки, а біда носилась лиш на моїх плечах. Давала собі раду, як могла. Працювала на полі, кутала дітей, дозирала худобу й чекала тебе. Поле родило, маржина плодилась, діти росли, як з води й роси, тебе я чекала й не дочекалась.

Ми закоротко були прикупі, ділили навпіл горе і радість. Ти сам добре знаєш, що очі, які не бачаться, забуваються, серця, які не слухаються, не шукаються. Ой бо гірка людська вдача!

Я перед смертю пишу це письмо, в якому хочу тобі розказати все, що сталося у нашій громаді. Може, сподіваюсь, воно до тебе дійде, і ти знайдеш трішки вільного часу, щоб прочитати бодай з цікавості.

Як вже тобі згадала, я все життя чекала тебе, але, як видно, ти забув, що ми чекаємо тебе. Жодного чоловіка, крім тебе, мені не треба було, хоч не один вдівець, ба ще й холостяки, ламали голову за мною довгі роки. Чекаючи тебе, я мимоволі зненавиділа чоловічий рід, а ненависть, затаєна в моїй душі, осявала, як каганець, будні, доки темнота її здула.

Довгий час я тільки тебе бачила й чула. Потім ти почав переселюватись із очей і душі у пам'ять, а діти займали вільні місця, залишені тобою напризволяще. Діти росли і росли, а ти все нидів і нидів. Вони були всім моїм щастям і майном. Я жила тільки для них, а вони безперестанку нагадували мені тебе такого, якого я знала змалку.

Митрик оженився з Саветою Федуневою. Любились і люблятьcя, мирились і миряться. Тільки Бог знає доки. Мають семеро дітей, а старший хлопець, Прокіп, недавно одружився з Скрипиєвою Варва-

рою. Ведеться їм добре. Він лікар, а вона вчителька. Про дітей ще не думають. Тепер молоді вперше хочуть нагулятися, а потім кутати дітей. Інші часи, інші звичаї. Ми, убогі, що знали? Знали тільки дітей робити й гадали, що більшого щастя на світі немає.

Митрик дуже хворий. Скапує, як свічка, хоч син водить до всіх лікарів та шпиталів. Боюся, що він побачить тебе скоріше за мене.

Василь помер рекрутом. Сповнив вісімнадцять років, а Бог вже й покликав його до себе, хоч він ще й не розкусив, що таке життя, а що таке любов. Я плакала за ним, доки очі не висушились, як дві губки.

Оленка вийшла заміж за Петра Георгілого, але живе з ним, як черв'як у хріну. Він цілу ніч пиячить, а вдень товче їй голову. І ревнує її й до плоту. Я не раз радила їй, щоб лишила його до дідька і пішла, куди очі заведуть, а вона, бідолаха, мені щоразу каже: «Мамо, не мішайся в нашу хату! Я його люблю. І там, де двоє люблятьcя, там і чубляться...» Сарака моя Оленка! Вона, мабуть, ще уявляє, що на цьому світі все зліплене тільки з любові, ще не переконалась, що любов дволична, як таляр... Колись і я так думала, але здала собі добре справу аж тепер, на схилі віку, що любов тримає коротко і покидає людину саме тоді, коли вона з нею звикла. Правду люди кажуть: любов розум бере і нічого на місце не кладе...

Народила дівчину й хлопця. Хлопець — маленький ти. Він у мене живе, а я його хороню, як зіницю ока.

Регіна — пройдисвіт. Робота до її рук не ловиться. Понад три роки вже не переступила мій поріг. Я її дала до ліцею, думаючи, що стане великою панею, але вона, як дала волю серцю, то не признає ні люду, ні суду. Продала-м дві фалчі поля,

щоб тримати її в школі. Поле пішло на вітер, а вона п'ялиться, як жаба на купину. Час від часу мені пише то з одного місця, то з другого. Посилає й патрети. Файна, як кукла, але розуму й на віхоть не має. Через неї не раз мені стидно й між люди показатись.

Чоловіка діти бояться, а над жінкою поневіряються.

Омелько ще нежонатий. Він уся моя надія. Працює слюсарем на залізниці. Всі гроші дає мені. Не курить і не п'є. Порядний, як ангел. Все-таки Пердішева Василина йому скрутила голову, як півникові, бо на танець ідуть тільки разом і лиш обоє танцюють. Тримаються цупко, як ми тримались, коли Місяль Тарадайків вгатив ніж тобі в спину за те, що ти не дозволив мені й з ним потанцювати. Вона гарна і добра дівчина, але бідна, як палець. Аби лиш була порядною.

Поле в нас забрали. З п'ятьох городів бездушники залишили лиш десять арів. Колгосп глигнув наші коні, фіру, сани, плуг, віялку і січкарню. На початку ним керував Іван Чубликів, а тепер верховодить Проць Жуп. Як зійшов на цідило Іван, так зійде і Проць. Що один був господар, а що другий. Так наробилися, аж під язиком упріли... І, на лихо, ми справні до колгоспу, як віл до корита...

Цього року померли Дьордій Залудиків, Петро Василічишин, Митрик Партола, Варвара Байтанюкова, Василь Галапупчин і Марія Пакатка. Одні кажуть, що вони померли з горя, а інші — з радості. З горя, що їм забрали маєтки, а з радості, що позбулися знущань.

Нині ти наше село не пізнав би. Їй Богу! Залишились такими, якими ти знаєш, тільки горби Кухніче та Жія. Глиниці переорали, а Вушник викорчували. Річка Сучава вже не тече знаним тобою

руслом, а багною й скоро злиже залізницю. Розтоки, Забалти, Каземати зникли без сліду, якби й ніколи їх не було на світі. Якби річка була знесла давніше залізницю, то, може, й тебе не взяли були на війну, бо волами не можна було переправлятись за гори і моря.

Михайло Ґалик помер, син продав хату Шудреєві, а город церкві. На ньому розмістився новий цвинтар. Старий став затісним, бо майже все село перенеслося туди. Першими покрасили свої місця на новому цвинтарі Букур з Катріною, Іван Флюшків, Марія Ружічина, Хецьо і старший син Василя Пурика, який помер на серцевий удар. Минулої п'ятниці там поховали Івана Голю, який повернувся додому з Канади, щоб між своїми померти. Люди хочуть померти там, де й народились. Тільки ти — виїмок...

Пишучи тобі це письмо, відчуваю, що сила мене покинула, очі затуманились, а в серці загніздився страх.

Я сподіваюсь, що письмо дійде до тебе скоріше, ніж я. А коли вже доберуся, сама розкажу все до останньої подробиці, бо моя пам'ять запам'ятала всяке та не однаке. Мені вже на землі не можна далі шукати вчорашнього дня, ані носити воду ситом, а пісок саком.

Іване, мій Іванчику! Я все життя була чесною й вірною тобі всупереч, що добре знала: честь і віра — сторони дурного гроша...

Іду... Біжу... Почекай... Трішки терпцю...

РОЗВІД

Світає...

На перехресті буття і небуття космос став Столом Мовчання, а навколо зоряниці впали на коліна й грають на сонячних кларнетах.

Неквапно проходять години.

Час і Земля неохоче присіли за стіл.

— Я, — почав скаржитись Час, — постарів, став килавим, недовірливим, а на додаток ще й захворів на ревнощі. Хвороба, як відомо, нікого не красить. Ми наплодили всяких та не однаких дітей, викутали їх і вивели в люди, а вони, замість подяки, з-під нас п'яти ріжуть. Ба ще й збиткуються. Ти фіглюєш і вередуєш. Тому я рішив розійтися з тобою назавжди. Розвід — моя покута і твій спас. Ти ще молода, а женихи ревуть, як осел на дощ... Тож, Земле, їдь із Богом, крутися-вертися до нестями!

Гірко посміхаючись, Земля обміряла Часову бучну голову.

— Звісно, кожна птиця знаходить свого Гриця, а проти віку нема ліку. Також мені двічі молодою не бути. Але питаюсь: чому ти не той, ким тебе світ бачить?

— Щастя, — веде собі далі Час, — дзеркало, що розбивається саме тоді, коли світ найкраще

бачиться в ньому. Зрештою, навіщо людині щастя? Тим більше нині, коли воно — вишиті буряки на мундирі покійного Мартина Борулі. Боруля носив бодай свій мундир з великим душевним задоволенням і стальним переконанням, що лиш так йому роковано носитись. Вашим дітям не треба ні буряків, ні мундирів. Вони такі хитро-мудрі, що й чорти їм завидують. На лихо, ми останнім часом наплодили не дітей, а виродків. Хто винен? Я? Ти? Мені серце підказує, що ти в шурах-мурах з...

— Часе, я тобі вірна. І вірно кохаю тебе вже кілька парсек.

— Навіщо мені жінки? Навіщо мені клопотів на голову? Одруження — добровільне пекло, а я опинився в ньому, як сліпий на базарі.

— Мужчин треба обвинувачувати за кожну жіночу помилку...

— Зась! Що ти кажеш?

— Кажу тільки святу правду. Коли ти вимагаєш, щоб я була чесною і відданою, то будь і ти таким. Ти плачешся, що я тобі огірчила життя. Ану подумай добре, хто кому огірчив. Ти зробиш мені дитину — і з рота ватра, а з очей іскри... Посиди і ти тут з нами хоч добу. Побачиш власними очима, на чім світ стоїть і хто ним розпоряджає. При цій нагоді довідаєшся, що й за тобою не лиш золоті верби ростуть. Діти — дітьми. Їх треба вести за ручку хоч третину життєвої дороги, а не залишати напризволяще ще в колисці. Наші діти мають повне право вважатися байстрюками. Ти їх зробив, але ще жодну досі не погладив по голівці, жодній не змайстрував колиску і не подарував ляльку. Ти гірший соловейка...

— Я не винен, що мені не присуджено сидіти на місці, а мушу вічно кудись-то квапитись... У мене обличчя мінливе, а почуття ті ж самі. І ти мусиш

вже раз усвідомити, що за солодкі ночі — гіркенькі дні...

— Тільки мама знає, що означає кохати і бути щасливою. І не забудь, що світ носиться на наших плечах. Він без нас двох — зламаний гріш...

— Ти все судиш душею, а я умом...

— Мама — честь родини, образ дитини, дорогоцінна скарбниця чоловіка. Також добре запам'ятай, що лиш мамина сльозина уметафорює усміх.

— Аякже! Не пусто материнство — жіночий патріотизм...

— Ти, Часе, як оженився, так зажурився: треба горшка, миски й колиски.

— Думай, що хочеш. Я прокляв нащадків, а батьківське прокляття, немов брила: на кого впаде, того й розчавить.

— Чом ти так гостро засуджуєш нащадків, коли ти донині жодного з них не бачив? Я мучилась-каралась, доки їх викутала.

— Це факт! І все-таки мені нащадки нерви вимотують...

— Діти вдаються в батьків. Який майстер, таке й діло виходть з його рук. І не забудь, що день смутку зморює більше, ніж рік мук!

— Маленькі болі галасують, а великі мовчать. Мудра людина скоріше усміхнеться, чим заплаче. Той, хто сміється, довіряє щастю. І не треба оплакувати діла, які ніколи не довершимо.

— Ти, Часе, навмисно забуваєш, що наші діти називаються людьми, а людина схожа на дуба: щомить зарубцьовує рану. Стурбована людина завжди зронить сльозину, а болі окрилюють її мрії. Сніжини трусяться на землю без гомону, а крига льоду в своїм падінні посвистує й тріщить.

— Земле, ти чудово спаровуєш хитромудрі слова й пересаджуєш у мою душу. Проте вони жодного плоду не дадуть.

— Я говорю про образії, а ти про гарбузи... Ти, мабуть, не знаєш, що слова — бродячі духи речей, а саме — заборонені совістю, вірою і законом.

— Жіноча правда — завжди останній гість. А з гостями...

— Правда тільки одна й неподільна.

— Земле, ти йди вперед лицем, а не п'ятами, і побачиш, що правда дійшла до того, що й кури сміються з неї, а кривда схопила світ руками, як віл рогами. І лиш тоді правда є такою, якою ти її вважаєш, коли горобці женяться...

— Ти створив світ, а я його увічнила й заселила людьми. Ти на всякі руки майстер, а я всесвітній творець. Без нас двох світ був би світом тоді, коли на долоні волос виросте.

— Згідний з тобою. Але ж ти сама знаєш, що через одну овечку може пропасти отара.

— Я знаю, Часе, що в тебе завжди вовча думка і лисячий хвіст.

— Ти угадала, що я звик перевтілюватись, як скоморох. Я найкраще почуваюся хамелеоном удень, а вночі вітром. Одягнений у вигаптовані з супокою і мовчання ризи, я можу теревенити з каменем, і він мене вважатиме каменем, діброва — крислатим дубом, а повітря — орлиним крилом.

Я метаю наопашки різні мантії, але найбільше мені припадають до душі ті зіткані з колючих слів і палаючих мрій. Через це нужда заслонює вікна і зачинює двері, ріки зрікаються русел, а люди страхаються мене, бо добре знають, що вовк бере там, де не живе...

— Залежить... Троянда може й серед мочару цвісти, але вона ніколи не втратить свій притаманний колір, ані своєрідну духмяність. Пісня жайвора не заливається ніколи кров'ю, хоч його дряпає шипшиновий кущ. Не кожний біль залишає

рану на все життя. Світло не однаково впливає на нас і наших нащадків.

— Як бачу, я виховав дружину в добру годину. Жалію тільки одне: ми поставили світ на ноги, а наші діти пруться його звалити.

— Я давно знаю, чому леденіють зорі з слізьми на віях, Зевси возяться тільки в чорних колісницях, безугавно звужується путь без вороття, лебідка співає все життя тільки одну пісню, дитячі сни похитують ластів'ячі гнізда під стріхами отчих домів, а людські сліди цвітуть навколо колисок едельвейсами і васильком навколо могил.

— Земле, ти нині гоп-так, а завтра будь-як...

— Голова не на те, щоб тільки хустиною завивати...

— Але й лихо приходить пудами, а сходить золотинками...

— Але й я усвідомила, що журба не сонце, а сушить добре. І дійшла висновку, що ми не можемо жити одне без одного, а світ без нас.

— Я вже віддавна не клопочусь про долю світу, бо йому стидно прилюдно показатись перед своїми батьками.

— Часе, будь оптимістом! На схилі віку всі блудні сини повертаються до отчих помів.

— Жодний оптимізм не годує й притулком не стає. Розведемось! Ти встані нині виспатись з Іваном, завтра з Джоном, післязавтра з Йоганом, відтак з Яношом, Іоном, Жаном, Яном... Ти мусиш щоразу з ким-небудь виспатись. Твоя жажда — бездонний міх... Я повелів наново одружитись.

— Нема байки без правди. Якщо ти обізвався грибом, то лізь у борщ. Крий, ховай погане, а воно ж таки гляне. Часе, мені здається, що ти...

— Я знаю, що й по мудрому чорт катається.

— Значить, лишимось надалі тими, ким були донині: я родоначальницею, а ти пройдисвітом...

Час махнув рукою, важкувато підвівся на ноги, хильнув на цілу губу винця і подався казназнакуди. Земля, зазираючи услід за ним, мимрила для себе чи для світу: «Ми ніколи, ой ніколи, Часе, розвестись не встані, бо в мене серце на жарині, а в тебе дух на грані...»

ТЕРЕВЕНІ-ВЕНІ

— Добрий ранок!

— Доброго ранку й тобі!

— Куди прямуєш?

— Тільки на Захід і на Північ.

— Чому лиш туди?

— Туди мене тягне... Лиш туди мене ведуть ноги...

— А звідки ти?

— З усіх усюд. А ти?

— З колиски.

— Якої?

— Таїни...

— Хто її змайстрував і хто погойдує?

— Змайстрував Час, а погойдує Доля...

— Хто такі Час і Доля?

— Час — батько батьків, а Доля — матір матерів.

— Видно, старий багато знає, а ще більше забув. Все ж таки скажи мені, яких козлів стриже Час, а яким Доля виправляє роги.

— Час народив людину, а Доля її в дорогу без вороття спровадила. Як видно, тобі поможуть мої слова, як мертвому кадило. Тепер день не весняний, щоб двічі говорити.

— Їй Богу, досі ні Час, ані Доля не перебігали мої дороги. Якщо вони чимось та є на світі, то чом уникають стати віч-на-віч і зуб-на-зуб із кимось? Не дивись на мене, мов кислицю з'їв?

— Я бачу, що ти боїшся Часу й Долі, як гора вітру, хоч хороший рибалка по кльову мусить знати, як рибу звати. На жаль, Час і Доля — ні рибалки, ані мисливці. Дивно, що досі про них не знаєш ні бе, ні ме. Вони мені вже й голову висушили і душу огірчили.

— Скажи мені, неборе, чому ці пройдисвіти чіпляються твоєї бідної голівоньки? Вони в мене вартують стільки, скільки й чортове калатало. Не таких, як вони, я так файно підкувала, що й на тому світі охкають.

— Ти їх ніколи й мізинцем не торкнешся. А знаєш чому?

— Я — з тих, хто дивиться рідко, та густо бачить. Як здибала б їх, то будь певен, що за ними тільки закурилося б. В моїх грудях тіпається кам'яне серце, а душа моя не знає, що таке милосердя. На кого я кину око, то він уже мій. Все-таки не можу докумекатись: де вони живуть, куди байдикують і якої посвистують?

— Ми зварили такий борщ, що за туманом і дітей не видно. Навіщо нам розтягати бесіду, як швець шкуру? Я тобі скажу все, що знаю про них, хоч набагато краще бандиги гнути, ніж всувати в порожню голову п'яту клепку. Час і Доля живуть на небі, ніколи не байдикують нашими світами, а якої посвистують, — не знаю. Проте добре знаю, що вони владарюють і над мною, і над людьми.

— Досить. Я прийшла до глузду. Чим займаєшся ти, а чим люди? На світі можна жити одним оком на ікону, а другим на корону?

— На світі можна все, бо кожна людина його припасовує на свій аршин. Одним вдається, а іншим ні.

— Ти що робиш, гав ловиш чи витрішки продаєш?

— Мені Час і Доля доручили засвічувати каганці людям і розподілювати роки. Але і каганці, і роки даруються...

— Одним у приписану пору, а іншим на кінський великдень...

— Час панує над світом, а Доля керує ним.

— Люди що кажуть?

— Мовчать і своє роблять. Подеколи водять на мотузку і Час, і Долю, як двох патлатих цуциків. Їм у очі кажуть одне, а поза очі роблять інше.

— Дивно. Час і Доля, теоретично, вельможі, а практично — голодранці.

— Ти не розумієш оптику сьогодення?

— В чому вона полягає?

— Теорія — привілей вельмож, а практика — засіб успіху рядових мрущих.

— Теоретично я зрозумів, а практично... Наведи приклад!

— Візник, теоретично, править кіньми, а практично, — коні можуть завести віз будь-куди. Також, теоретично, Час і Доля правлять возом життя, а де він опиниться залежить в більшій мірі від людей, бо вони мають свою секретну зброю.

— Все-таки скажи мені, як зветься та зброя?

— Язик і ум... І мудросиві голови не пусто кажуть, що світ стоїть ба на вершку язика, ба на долоні уму.

— Значить, людям ведеться, як нікому.

— Тільки одним, а саме тим, що бездоганно засвоїли котячу філософію...

— В моїй макітрі знову мак начетверо колеться. Ти говориш мені лиш у притчах, а я на них розуміюсь, як собака на звіздах.

— Я говорю в притчах, бо й самé притча притч...

— Хто ти таке ?

— Життя. Хто ти ?

— Смерть...

— Тому за моїм шепотом і твого крику не чути.

— Ми стільки натеревенили, що й купи не держиться. Що буде далі ?

— Комедія.

— Може, трагедія ?

— Котрих людей найбільше любиш ?

— Чесних.

— Чому ?

— Бо вони, як живуть, так і помирають. Зрештою, переді мною всі люди рівні. В моїй парафії немає завідуючого кадрами. І мене ще ніхто не вспів підкупити. Піп живе з вівтаря, писар з каламаря, а я з коси...

— Життя життям лишається, хоч святих в монастирях продають.

— Я теж лишаюся смертю, наперекір, що багата на лати й на дрібні сльози.

— Доки ?

— Доки й тебе заберу.

— Мене ?!

— Дивуєшся ?

— Ні !

— Тоді ?

— Не жалію, що молотило цілий день, а віяти нічого, бо переконалося, що ми пара, як Семен та Варвара. Складім угоду : я буду царювати над білим світом, а ти над потойбічним.

— Це значить, що розживемося, в пастухи наймемося і весь світ нам буде винен.
— І на цій роботі збагатієм?
— Згорбатієм.
— Складаєм угоду?
— Побачимо...

ЧАРОЧКА ГОРІЛКИ

— Пийте, куме, й не жалійте, бо хтознаяке лихо нас спіткає завтра. Пиймо-гуляймо, доки ще на полиці днів маємо. Ой, куме, куме! Я не знаю, як ми жили б на цьому світі без святої горілочки. Лиш хильнеш чарочку, а вже й чуєш, як голова кружляє на в'язах, думає інакше, як чиясь ніжна рука широко розплющує зморені повіки, солодкий морок повзе вогняною гадюкою по всьому тілі, й дивишся на все, як вовк на козу.

Коли затулю очі назавжди, то моя остання думка уперше скупається у капельці горілки, а потім намотається на пляшку. Або таки на корчмину, в якій час перемолов стільки моїх днів і ночей. Пийте, куме, попивайте і мене не забувайте. Я, як то кажуть, пив, доки жив, а по смерті за його душу запили. Чи краще б сказати : пропав — і собаки не гавкали.

Дмитро Лемента хильнув чашу до дна, утер загайно лівою долонею козацькі вуса, припалив цигарку й мимоволі придивився на сірник, що догоряв між шорсткими пальцями, немов одчайдушний вогник милого спогаду.

— Адже, куме, бачите? Подивіться добре й ви на цей вогник... Наше життя подібне до нього. Горить яскраво або блідо й потухає. Залишається

тільки пучка попелу. Повіє вітерець — і ні тут, ні там...

Якби спрясти це кволе полум'ячко, тоді тією ниткою можна б вишити сорочку не одному грішнику. Тож пиймо за наше життя! За наші життєві нитки! Коли помремо, то нащадки з них сплетуть нашийники, накинуть на шиї нашим тіням, немов бродячим собакам, і волочитимуть їх за собою хтозна-якими тернистими стежинами. Ми горимо, тліємо й нарешті, — ні не урви, ні не наточи...

Ми той світ уявляємо всіляко. Туди ведуть усі дороги, а звідтам — ніяка. Там ворота вічно на замку, не як в корчмині. Коли б можна переконатись, що й на тому світі вільно гуляти досхочу, то ми покинули б цей світ співаючи. Таж нашим глазам не перший базар: гірше було, та перелупали!

Ачей на тому світі існує горілочка? Коли ж вона є, то який у неї смак і чим вона пахне? Гадаю, не тільки ладаном та васильком... Якого вона кольору? Сподіваюсь, що все білого... Таж у святих книгах пише, що там, на тому світі, дерева вічно в цвіту, всі люди одягаються тільки в білі костюми і так біло-біло усміхаються... Але туди попадають і грішники, а ці пройдисвіти можуть спаскудити джерело горілочки.

Коли подумаю добре, то приходиться вірити, що горілочка накручена з найспівучих сердець, бо вона й серця — велика рідня.

Це серденько, що б'ється в моїх грудях вже стільки років, спонукує мене співати, плакати й паруватися з чортом на побратима.

Часто-густо люди питають: навіщо п'єш-гуляєш? Як навіщо? Людина видумала горілочку й гульби. Без них життя глухе місто, глухий рід. Кожна хильнута чарка горілки розплющує одне з очей людської душі. Тому п'янюга ногами думає, а головою ходить...

Я, правду кажучи, люблю горілку, як ведмідь мед. І тягнуся до корчми, як ведмідь до пасіки. Все-таки це не значить, що я гублю розум. Боже борони! Скільки чарок я хильну, стільки умів маю... Видно, не пусто покійний Ніколай Калішка, прощаючись із корчмою на світанку, любив підспівувати своїй туркотливій дружині: «Один розум добре, а два ще краще. Одна чарка добра, а дві — святі...»

Мені тато не раз оповідали таку бувальщину... Але тривайте, куме! П'ю цю чарку за його душу, бо й він, покійний, не раз зволожував у горілці свої завжди переспраглі губи.

Колись давно Святий Петро нудився під ворітьми раю, але Бог зрозумів, що, відчиняючи та зачиняючи ворота раю, той крадькома поглядає на землю, а його зір ціпеніє на дверях корчми.

— Петре! — крикнув Всевишній. — Куди ти все поглипуєш і нащулюєш вуха?

— Я... Я, — встидливо відповів Петро, — дивлюся на землю. І бачу, що на ній ніхто не є святий...

— Ну, коли так... Поїдь на пару діб на землю! Мудрим ніхто не вродився, а навчився. Учись — на старість буде, як знахідка. Візьми з собою книжечку й записуй у ній все, що на землі тебе сколихне й примусить глибоко замислитись. Потім я прочитаю твої нотатки. Ти мусиш знати, що слово одлітає, а писанина час перемагає.

Святий Петро ластівкою спустився на землю.

Никає він куди никає й ніяковіє: перед ним з'явилась корчма.

«Агій, — подумав святець, — ця клята корчма почала й мене вудити... Зрештою, що станеться, якщо завітаю до неї? У книжечку не запишу нічого, бо Всевишній і так все знає, що на світі ді-

ється. Перш за все я переконався, що... невесело в світі жити, як нема, що пити...»

У корчмі людей, як бджіл у вулику. Перед входом кобзар підтягує дідусеві так жалісно, що й камінь заплакав би...

Святий Петро сів за стіл неподалік від кобзаря. Замовив чарку горілки. Перехрестився й ковтнув кілька крапель зіллячка. Невдовзі відчув, що очі його прояснились і наснага завихрилась по затерплому тілі.

У корчмі набралося гостей з усіх волостей. Кобзинині сумні акорди падали у Петрову душу, як зерно під свіжу скибу.

«Ось, — подумав він — що за диво кобзина. Жаль, що її видумав чорт... Але, як то кажуть: друга шукай, а найдеш — тримай! Бо не той друг, що ластиться, а той, що печалиться...»

Мізкуючи про одне та друге, Петро не помітив, що в чарці й капельки горілки не лишилось бодай на лік... Замовив другу. І хильнув її одним духом. Мабуть, забажав насолодити душу скоріше хоч на часинку. Друга чарка почала скучати за третьою, третя кліпала четвертій, четверта залицялась до п'ятої, п'ята щось шептала на вухо шостій, а шоста...

Випивши й другу, він подумав, що третю треба випити за здоров'я Всевишнього, четверту за Його сина, а п'яту за святу Діву Марію, бо добрий християнин при кожній нагоді згадає й своїх покровителів.

Петрові пальці гладили чарку, як дитинину голівку. Таж у нього десять пальців, як битих козаків. Треба випити по чарочці за їх здоров'я. Випивши ще десять чарок горілки, корчма почала здаватись йому найкращим куточком раю. Виткнула й брама, яку він відчиняє та зачиняє вже стільки років підряд, а перед нею таблиця, на якій на-

писано золотими буквами «Десять заповідей Божих»... Ну, чим же вони провинились перед ним, щоб не запити й за їх здоров'я при цій нагоді, бо хто-зна, чи друга вже появиться.

Випив по чарці горілки за здоров'я кожної заповіді.

Душа очевидячки заватрювалась і зненацька перед ним з'явились дванадцять апостолів, які тягнули за собою сорок святих...

У голові водно галасувала настирлива думка: «Не відкладай на завтра, що можеш зробити сьогодні, що нині утече, то завтра не зловиш, пізно берегти горілку, коли чарка порожня... Там, де чарка з'являється, туди й світ тиняється...»

За кілька діб Святий Петро спорожнив усі бочки й пляшки. Серце було раде, а лице веселе.

— Петре, на твою думку, що найважче на землі? — запитав Бог свого посланця на землю.

— Розлучатися з чаркою! — без вагання відповів Петро. — На землі жодна душа не боїться, що піде у п'ятки...

— Ясно, куме? — прицмокнув Лемента, обтерши козацькі вуса долонею. — Ну, тоді випиймо за наше здоров'я. За наші душі. За добру згадку про нас, бо кожна хильнута чарка — наш посмертний заповіт...

— Ой куме, куме Лемента! — обізвався нарешті кум Жулик. — У вас усе ясно, а в мене все-таке каламутне, що хай йому грець!

Либонь воно так має бути?!

Я І ТІНЬ

Я ледь народився, а тінь уже вчепилася мого будня, як старість людини. Ми погойдувались в одній же колисці і разом ссали мамині груди, засинаючи під звуки її колискових.

Ми завжди й всюди прикупі. Живемо, немов сіамські брати. Щастя ділимо пополам, а горе залишається тільки моїм. Лайка й бійка були тільки моїми божими дарунками, а в скрутних ситуаціях тінь завжди залишала мене шукати голку в сіні.

Час проходив, ми росли повнолиці, як місяць, а непорозуміння закрадалось у наші душі, як кіт до сала. Тінь зухвалішала і куди вітер, туди й вона. Ні пером описати, ані словом розказати.

В приписану часинку я подамся в світ за очі й там на кришталевому плоскогір'ї змурую з скуки й затишшя Собор Вічного Супокою, а тінь залишиться далі ловити вітра та на клинок вішати.

Вітряк ночей і жорна днів перемололи все, що час засіяв, а земля вродила. Потім взялись календар читати...

Роки буяли заквітчаними полонинами молодості, осідлували оленів та сарн і неслись на них до пристанища вічного щастя, над яким ніколи не заходить сонце, а зорі не плачуть.

Ми завжди були віч-на-віч і зуб-на-зуб. Тінь нічого не робить самостійно, а тільки сумлінно повторює мої спонтанні чи довгошукані жести.

На розлогому обрію мого життя заїскрилась хвилина прощання, лебедина пісня серця окрилила її, а дзвони добрих згадок спровадили в довгу дорогу.

Я все життя був незрадним поклонником чарки і любив поезію, як сонце землю, а корабель море. Тому й повелів розлучитися з цим світом по-людськи і запити за все, що було. Налив глек доброго вина і підніс до вуст. Тінь повторила мій жест. Я закипів.

— І ти, тіне?

Тінь слухняно повторила мій безнадійний крик, сіла на місце, замовкла й дивиться, як павук тікає.

— Ану чекай, гадино клаповуха, я тобі покажу! Тепер...

Тінь неквапно підвелась, глянула співчутливо в мої розпечені до різі очі, вхопила глек, в якому пінилось черлене вино, і кинула надвір крізь прочинине навстіж вікно. І плюнула мені в очі...

— Мене лиш дехто добре знає, — почала мені нарікати тінь. — Мабуть, цей світ ще не переконався, що й він дитя тіні, але ще має часу. Щоб переконати й тебе раз назавжди, хто я така, то розбила глек. Це буденне явище, нічого надзвичайного не криється в ньому. Все-таки стань на мить філософом. В такий спосіб переконаєшся, що жив ти не даремно. Звісно, мене можна б засудити за те, що жбурнула глек, але я не винна, що він розбився, а земля випила вино. Це значить, що глек наситився життя, а земля забагла випити вина. Цим моїм, припустімо, необдуманим вчинком я тебе висадила на піку пік, звідки побачиш краще, хто я така і як виглядає розбитий глек.

— Ти, тіне, бездоганно виправдовуєш твою брутальну поведінку, але зрозумій, що мене не намалював маляр, а народила мати.

— Для мене весна і зима однакові. І ніколи не уявляю, що квітка у вазоні — квітник. Все, що існує на цьому світі, має й свою тінь, а кожна тінь, в свою чергу, штрихує свої тайні світи.

Я здавна розгадую твої роздуми. І, правду кажучи, одні з них примушують мене глибоко замислитись над тим чи іншим ділом. Я, наприклад, коли скажу комусь «добриранок», то уявляю, що та істота щаслива. Разом з «добриранком» я їй дарую теплоту серця, щедрість душі і досвід віку. Це свідчить, що я вірю людям, а моє довір'я в них не менше довір'я птахів у повітря, риби у воду і хворих у життя.

— Ти, тіне, далебі, права, але я ніколи не був птахом, хоч знаю, що означає літати і падати. Я все життя вважався травою і нікому не плакався, що всі мене топтали.

— Я, двійнику, бачу, що ти щасливий, а щасливий в житті лиш той, хто спить поруч з собакою під зоряним небом і слухає схвильовано ритуал самогубства скрипалів, жениться із згвалтованою дівою, клонить голову на камінь замість подушки і накривається ковдрою надій.

— Якщо ніж підозри ріже твою совість, то не суди мене як-не-як, не числи мої сльози, як золоті дукатики. Я плачу. Плачу гірко тому, що мене перемогла самотина, а журба вивела на манівці.

— Я, поете, слухаю й тлумачу твою розповідь. Нині ти говориш правдиво, а дотепер ти був черевом ведмідь, а головою комар.

— І все життя хитався, як осел на лиху годину.

— Твоє любиться мені, а моє не любиться тобі. Чому ?

— Не лізь мені бодай тепер у душу. Ми ж лихі, а коли лихі обіймаються, то чесні відтягаються.

— Будь певен, що я не хочу тебе доїсти, як іржа залізо.

— Час би хильнути й останню чашу, а остання чаша завжди наповнена отрутою, не зіллям. Хильну отруту, заплющу очі і на крилах спогадів полину туди, де стільки добра, як у лисого волосся. Доти прочитай мою останню автобіографію. Це єдина правдива і спрощує попередні, бо написав їх стільки, що й сам не можу всіх пригадати. Ти, як бачу, бридко усміхаєшся, але, напевно, й не уявляєш, що колись-то каторжники за кожний твій усміх дістануть добрі гроші.

Прошу тебе лиш одне: запроси під моє вікно, прочинине у світ великий, всіх вовків і прикажи їм хай заволають разом. Хочу, щоб цей концерт супроводив мене в останню путь.

— Є досить часу на лихо, аби так на добро...

— Якщо ти така мудра, то видумай місце, де курча б розумніше від курки.

— Не спіши, бо не гине світ!

— Сором не сором, а правду кажу...

— Часи обезголовили правду і коронували кривду...

— Знаю це віддавна, бо з того дня я став козлом відпущення, хоч все життя снився і вважався зеленою травицею.

— Я теж знаю, що зелена трава — килим, витканий з струн серця і веселиць душі.

— Проте не знаєш, що людина плаче, щоб усміхалася зелена травиця, мерехтіли зорі і тьохкали солов'ї...

— Ніч ненавидить днину, але вона може вилічити не один її біль.

— Біль...

— Великий біль може народитися лиш у великій душі...

— Світ...

— Світ — палац змурований з балачок, а його стіни пофарбовані всіма барвами пліток...

— Світло...

— Тільки метеликові очі знають справді, що таке світло...

— Хтось мені недавно казав, що за розум треба бідувати...

— Іржа...

— Так! Ржвіють великі мислі і вистраждані слова...

— День...

— Утопія. Немає дня. Є тільки ілюзія...

— Я — шабля часу...

— Ідімо удвох туди, де зашумів ліс гріхів...

— Гріхи, кажеш?

— Гріхи... Мої... Твої... Інших...

Я замовчав, а тінь лагідно глянула в мої затуманені очі. Потім дав їй чесне слово, що до останнього подиху слухатиму все, що вона верзтиме, а їй тільки було треба.

— Той, хто хоче переконатись, яким є рядовий мрущий, то нехай висадить його на золотий престол і дасть йому владу... Кожна людина — самобутній мікрокосмос. Тому говорити про людину набагато важче, ніж про Зевсів. Зевси можуть бути тільки ними, а люди будь-чим і будь-ким...

Я знаю добре багатьох людей з різних соціальних прошарків, але на мою думку могутньою людиною є та, яка перемагає, насамперед, сама себе. Звісно, не всі люди в силі стати просвітителями чи героями. Проте всі вони повинні бути мудрими і гідними навіть, коли всі діла — божі, а їх — тільки гріхи. В моїх очах світ — злотний перстень, а людина — діамант.

Людина — тростина на бистрині часу. Її може блискавка спалити, час знищити, але справжнім переможцем не буде ні блискавиця, ані час, а людина, бо лиш вона свідома, що її скін засвічує нову свічку в світовій глушині. Людина знає все про світ, а світ про людину ще майже нічого не знає і навіть не клопочеться знати.

Пригадую слова одного із велетнів людства: «На людей дивись, діли з ними навпіл горе і радість і оцінюй їх на основі лих подоланих ними. Людина, котра нічого не бажає і не вимагає — холодна цифра, а її вартість — відносна...»

Кожна людина обмежена законами, але розкута думками. Мудра людина завжди клониться перед чистою совістю, але її власна совість ніколи не клониться перед насильством і кривдою.

Я поважаю всіх людей, але жодній з них не дозволяю прочинити вікна мого духовного собору, бо не один перехожий може кинути камінь таки в самий вівтар.

Є люди вродливі, могутні й геніальні. Все мають, крім совісті і честі, хоч добре знають, що совість — сонце, навколо якого кружеляють всі людські риси, а честь — очі душі. Честь — як життя: той, хто її загубить, хай більше не шукає, бо вона назавжди загубилась.

Той, хто вкраде мою честь, не стане ніколи багачем, але я залишуся бідний, як палець, на все життя.

Мало людей народжуються рабами, але всі вони запрягаються добровільно до воза життя, нехтуючи свідомо чи підсвідомо, що він перевантажений, а дорога не завжди брукована тільки надіями.

Море може вичерпатись, трава — зів'яти, а дане людиною слово мусить залишитися святим залогом. Його не можна замінити іншим словом, як не можна звалити дуба одним стуком сокири. І дане

слово не терпить ні грязюки, ні надто лискучого світла.

Мудра людина — як сонце: стоїть на своєму місці, як сонце у зеніті, й звідтам благословить чи ганьбить світ.

Той, хто встані ходити, хай не волочиться, бо він ніколи не добиреться до джерел життя і не зрозуміє, чому його власне життя може бути трагедією чи комедією.

Пригадую, що й твоя совість не раз хворіла, а честь ніколи не могла позбутися ба одних, ба других плям. Багато ран твоєї совісті зарубцювались, а одні ще й нині обливаються кров'ю. І ти, мабуть, ще й досі не збагнув, що заподіяні кулею рани найболючіші, а підлістю — найгрізніші. Останні рани завжди угроблюють людину.

Честь залишиться до твого скону заплямованою, бо ніяка чистка їй не допоможе. Тільки вогонь може стати їй у пригоді, а тебе врятувати від ганебної кончини.

Життя завжди похмурене, скупе і невблагане. Воно нічого нікому не дарує. Від нього можна тільки дещо украсти. Подеколи життя буває й веселим. Тоді воно стає мистецтвом...

Ми невдовзі розлучимося навіч. Ти підеш спочивати, а я залишуся спокутувати твої гріхи і полоти від гробу до колиски осот, що росте обабіч твого пуття без вороття, бо шкода, щоб через нього не можна бачити троянду добрих згадок, яку ти лишив у спадок своїм потомкам.

Те, що було, знову буде. Під сонцем немає нічого нового. Якщо все ж таки існує що-небудь, про що можна б сказати: «Ось новина», то слід підкреслити, що «нинішня новина» появлялась і зникала не раз на протязі віків.

Прощай, мій друже без пера і слова!

Я буду радіти і тішитись тобою, і буду оспівувати ймення твоє. Твої очі в'януть з печалі, а серце постаріло через усіх твоїх ворогів. Але нехай множаться смутки на тих, хто тебе ненавидів і підозрівав!

Амінь!

— Тіне, якщо хочеш говорити про мене, то поміркуй, як почати!

ВОСКРЕСІННЯ

Ніч переспівала колискові забутих предків і знову здуває Іванові, Василеві, Михайлові, Тарасові, Степанові, Оленині, Горпинині, Палажчині, Марусині, Ларисині зорі долі.

Небо плаче, відколи людські очі звикли шукати на ньому Сузір'я Предків.

Тайна вечеря — буханці й дора. Побожні їдять буханці, а грішники — дору.

На тайну вечерю завітаю я, ти, він, вона, ми, вони...

Час проходить байдуже мимо отчих домів, колисок і цвинтарів. Він ніколи не дивиться ні вправо, ані вліво. Іде тільки уперед. Час від часу поглипає й услід...

На його ногах — зачароване взуття.

Час — безликий. Він тільки відчутний.

Час владарює на Сході й на Заході, Півдні й Півночі, але перед ніким не відповідає за свої добрі чи злі вчинки. Він не радується, коли нова зірка долі воскресає на небі буття і не сумує, коли та ж сама зірка паде у безвість, подеколи й передчасно.

Земля спить, але й у сні голубить материнською любов'ю своїх рідних.

Вічно хтось прокидається на Сході й засинає на Заході. І це романтичне «туди-сюди» — ще ніким не доказана й не дослухана байка.

Час сповістив воскресіння...

Задзвонили дзвони. Засвітились свічі й каганці. Залунали колискові. Розгойдались колиски. Повідчинялись гроби. Викорінились хрести. Загомоніли дороги. Затьохкало життя. Знову засяяли зорі долі, ніччю здуті колись-то...

Хрести спіймались за руки, немов легіні, і стали китайським муром навколо цвинтаря цвинтарів.

Час проходить від гробу до гробу, несучи під пахвою оберемок метрик, а перед його очима розгортаються неймовірні картини.

Небіжчики свищуть у пальці, регочуть, аж за живіт хапаються, кривлять носом, вертять між зубами ключі, замість люльок, надівають на очі рожеві окуляри або, немов страуси, ховають голову в землю.

На диво, кілька небіжчиків відкрили свої пожовклі й заплямовані зодіаки і взялись малювати на них криницю з журавлем, жінку з немовлятком на руках, вогонь, церкву і голуба.

Хитромудро посміхаючись, Час буркнув: «На цьому світі не тільки млива, скільки дива. І не винна воля, скільки доля...»

Час одягнув костюм, витканий з життєвих ниток покійних і останніх їх поглядів, скаламучених чи очищених часинкою кончини.

Перед кожним гробом він виймає відповідну метрику й уважно читає все, що долею в ній написано. Потім позначує її червоним олівцем одним із знаків-символів: хрест, око, вухо, язик, меч, чарка, свиня, віл, осел, кріт, кажан, сова, хамелеон, рак, соловейко, чоло, кіт, собака, крук, орел, черепаха, вовк, заєць, олень, сарна, метелик, бджола, трутень, гад, черев'як, серце тощо.

Закінчивши роботу, Час склав відповідні метрики на багато купинок, а скраю цвинтаря задрижали, як осика, кілька метрик, позначені чолом і серцем. Оглянувши їх на всі завертки, він присилувано гукнув: «За такими людьми скучає світ, але, на жаль, останнім часом їх так мало родяться, аж мені приходиться запитати: «Гей, світе, світе, що в тобі ся діє? Треба негайно переосмислити всі мої поняття про життя і світ, бо досі не один зарозумілий чи неук опинився на цідилі...»

Час сурмить не досурмить воскресіння, на розвидненім небі засвічуються зірниці, а на хрестах вуркочуть білі голуби.

І земля гомонить, гомонить, гомонить...

ПІД ЗНАКОМ РОЗЛУКИ

— Кохана, не плач над моїм білим-пребілим листом, хоч на мить уяви собі, що я написав тобі найкращі рядки, намалював твій найгарніший образ, на струнах серця склав наймелодійнішу пісню про тебе. Не плач над незайманим папером і погодись, бодай на мить, з непередбаченим вироком нашої долі. Постарайся навіть простити мені все, що сталося, бо ти, напевно, добре знаєш, що шабля часу втяла мені руки по лікті, вила часу прокололи мені очі наскрізно, пазурі часу викорінили мені серце з грудей і видовбали з нього шолом, щоб зморені й переспраглі мандрики черпали ним живодайної водиці з усіх духовних колодязів нашого родоводу.

Кохана, посилкуйся, будь ласка, зрозуміти так, як вимагають час і доля, проблиски і відтінки мого життя, а твої судження і враження простели на незайманому папері. Коли час мені поверне назад все, що від мене забрав і намотав на безглузде веретено, я пошукаю тебе по всіх заростях цього світу, — а, може, й потойбічного ?! — і удвох розгадаєм таємницю наших сердець і думок. Доти напиши хоч рядок !

Я щоночі пишу листи. Пишу, але ніколи нікому не відсилаю їх. Тільки пишу й складаю. Іноді

складу чистий папір, зрошу гіркими слізьми й покладу в конверт. Писані й неписані листи складаю в конверти, зважую їх на терезах душі й пробую написати твій адрес, але перо вагається. Щоночі повторюю цей ритуал. Я пишу листи й повертаюсь уявно в сіру давнину, туди, де сохне, якщо вже не висохла, троянда нашого кохання. Погляд моєї уяви вже довгий час бродить пустелями, шукаючи стежину, яка веде до оазису твого примарного буття, хоч добре знає, що мені присуджена лиш одна дорога — і та без вороття...

Подеколи мені здається, що все життя сиджу на місці, нікуди не йду та знівідки не вертаюсь. На диво, разливе відлуння тих дверей, що кожного року рипають услід за мною, зовсім не бентежить мене. Мабуть тому, що на цьому світі завжди щось прочиняється й зачиняється, спалахує й тліє, хтось усміхається й плаче, зіходить на манівці й паде під знаком, а захланні руки долі зашнуровують його Книгу життя і таврують на ній знак розлуки.

Я ледь доволочився на горб життя, а хтось мене вже й тягне за ноги додолу, хоч я ще не усвідомив, скільки крейцарів вартує той горб, бо повзу так швидко, що зовсім забув про себе та рідних моїй душі, знехтувавши й ту часинку радості, яка все життя мені снилась і якій я щоразу мурував обрії й накреслював границі. Щоб ту божу часинку скоріше побачити, я писав вірші. Писав вірші-листи й складав їх стосиком. Потім вирізував на письмовім столі коло. І чим скоріше множились вірші, тим більше кіл появлялось на письмовім столі. Коло нині... Коло завтра... За деякий час я став бранцем магічних кіл...

На світанку кожного завтрашнього дня я ставив дюжину віршів у відповідне коло, позначував їх безпарними числами й мізкував над ними. Втім,

я мізкував довше над долею кіл, ніж над долею моїх віршів. І не випадково: між мною й моїми віршами не криється жодна таїна, а хто зна, яку таїну скривають кола? Адже добре відомо, що мати може народити не лише дитя, але й чудовисько. В таких випадках смерть матері — діло її чада.

Часто-густо я бажав нанизати ті кола в коштовне намисто й подарувати тобі всупереч тому, що ти могла вважати мій жест непристойним.

З бігом часу мені не раз спадало на думку, що чим більше кіл буде на моїм письмовім столі, тим менше доріг держатимуть в своїх лабетах нашу планету, але до кінця переконався, що мій розсуд — химера, і є вигадкою однієї із моїх кардинальних помилок. Ачей наше життя не являється однією з абсурдних помилок? Я, правду кажучи, у кожній помилці віднаходжу зернину правди, солімку порятунку. І чим більше помилок на світі, тим більше рятувальних поясів тчуться чистими чи брудними руками.

У кожне коло можна вмістити будь-яку геометричну фігуру, а навпаки... Це значить, що тільки кола мають право на вільне існування, тільки вони всилі обрамлювати наші дні й ночі, а в приписану часинку — покотитися в світ за очі. Кола тамують в своїй таємній душі все, що накоїть ум та обведе ворожбитова рука.

Напишу дюжину віршів, складу їх у купу й починаю різьбити коло. Коло нині... Коло завтра... Коло нині... Коло завтра...

Щоночі задивляюсь у пущу часу й на вірну лампу, що погойдується над моїм письмовим столом, втуплюю зір у завіконня і звідтам мої мрії змотують його на майбутнє коло.

Час від часу кола мене затягають у танок. І люблю танцювати з ними, хоч — хто танцює, той платить. Я, слава Богу, донині стільки натанцювався, що й посмертно мушу сплачувати борги, але кому — сам не знаю. Борги в людини — немов хмари на небі. Коли б не вони, то й сонце не було б таким яскравим. Великий борг завжди народжує великий клопіт, а людина не може жити без клопотів — цих венеціанських дзеркал, в яких вона бачиться такою, якою є, чи якою уявляється. Коли вони обсідають людину, як пси старця на вузькій стежці, то й борня з вітряками в її очах набирає величі й смислу.

Людина чим старіє, тим росте їй ціна, але вона вже не зволожить свою заспрагу тільки криничною водицею. І мусить іти пішки, бо не має вже того коня, якого мала колись-то...

Я — блудний син. Прогаяв усе. Проте не раз пригадую татові слова: «Біда спонукує заспаного прокидатись, лінивого — бігти, горбатого — котитись, а коваля чоботи шити...»

Ти, мабуть, знаєш, що скрута купує солому дешево, а журба продає дорого. Тільки ми нічого не купуємо й не продаємо, бо ще не маємо поняття про торг і гроші. Ми тільки заборговуємо, як двоє незнавців, хоч вони, як тупі сокири: не рубають, а крешуть. Але диво: вони пишуть шедеври, а знавці носять воду ситом, а пісок саком, багачі округлюють маєтки, а блудні сини гайнують.

Що таке життя? Життя, по-моєму, сон, що зав'язується, росте і дозріває на дереві пізнання, а щоб дійти до його запашного й солодкого плоду, треба злущити терпеливо шкаралупу й кинути на вітер. Життя важке для того, хто пригадує все, і легке для того, хто ніколи не пригадує те, що поповзло мимо його порога. Щойно я задумався над

одним із тих, що коливається, немов маятник, над плином наших буднів.

Пару років тому, не маючи кращого заняття, я почав перечитувати отримані роками тому листи й натрапив на один із тих, що залишились без належної відповіді, а особа, яка написала мені, залишилась невідомою й незрозумілою, або великим знаком оклику наприкінці однієї із записаних часом в мою Книгу життя фраз. Дочитавши листа, у моїй враженій душі визернилась думка загостити до тої, діви, бабусі, примари, чи... Тим паче, що останнім часом нитка мого життя торочилась увсебіч, а шалені шторми прорвали вітрила мого маленького човна й жодна надійна гавань не насмілювалась його приймити.

Я зібрався й подався до домівки тієї жінки. Надворі колядувала осінь і волочила за собою пору сліз, було чути, як рюмсає природа, і видно, як ніч вмощувалась на ночівлю десь за видноколом. Уяви собі, що я стрінув ту Фата Моргану, про яку я не знав нічого й якій навіть не поклопотався відписати.

Як пара зосенілих наречених, ми подалися до ресторану, в якому я почувався велетнем, сіли за стіл, який часто був мені і подушкою, і найкращим розмовником. Удвох ми переступили поріг, що знав, коли я п'ю за гроші, а коли на віру, посідали в крісла, які вважались супутниками мого поетичного світу.

Мовчання приголомшило нас. Мабуть, ми обоє жадали розпорошити тишину, але жодне слово не злетіло з наших уст і не впало орлом на її хребет. Ми гляділи одне одному в очі, а на їх денцях займались вогники жадоб, хоч німота нас скувала до нестями.

На щастя, невдовзі куранти вибили для нас хвилину спасу: пролунали акорди старинного, добре

відомого вальсу, а на його милозвучних крилах неслись радощі й смутки. Слухаючи прощальний вальс, я відчував, як в моїй збайдужілій душі спогади ставали прокльонами, туга за промайнулим життям — розпачем, а відколи струни скрипок почали кришитись на плакучі серця, то й ми здали собі справу, що життя варто прожити, та ще й при найвищій напрузі. Чаклуюча мелодія даленіла й даленіла казназна-куди, забираючи з собою лавину наших милих спогадів.

— Ану дивись, яким милим може бути життя! Я й не думала, що воно, немов монета, має дві сторони: чудову і грізну. Мені ще не ясно, чому я забагла, щоб цей вальс супроводжав мене дорогою без вороття. І дуже палко бажаю, щоб ця подія сталася якнайскоріше. Надіюсь, ти не позбавиш мене найкращого свята мого життя, а саме хвилини, коли діва стає вдовою, а день — ніччю.

Я мовчав. Зітхав. Полотнів. Потім хильнув склянку вина й глянув у її збурені очі. В ті хвилини вона на небі знайомих мені жінок була зіркою зір. Майнула думка, що її народила азартна гра, а доля їй подарувала безпарну жіночу вроду. На її граціозних раменах не кружляла ангельська голова, а диво див. Оглядаючи кожну рису її прекрасного обличчя, я переконався, що з усіх мені відомих жінок вона пережила найбільше горя, вміла страждати і чекати щастя в затінку; за її прозорою рішучістю крилась складна й незрозуміла натура. Мабуть, в її грудях не билось серце, а туга за чимось невимовним і незбагнутим. Вона говорила повільно, очі росились і спотулювались, як пелюстки тюльпанів, коли перші сонячні промінці гладять їх по голівці. По очах було видно, що вона пережила велику трагедію, що багацько реплік ще й зараз відлунюються в спустошеному соборі її душі.

Кохана, прошу не гніватися на мене, що задовго настоюю над рисами енігматичної жінки. Це пояснюється тим, що я повелів не пройти байдуже попри хвилину, яка воскресла несподівано й так же несподівано направила її до мене, пробую окрилити жінку, про яку я дотоді не знав нічого, але котра навчила мене вмирати й оживати. А цього тобі не досить? Ця сповідь тобі не пригадує нічого?

Насправді, я можу вважатися щасливою людиною, бо був її першим любовником, всупереч надмірним ваганням. Зрештою, хто я такий? Правду кажучи, я не маю жодного поняття про себе, не знаю, ким повинен бути, а ким дійшов, ніколи не милувався сяйвом зірки долі й не прочитав, що пише в моїм зодіаку, хоч не завадило б. Живу на самоті, живлюсь тільки ілюзіями, безнастанно повертаюсь у давнину мого народу, щоб зрозуміти бодай в часинку скопу, хто він такий і ким йому приречено бути.

В моїй хаті царить пора задуму. І вона прочинює двері тільки днині, жайвориним трелям і бувальщинам.

Я пишу для своєї душі й зовсім не клопочусь, що скаже про мою писанину зазнайко чи неук, базіка чи невіглас. Я пишу і до згуби вірю в свою писанину. Пишу серцем, стираю блискавицею дум, підкреслюю веселицею любові і по-своєму ставлю розділові знаки. Хоч на стільки маю й я святе право. Одні накидують зашморг на шию світу, другі справляють духовні панахиди, треті програвають долю нащадків і продають прадідівські могили. Все ж таки з ними нічого не стається. Або, як то кажуть: «За прокрустовим ложе все іде, все ведеться...». Тож чому не велося б і мені? Хочу і я вже раз побачити чорта в мазуті, бо дотепер бачив його лиш на злотних престолах. Пишу до-

бре? Пишу зле? Нудно? Весело? Пишу так, як мені заповідає дух давнини, дух того народу, що склав угоду з Богом і не скорився жодним часам. Вірю, що моя писанина ходить від душі до душі на своїх ногах, а не на ходулях, плаче й сміється тільки своїм голосом, а не позиченим. У дзеркало не позираю ніколи, бо вірю тільки дзеркалам душ. Одним чарівним дзеркалом була душа тої жінки. В її дзеркалі я вперше побачився. І був сам собою, ніким іншим. Тому вона в моїх очах набрала міфічних рубежів.

Мій ум безугавно підказує, що та жінка втілена з іншої матерії, бо перед нею зблідла б сама Єва. Якби вони зиркнули одна одній в очі, то стали б непримиренними суперницями, благаючи, щоб небо послало на голови суперників усі прокльони.

Мимохіть у мені виструнчилась жадоба, немов надія в каторжниковій душі, допомогти їй, подати руку, зафіксувати назавжди її профіль у хиткій рамі часу, зазначити в моїй пошматованій Книзі життя благовісну чи горезвісну днину, місяць, рік, коли мої очі забарились над смутком її адреса, а серце ворухнулось.

Дивно, але ту жінку я полюбив відразу і мені прийшлось повірити, що накінець я знайшов довгошукане щастя, уперше в житті ступив правою ногою, хоч земля й далі посувалась з-під моїх ніг.

Пригадую... Мені мати не раз казала: «Вродливій людині не годиться сумувати...». Звідки було їй знати, що на цьому світі втричі більше суму, ніж вродливих людей?

Очі кажуть все. Навіть ти мені часто підкреслювала: «Дивись людям у очі й побачиш їх душу...»

Її очі — дві цяточки блакитного неба, вмощені під склепінням брів. Вони молодили її профіль, який ніколи не зраджував свого праведного віку, осявали замислене чоло, завершували ніжні риси,

настроюючи її жести й висвітлюючи помарніле кокетство.

Ми зустрічались щовечора. І щоразу підкорялись одне одному, а горді й молоді жадоби хвилювали наші серця, доводячи нам, що час працює на нашу користь, і ми не маємо права уважатись двома заблудними лебедями, хоч наша зграя давно одлетіла у вирій. Кожна зустріч відроджувала нас, а кожна нічка посувалась з вікопомного престолу в кришталеве озеро легенд і приказок, проймалась духом чаклунства й водила нас за руку тими світами, де щастям брукуються дороги, й лиха година не спроможна окрилитись, ані спровадити річку часу в інше русло.

Її голос ще й сьогодні відлунюється по всіх закамарках моєї душі, слова ще надломлюють мою противність і причалюють в сумирній затоці моєї незрадливої пам'яті. Вона говорила помірно, наголошувала кожне вагоме слово, повторювала кожну коштовну думку, окрилювала кожну фразу своєю тугою за промайнулою молодістю. Я завжди слухав її уважно, а моя курйозність набирала незвичайних витоків. Поруч неї я був встані переплисти вічність уздовж та впроперек, бо в мені защебетало кочовикове серце, що спопеліло на вогнищі давніх ностальгій, а туга за далекими мандрами підсилювала мою волю і наближувала довгоснені краєвиди.

Її доброзичливість таїла магічну силу, яка вигоювала мої давні незарубцьовані рани, її поради нагадували мені казкові списи, що могли вилічити ту рану, яку й спричинили.

Ми почувались ідеально, доки навколо нас не блиснуло й не загримотіло, а найкраща весна нашого життя не залишила нас напризволяще. Потім

ми прийшли до глузду й зрозуміли, що щастя — рідкий гість, і воно не застоюється в будь-якій світлиці, хоч стіл у ній накритий. Пісня, що стихає, квіт, що в'яне, зірка, що всю ніч дрижить під стріхою неба, пригадують мені, що колись я кохав, був щасливим, вважався сином благодаті. Тоді на миготливім фоні часу виринає ікона моєї коханої, а я поглядаю на неї тільки крізь сочки опуклих окулярів і повиваю свій сум на їх почорнілу раму. Хай їй земля пером-пухом...

Я бачив, як затулювались на цьому світі найкращі очі, які перекліпали життєву темноту, бачили, що діється на світі навіть впотемку, милувались світлом навіть, коли джерелилося з криниці ночі.

Згадувати її світлу пам'ять — закон мого життя. Ради неї я піднявся на узвишшя, звідки краще можна передбачати напрям вітру долі й зрозуміти суть азартних ігор.

Я ніколи не боюся суду живих, але жахаюсь суду тих, що бредуть тінями й висловлюються моїми устами, які стають святими іконами, а милі спогади про них спалахують, як свічі. До скону споминатиму блаженну весняну ніч, облиту небесним молоком, що пахла бузком і пашіла курликанням журавлів, вона навчила мене страждати навіть тоді, коли щастя й радість являються моїми крильми.

Хто цьому винен? Я чи вона? Зарано судити, запізно уболівати за тим, що сталося. Дотепер моє перо плакало приглушено, а відтепер почало хлипати. Плакало зарано? Хлипає запізно?

Звісно, сповідь мого життя проста й нічим не звабна, але не забудь, що й моя громадянська причетність до цього світу випадкова. І прикро, і сумно, але правда виявилась несподівано, саме тоді, коли я вважав, що людська доля залежатиме

тільки від моєї доброї ласки, день і ніч — два жбани вина в моїм погребу: те, що не зробило мистецтво для мене, зробила вона.

На закінчення розкажу тобі бувальщину:

Десь колись в одній країні власті засудили на смерть молокососа на підставі фальшивих обвинувачень. Тюремника кинула за грати, а власті забули про нього. Він чекав понад півстоліття, щоб його стратили. Новий провід переконався, що та безталанна людина не провинилась перед кимось і пусто відсиділа в тюрмі стільки років. Начальник каже: «Громадянине, віднині ви вільні. І пробачте, що відсиділи в тюрмі помилково!» Почувши таке, в'язень почав благати: «Навіщо мені волі на схилі віку? Я звик з тюрмою й не можу уявити краще життя, ніж між її мурами. Залишіть мене в тюрмі до смерті!»

Я подібний до того тюремника. Може, це він перевтілився в мене? Навіщо мені мандрів? Навіщо мені бачити світ? Навіщо стати на старість блудним сином? Поки знайдеться паперу й для мого паспорту і хтось змилується його виписати й підписати, то й дні покінчаться. Зрештою я пройшов світ на крилах дум, побачив всі країни на шкільній карті.

Ой яке гарне життя!

КАПЕЛЮХ

Виднокіл захворів на жовтяницю, а хворе листя на крилах вітру розлітається, як несповнені людські надії.

Осінь церемонійно проходжується з села в село у супроводі всього свого пасторального кортежу і заздалегідь дає людям знати, що надходить пора скорботи й плачу.

Верховина, як добра газдиня, чекає з простягнутими руками гостей, навіч зачарованих самобутніми буковинськими храмами. Буковинці з незвіді часів кажуть : так, як нема краю над верховиною, нема й храмів над буковинськими...

Сонце сяє скупо. Все ж таки Ілашко Іванцюрів насмілився вигрівати на призьбі свою старість.

Лелеки відлітають у вирій, залишаючи свої заслізнені гнізда зимувати на буковинських хатах.

Мимоволі Ілашко пригадав, що нині в рідному селі храм, хоч вже давно храмові не обчовгують його поріг. Доки жила дружина, щороку й храмових була повна хата. Тепер...

Серце б'ється скоро, ніби хоче вилетіти раз назавше з клітки волохатих грудей, а до нашорошених уш долинають звабливі акорди чародійної гуцулки...

Музики грають на толоці, а молодь переганяється перемісити жилаву землю з невгамованою жагою гульб.

В Ілашковій голові— суматоха. Кожна думка породжує феєрверк нових, а на денці згорьованої душі назбируються спогади, як надії під Новий рік. Він здавав собі добре справу, що дні його раховані, й відчував, що костомаха звідкілясь вже кадрилить. Так зненацька його заполонила велика радість, хоч він уже давно відвик радуватись, як дитина, чому-небудь. Радість стала для Ілашкової душі перснем з діамантом, за яким скучає все життя й ніколи його не матиме.

Музики грають. Тупіт ніг розлунюється, немов гомін кавалькад. Хвіртки меланхолійно поскрипують. Прочиняються навстіж ворота. То тут, то там гавкають собаки. Переповнені храмовими, вози в очах людей здаються пересувними верховинськими світами. В кожній хаті стіл накритий білою скатеркою, а на ньому чепуриться розкоркована пляшка горілки, навколо якої кружеляють, наче планети навкруг сонця, білі калачі й помальовані миски, з яких дмуться вгору погордливі голубці.

Повільно в Ілашковій душі відроджується любов до життя, налазлива думка нашіптує тільки одне: волю серцю дай!

Івашко повелів податися на танець, закортіло побачити односельчан, які знають і витримують храмувати, як ніхто інший, забуваючи про себе та навколишній світ, з досадою і пристрастю розчавлюють чобітьми кожну негоду, бачать перед собою тільки часи, коли верховинський край був земним раєм для всіх своїх мешканців.

Кожний буковинський храм таїть у собі магічну силу, яка перебудовує людину в те, ким чи чим вона жадає бути, зряче штрихує її космічний профіль і проєктує його на фоні вічності, вселяє в ду-

шу заразливу радість, кане божої воронецької голубизни в очі, карбує в часі й просторі сміх і плач, увічнює тимчасову ідентичність.

Ілашко важкувато підвівся з кошлатої призьби й подався клишавою ходою до хати великої переодягнутися. Тут його скаламучений зір замерз над чорним капелюхом, що нудився на стіні, як стародавній образ Богородиці Марії.

В його очах зношений капелюх був незамінимим, бо вони постаріли разом, спільні їх спогади перекликались, як сичі в зеленому гаю. Роки залишили нестерту печать і на капелюсі, і на Ілашковому змарнілому обличчі.

Капелюх — Ілашковий літописець. Він його купив від Мошка Лейбовича в день, коли повернувся додому з першої світової війни.

Ілашко одягнув нові гачі, білу й вишиту чорним окраєчками сорочку, оперезався оздобленим пацьорками поясом, кинув наопашки вишиту різноколірними шовковими нитками бонгіцу, взув нові чоботи, в яких почувався, як на пружинах, а на посивілу голову насунув старий капелюх, хоч нещодавно придбав і новий. Та цей більше припадав йому до душі, з ним на голові він почувався парубком. Капелюх завжди пригадував милі спогади, які час потасував, наче колоду карт, а пам'ять зберегла на добру згадку в одному з своїх затаєних сховищ.

Зиркнув у дзеркало, що стирчало перед ним, як лискуче широкорозплющене око вічності. Посидів у світлі дзеркала кілька хвилин, як пам'ятник. Потім лагідно усміхнувся сам до себе, зняв капелюха з обсілої інеєм голови, сів на ослінчику лицем до дзеркала й почав повертати його на всі завертки довговишуканими жестами. Здавалося, він не повертає капелюхом, а калейдоскопом. Мабуть, в капелюховій тканині він віднаходив нитки, розторо-

чені з власної життєвої нитки, в кожному очку він бачився таким, яким був молодим, кожне очко було його іншим портретом.

Капелюх повертався то на один бік, то на другий, а перед Ілашковими примруженими очима виринали з глибини часу роки, коли світ був його приватним майном, а життя — шахівницею.

Спогади то лавиною, то обозом надходили до хати великої, шикувались перед ним, покірно очікуючи, щоб він глянув їм в очі та взяв собі на пам'ять з їх скарбниць те, що серденько забагло. В Ілашковій голові майнула думка : давнина переноситься насилу в мою хату. Тож треба мені витрутити її надвір, бо може прийти час, коли доведеться від неї відмахуватися, як від зграї скажених собак.

Перед ним виткнув день, коли уперше потанцював з Марічкою, майбутньою дружиною. Він закінчив військо, був на війні, а вона ще маминим молоком пахла. На його обличчі примостилась печаль, а на її білому, як полярний сніг, личку пломеніють дві ружі. На денцях його очей затвердли страхітливі картини побачених і пережитих трагедій, а в її очах буяло вічноюне дитинство. На його устах пробивався гіркуватий усміх, а на її — кресав, як чарівне кресало.

Манлива музика затягнула їх у спокусливий танок. Ноги тупцюють, а серця тьохкають, як два солов'ї весною. Він обняв туго її лозовий стан, а вона стискає наскільки може його руку. Їх закохані душі розмовляють тільки голосом світанку. Він відчуває, що стає її рабом, а вона — його королевою.

Молоді побрались, наплодили хату дітей і в злагоді жили, доки Бог не покликав її до себе.

Капелюх повертався в Ілашкових худорлявих руках, наче глобус у руках професора географії, а

спогади різонули йому душу й час від часу пригадували, що закохана душа — божественний сад, а не закохана — пустеля, переповнювали дивним світлом сірої давнини очі, а душу — новими почуттями.

Музики грають, аж розпираються, а люди танцюють, як несамовиті.

Одягнений святково, Ілашко замкнув двері, зупинився посеред подвір'я й довго-довго оглядав свій маєток, буцімто розлучався з ним надовго і зараз хотів запам'ятати все до останньої подробиці, а потім розхристаними кроками подався на танець. І чим більше наближався до танцю, тим краще почувався, всупереч, що палиця невпинно пригадувала : «Покладатись на мене небезпечно...»

Він добрався до шанцю, руслом якого пустував гелготливий потічок. Опинився перед ним, як перед Великим Судом. Защеміло серце. Закрутилися сльози. З'юрмилися мрії. Ноги задубіли. Руки очевидячки затерпали, а на голові, здавалося, вже не тронував капелюх, а великий камінь.

Поки оговтався й прийшов до тями, непосидючий потічок наробив безліч фіглів-міглів, танцюристи розчавили ногами лихі години, музики переграли всі відомі їм танці, шанець повторив у думці всю свою історію, а Верховина перемимрила знані колискові.

Ілашко напружився, як тятива лука перед пуском стріли.

Музики грають, аж серця людям з грудей виривають, а мелодії їх окрилюють, доки починають ключами кружеляти над натовпом.

Шанець в Ілашкових очах набрав розмірів непрохідної границі між білим і потойбічним світами. І на тому боці він бачив у сумраці часу свою молодість, яка водно махала прощальною косинкою.

Перед ним шаленими темпами чергувались милі й немилі картини, які пригадували йому ба одне, ба друге, а карусель спогадів поверталася безладно, як зіпсований вітряк. На душі ставало важко й моторошно.

Ілашко востаннє напружився, як смертельно поранений олень, і перескочив шанець, але покотився на тому боці на землю й загудів, як порожня бочка. Осоромлений до сліз, кий терся поруч Ілашка, а капелюх опинився на березі над потічком, буцімто забажав крисами приховати кожну його плутню.

Музики грають, мов сновиди, а люди танцюють, як варіати.

Ілашкові очі шукають настирливо капелюх, а той вже й гадки не має показатися перед ними, а далі милується витрибеньками блюзнірського потічка.

Палиця лежить на землі байдужа, як посторонній свідок, і спокійно очікує вироку долі.

Ілашкові очі зазирають за капелюхом, а руки пруться бодай ще раз погладити його, але сила очевидячки покидає тіло, як пора року, що закінчила земну місію, й повертається туди, звідки й прийшла.

Майже непритомний доволочився до шанцю Ілашко, спустив голову в його мерехтливу порожнечу й сягнув правицею за капелюхом, який шкірився до нього, як брехун.

Ілашкові очі заклепли, а правиця окам'яніла над капелюхом, як великий знак питання над гирлом часу.

Музики грають, танці людей за ноги хапають, на золоті гори метають, а капелюх почав торочити потічкові першу главу своєї поплутаної біографії...

МОНОЛОГ СВІТАНКУ

Добидень, земле! Я прилинув знову до тебе, щоб відродити в твоїй душі радість, бо знаю, що ти віддавна плачеш і вже не вистачає для твоїх гірких сліз ані хустинок, ані русел.

Я — твій гість і бачу, що ти вилила булаву зі свого вікопомного горя, а з назбираного віками гніву виточила меч. І моє зарево цілує їх, як ти звіку своїх всяких і не однаких потвор.

Земле, ти стараєшся помирити всіх твоїх дочок і синів, але твоя ласка дратує когось-то, твоє материнське бажання не до вподоби комусь-то, твоя безкорисна любов — розпломінене багаття для ненависних.

Той, хто сподівається надіти на тебе хомут немочі й потім возитися на бричці безглуздя, мабуть, не знає, що часи записали в його зодіак ще напередодні народження.

Той, хто тебе скривдив, уже не може стрімко летіти, почав сліпнути і вже ніколи не почує пісню пісень твого великого серця-дзвону.

Земле, ти колись була клечаною, як молода, що стає на рушничок, а крізь твої золоті сережки перекочувались у вічність будні твоїх улюблених діточок. Нині?

Нині на твоїм потаврованому жигалом чолі переплітаються колючки в лаврові вінки. Іноді з-під тих ганебних вінків юшить кров, що сяє райдугою, прокинутою між берегами минувшини і майбуття. Я хочу позолотити твою кров, бо вона надто червона. Аж мутна...

Земле, невже в твоїй пам'яті виє безмежний пустир, душу гризуть костоїди забуття, намучену совість таврує розпач?

Земле, під твоїм серцем мостяться кроти, а ти мовчиш і терпиш.

Тебе гроби згорбатіли, а хрести засмутили до непритомлення. Блискавиці обшкрумили вії твоїх всевидящих очей, а громовиці гадюками склубочились навколо литавр твоїх всечуйних уш.

Колись ти була повна дібров і гнізд, а нині видніють тільки мочари та згарища. Колись ти була красунею красунь, а нині...

Добридень, земле! Прокинься вже раз з довголітнього сну і скупай затьмарені очі в моїм благовіснім світлі, щоб твої зіниці стали знову живодайними джерелами голубизни, а повіки перекліпали б лиху годину, яка звисла над тобою Дамокливим мечем. Розчеши заплетені і просмолені коси гребінцем днини, а я кану на твої заціплені уста каплю загадкового усміху. Потім шоломом веління зачерпни живої водиці з криниці сонця, в якій безперестанку б'ють-вирують джерела добрих згадок.

Земле, я загостив до тебе з глибини віків. Мене послали врятувати тебе від загибелі одні з твоїх давно забутих дітей.

Я знаю, що ти могуча й довічна, а твої діти тимчасові. Але твої діти в житті і посмертно не забувають, що ссали молоко з твоїх грудей, а ти їх навчила плакати й сміятись, кохатись і ненавидіти.

Зі спливом часу наплодилось безліч твоїх дітей. Ти покрасила кожній дитині притаманне їй місце, забезпечила колиску, гріб і стежку життя, але одні з них почали зазіхати на кусень сестри чи брата. На початку зазіхали на їх повсякдений кусень, потім на душу. Нарешті захотілось і крові їм напитись, а наостанку — загарбали колиски, гроби і стежки життя — веселиці любові до ближніх.

Під твоїм материнським зором одні росли і розцвітали, а інші ниділи і падали у безвість. Чом же ти не схаменулась на час і не завела лад у своїй хаті і між своїми дітьми?

Чи ти надто щира? Чи ти надто знесилена? Чи терпелива до нестями? Мабуть, ти перенасичена кров'ю та слізьми, перетяжена гріхами та прокляттями. Твій зір надто каламутний, а усміх підступний. Твої перса набрякала отрута, а не пінношумне молоко чи мед. Ти призабула і вже не можеш собі пригадати, кого народила на Сході, заколисуєш на Заході, кому читаєш молитву на Півночі, а кого хрестиш на Півдні. Тому твої діти почали блукати, хоч стежка між колискою та гробом така коротенька й брукована тільки усміхами зірниць.

Колись-то в твоїх морях купалась тільки золота риба, а в бистроплинних ручаях та кришталевих озерах плескались феї та русалки. Тоді сонце залицялось до тебе, а місяць позирав на тебе тільки крадькома...

Земле, я прийшов спасти тебе від найбільшого гріху: недовір'я. Ти вічна і маєш досить часу для всіх твоїх звичайних чи надзвичайних занять, але не забувай, що дні твоїх дітей раховані, а час видуднює їм тільки молебні...

Я, земле, спасу тебе від усіх власних та чужих тріхів і подарую тобі вічнонапнуту і нерозривну волосинку, потрібну для твоїх курантів сміливості,

бо вже наспів і їм час вибивати пори відродження. І кожна пора поверне тобі усміх, зір і слух. Потім...

Чом же твої доні відвикли плекати в своїх черевах вереск поколінь? Чом же твої сини так легковажно перековують свої думки в знаряддя смерті?

Ти переповнена цвинтарями. З одних могил мерці повитягали руки і чогось благають та очікують. З інших могил розносяться по всіх усюдах прокляття. І, на додаток, одні з хрестів почали метушитись і зазіхати на вогонь.

Колись-то ген, ген давно, я послав до тебе голубку: моє зарево. І вона поселилась в одній з твоїх казкових околиць, незабаром засвоїла обичаї тої благословенної окраїни та залишилась на вічні віки, наперекір, що з усіх боків рвались до неї ненажерливі пащі.

Час проходив то привітно і спокійно, то буремно і нестримно.

Голубка наплодила нових голубок та голубів, а їхні високограйливі злети заздалегідь привабили зграю зоголоджених круків, які розтерзали багацько голубок та голубів, а їх кров полилась Дунаями та Дніпрами у всебіч. Безліч голубок та голубів подалися в чужі краї, а інші залишились там, де їм доля присудила бути. Залишились ті, що не страхаються смерті, а нещадна борня — сенс їх буремного буття. Могили та євшан-зілля — свідки тої звитяжної давнини, що відлунюється, як переклик сердець, віками підряд.

Зламані злети голубок та голубів ще миготять над світом, немов споконвічні знаки питання долі й часу.

Земле, я хочу, щоб ми удвох жили, як брат з сестрою. Ти від мене вимагай все, що серденько забажає, а я від тебе вимагаю тільки одне: розплющи добре очі, поглянь сто разів навколо себе і

скараскайся хижаків. Нехай внуки та правнуки моєї голубки повернуться в рідні сторони і там віднайдуться. Відтепер я щоранку глядітиму в твої очі й співатиму тобі під акомпанемент бандури:

Фіглює тато-час, фальшує мати-доля,
Куранти вибивають провісну пору,
Живі та ненароджені качають Правду
Із мочару ганьби на воскресінь гору.
Ще треті півні божий день не сповістили,
Додому сон не повернувся ще здаля,
Як вже на рушничку, як молоді, стояли
Світанок і земля...

Ти, земле, не забувай ні на мить, що кожна пара родить таких, яких сила і незламність, здатність протистояти негодам та лихоліттям криються в цілющих соках, що йдуть від коріння по стовбуру до листя, а звідти, напоєні моїм благовісним світлом, повертаються в твій щедрий та всеплодющий грунт.

Добриранок, земле! Добриранок, світанку!

ДВІЙНИК

Вечоріє. Корчма. Стіл. Дві чарки й пляшка горілки тронують на ньому. Я п'ю, а він витрішки продає. Я курю, а він дивиться на мене, як вовк на козу. Мене гедзь бере. Він кривить носом. Я закипаю. Він бридко усміхається. Я гримаю кулаком у стіл. Він переляком накрився, як лисиця хвостом. Я підвівся. Він тільки кивнув головою. Я розбив чарку. Він заплакав... Я... Він...

Я нараз спересердя кинув йому навідліг:

— Ти, п'янюго остатня, не валяй дурня, бо мене не переконаєш, що я заблудився між трьома дубами і з свічкою в руці шукаю вчорашнього дня. Якщо ти звик зозулі продавати, то я не звик їх купувати. Я загостив, синку, до корчми запити горе, а не дивитися на тебе, як кіт на каганець. Я згідний, що в тебе розуму багато, але й давно переконаний, що він дуже рідко вдома ночує...

Зрештою, хто ти такий? А! Ти, голубчику, мабуть, уявляєш, що я не знаю, коли мені душу краєш, а плечі латаєш. Помиляєшся! Я знаю про тебе все! Знаю навіть те, що й Шерлок Холмс не був би встані розкусити і поколоти начетверо. Трішки терпцю! Карти тасовані, а жереб кинуто. Не фіглюй, волоцюго, бо старого горобця на полові не обдуриш. Забила свята година, щоб і ця

грішна корчма знала все про тебе, як про мене. Ти гадаєш, що вона спить? Ні! Її уші завжди нашорошені, очі безперестанку полюють то на одного, то на другого з її постійних клієнтів. І раз назавше зрозумій, що їй нелегко такою бути. Клієнти — вередливі, напитки — займисті, пляшки — нетерплячі, чарки — образливі, а крісла почуваються найкраще, коли щастить їм розвалити якусь цибату голову... Так що...

Ти все життя чіпаєшся мене, як сліпий плоту. І часто пробуєш мене водити за ніс. Чому? Таїна! Але будь певен, що я не тяжкий, як олово.

Я своїм непоправним ворогам шкіру з-під ніг ріжу. Не віриш? Зараз будеш битися, як риба об лід. Ти живеш з дружиною, як сокіл з вороною. І залицяєшся до дружин своїх побратимів, як Дон Жуан. Щастя, що вони тільки дуляку тобі під ніс сунуть. Також хвалишся вправо та вліво, що своїй музі зробив п'ятеро дітей, а кожній музі побратимів — по десятеро. Ти, мабуть, уявляєш, що помстився на побратимах... Але, як видно, всі музи на чолі з твоєю помстилися на тобі, бо жодна з твоїх поезій не плеще, ні кує. Твоє щастя, що світ повен дурнів, а жінки хворіють на хитрощі. Тож довіряй всім жінкам, бо я й своїй не довіряю. Якщо вона не хотіла танцювати тільки з своїм ведмедем, то хай танцює до гробової дошки з усіма постриженими козлами...

У мене слово — словом, а діло — ділом. І люблю людині сказати у вічі все, що маю на душі, хоч вона боїться правди, як чорт ладану. Я дивлюся на тебе рідко, але густо бачу. Аж надто густо!

Ти на роботу ідеш ба на кінський великдень, ба коли папороть цвіте. Людей не поважаєш. Не дотримуєшся божих заповідей, хоч їх поки що існує тільки десять. Правді плюєш ув очі, а з Кривдою ходиш попід ручку. Ти всі мої нерви вимотуєш і

сплітаєш з них мотузки, на яких водиш час і долю, куди тобі завгодно. І, на диво, тобі ведеться. У тебе все — з води й роси. Доки? Мабуть, доки у людей будуть руки білі, а сумління чорне.

Я тебе запросив до корчми, щоб хильнути удвох по чарці горілки, бо лиш вона уможливлює порядним людям бачити світ таким, яким він є справді, а не яким ввижається сліпцям. Чи як змальовують його одні з художників, описують одні з письменників і оспівують одні з композиторів. Ти стоїш перед мною, як рак у торбі, а в мою душу не одну гадюку пускаєш. Видно, тебе дві моші мошили, та забули втяти пупень...

Велику правду каже мій кум Іван Чаркопій: «Бережись підлесливого побратима по перу, як потайного собаки!» Правду кажучи, мені ще зовсім не ясно: ти підлесливий чи потайний?! Адже ще одна нерозгадана енігма перебігла мою дорогу, як чорний кіт. Мабуть, мені присуджено все життя боротися з вітряками і сперечатися з пияками, буцімто кращого заняття немає на цьому світі, який в свою чергу перевантажений порадами, судженнями, синтенціями і моїми витрибеньками.

Ти, голубчику, добровільно попав у мою пастку. І легко в ній тобі не буде, хоч очима світиш, а душу боком тягнеш. Скажи, будь ласка, хто тебе намовляє критикувати мене на всіх профспілкових засіданнях? Я ж не народився бути передовиком соціалістичної праці, тому й не домагаюсь бути ним. Я дотримуюсь дослівно пословиці; «День проходить, платня приходить, а робота ліпиться до рук моїх, як до стіни горіх...» І що тут злого чи не зрозумілого? Якщо всі будуть передовиками, то кому позаду сидіти? Також добре відомо, що гора без степу і вода без суходолу не можуть жити. Також не можуть жити роботящі без лінивих, розумні без дурних, чесні без нечесних, до-

тепні без ротозіїв, жартівливі без скопців-плакунів.

Я не хочу бути передовиком. Проте хочу бути генієм. Передовиків наплодилось стільки, що нема, де й плюнути, а геніїв можна перелічити на пальцях однієї руки. Звісно, маю на увазі народжених геніїв, а не сфабрикованих через ніч і на команду. Щастя, що хіміки ще не віднайшли формулу фабрикації штучних геніїв, бо з передовиками ще можна свиньки грати, а з геніями — подають лише заяче зілля...

Ось, я пишу роман. Почав важко. Мучуся вже довгий час над ним. І, до дідька, ще кінця не видно. Але я — бездоганний мисливець і рибалка. І бути водночас рибалкою й мисливцем не щастить будь-якій нечепурі. Я обдарований безбережним терпцем. Тому й знаю, що спіймаю на гачок божу часинку натхнення чи таки її, безличницю, застрелю, як сарну. Застрелив я не одного цапа, спіймав на гачок не одну золоту рибку. Я ж чародій... Годен і риби наловити, і піг не намочити. Я годен і оленя застрелити, і рушниці не бачити. Я ж не раз пройшов крізь сито і решето. Тому будь-коли та будь-кому можу з піску мотузку насукати. Дивуєшся, як ошукана брехня? Чи ти набрався сорому її світу не бачиш? Я знаю, що не ласка реп'яхи за пазуху класти. Але ти цього заслужив і дочекався.

Я роман допишу. Крапка вже дрижить, як ртутна кулька, на вершку мого пера. Невдовзі окам'яніє на своєму приписаному місці. Правда, я того дня ще не бачу. Проте відчуваю, що він кадрилить до мене. Подеколи маю враження, що він навіть ластиться переді мною, як патлатий цуцик. Мені буде однаково, але комусь ніяково. Редактори води у рот набєруть, а критики всі кислиці поїдять і вже не будуть крутити носами, бо досі тільки хріном годувались і трійлом частувались.

Мій кум Іван Довбня не раз каже: «Погані очі все перелупають...» Я кажу: мій новий роман усіх редакторів зігне у три погибелі, бо вони дотепер досить надувались, як ковальський міх, і високо літали. Прийде час і їм низько сісти чи таки упасти з своїх крісел. Упали не такі, як вони...

Мені критик Оникій Маруда закидує не раз: «Панасе, твою писанину читачі не розуміють, редактори не люблять, а критики не спокушають...» Я йому завжди відповідаю: якщо читачі не розуміють мою писанину, то я зовсім не винен, що не кожна макітра в погідну пору мусить бути і світильником, а редакторам і критикам завжди раджу не бігати з кошиком, бо в моїй писанині не їх думки меляться, а мої...

Я — геній. І генія може зрозуміти тільки геній. Доки мої побратими по перу стануть геніями, я ще багато чарок вихилю. Жаль, що цього вечора не маю з ким говорити, хоч, до чорта, є що балакати. Ти стирчиш переді мною, як упир. Я тобі кажу все, що мене непокоїть, а ти передаєш куті меду. Тому ти, нездаро, ніколи не станеш генієм, бо геній без горілки — кадило без фіміаму. І, зрештою, генієм не може бути той, хто маминого шепоту і батьківського крику не чує. Таж моя мама щоранку зілля копала і в ньому мене щовечора купала, а батько щоночі горілку пив і мене впросонку нею кропив. Як видно, моя мама мала своє зілля, а батько своє. Я, правду кажучи, більш полюбляю батькове... Правда, горілка з ніг збиває, але ж вона й у дев'яте небо піднімає. Не пусто мудрі люди кажуть, що лиш п'яному і кози золоті, і море по коліна. Жаль, що у любителів чарки на тиждень є лиш сім п'ятниць. Горілочко із куколю, як я файно тебе п'ю...

— Маестро, час би й вам спровадитись додому! — перервав офіціант майстра, який розкокетувався з мистецтвом...

— Посиджу ще пару хвилин. Я ще не почув ані слівця від свого побратима, хоч його ганю добрих кілька годин.

— Де задівся ваш побратим?.

— Он, переді мною... І дметься, як жаба в болоті...

— Маестро, то ваша тінь... Ви цілу ніч були тільки сам-на-сам...

— Невже?!

— Слово честі!

— Офіціанте, значить, твоя горілка перев'язала мій розум за вухами...

— Ні! Ви дали дулю через кишеню...

— Кому?

— Собі самому!

— Не вірю! Таж я у цій корчмі не уперся, як кілок у тині...

Горілочко із куколю, як я файно тебе п'ю...

ГЛУХІ

Нічний швидкий поїзд переганявся з часом. Залізничні станції приймали його, як нареченого, але кожна, одна за одною, лишались напризволяще, як покритки.

Вагони повні людей, а в кожному купе кружеляє темінь, немов онімілий джміль. На одній із станцій новий попутник постукав у двері купе, яке, на диво, було заселене тільки одним пасажиром.

— Добрий вечір ! — новий бранець доріг видухнув мляво.

— Я не гніваюсь. Поїзд — наше спільне майно. Місця є досить.

— Я їду в столицю, а ви куди ?

— Біжить поїзд, нема, що казати...

— Я люблю подорожувати тільки вночі.

— Так ! Я на коротко заснув, а ви мене розбудили саме, коли снився такий сон, аж душа смутиться...

— Та де ! Доки доберемося до столиці, прийдеться багато ще нам торочить і дратвою строчить...

— Холод закрадається в мої кості, як злодій в чужу хату.

— Ви маєте рацію : я змарнів, як полова...

— Ви звідки ?

— Їду до сина. Жениться. Закохався, аж у очах зарябіло.

— Ви чули новину новин?

— Дякую! Я ні їсти, ані пити не хочу.

— Жахлива подія. Здоровий глузд не може й уявити собі, що на світі ще стаються такі чудеса.

— Справді, людям треба мандрувати, як птахам літати і рибі плавати. Тим більше сьогдні...

— Злочинці згвалтували дівчину, а потім замордували.

— Нині стільки героїв наплодилось, що можна ними всі річки загатити і їх всі береги подамбувати.

— Кажуть, що їх засудили на смерть...

— Нічого! Прийде коза і до їхнього воза.

— У вас є діти?

— Я будь-коли ладен положити голову за волю і правду.

— Я читав у одній з газет, що війна стукає в двері....

— Так їм треба! Хай термоядерні бомби не залицяються до всяких бовдурів.

— Я здавна хворію на золотник.

— Я теж не зазіхаю на чужий кусень.

— Скільки вам років?

— І моя дружина жвиндить, що смерть мене знайте в дорозі і не буде кому й свічку засвітити...

— Поїзд — моя любов...

— Я з сусідами живу, як щезник з Бабою Ягою...

— Мене так болять крижі...

— Де руки й охота, там скора робота.

— Все життя стараюсь, як мурашка.

— Тепер на великій пошані трутні.

— Я вино не п'ю. Тільки липовий чай.

— Гадаю, що до кінця люди нарозумляться і мир пануватиме на землі. Не знаю, чому в них губи від вуха до вуха...

— Я знаю, що кожний каторжник бачить перед собою тільки щастя, а всі його лабіринти тільки сонце перебігає.

— Мій кум, Макар Гендляр, каже, що не святі ліплять горшки.

— Ні! Чай хай п'ють здорові, а хворі — горілку.

— Я вже давно не сповідався.

— Ви велику правду сказали: з дурнем зчепитись, значить дурнем залишитись. І можна ним залишитись до скону.

— Відколи я став удівцем, то не милий мені світ.

— Прекрасно! Нічка нам пройде весело.

— Мій старший внук хоче стати космонавтом.

— Таж світ повен шанталавих.

— Молодим тепер ведеться, а не як нам...

— Ну, що хата має, тим і приймає.

— Я постараюся всунути йому в голову п'яту клепку.

— Веселий сміх — здоров'я.

— Не смерть страшна, а недуга.

— Скрипливе дерево довго живе.

— Наша молодість вже співає, як муха в глечику.

— Смерть не за горами, а за плечима.

— Ось, небо почало розвиднятись.

— Звісно, півні піють, а собаки гавкають, бо і одні, і другі іншого заняття не мають, і сумніваюсь, що вони встані засвоїти інші ремесла під цю пору.

— День для людини — світ, а ніч — засвіття...

— Хочу вам пригадати, що після бійки кулаками не махають.

— Ні! Пави не кудкудачать, а квікають.

— Той, хто зійде на сміх, вже не має права показатися між людьми.

— Вже давно атестовано, що керівники розуміються на підлеглих, як глуха в танцях.

— Завтра Свята Неділя.

— Мене ніколи під боком не болить.

— Пару днів тому злодії обікрали мого тестя Юхима.

— Так! Там дотепер не один сів маком.

— Я недавно дочитав «Мертві душі» Миколи Гоголя.

— Мій покійний тато не раз повторював: «Сину, чоловік без розуму — сніп без перевесла, і не кожна ковня може стати світильником.

— Ваша дружина ще живе?

— В Бога надія...

— Ви гуляща людина?

— Я з цапами ворогую, а з биками ще якось мирюся.

— Плітки — дурні гроші.

— Я ніколи до чужих жінок не залицявся, хоч вони не раз мені давали зрозуміти, що можна з ними затягнути неабиякі шури-мури.

— Як видно, у вас не всі дома.

— Так! Жіночий глузд завжди за розум завертає.

— Яка у вас пенсія?

— Не завжди коту масниця.

— Чарка ніколи не була моїм другом...

— Минули вже давно ті часи.

— Ми вже в столиці. Час би й нам розпрощатись. І подякувати один одному за цю пам'ятну ніч і не менш пам'ятну розмову. Наша розмова точилась, доки божа днина не наблизилась. Обміняймося адресами.

— Я в своїй справі завжди сам суддя. І тоді це буде, як дві неділі разом зійдуться.

— До побачення!

— Ні! Я не цураюсь вас, як старець гривні.

— Я живу в Радівцях, на вулиці Дзвонів, номер 25.

— У мене ніколи немає часу на заваді.

— У поїзді нам було холодно, а в столиці теплота проймає.

— Не видно мого сина. Мабуть, забув, що приїжджаю в гості.

— Я листуюся з багатьма знайомими. Напишу й вам, тільки подайте адресу. Напишіть її чітко на цій цидулі.

— Я завжди, як сяду в поїзд, радуюсь, а як висідаю, засмучуюсь, як дитина.

— Таж нині не один бандиги гне.

— Моє радіо зіпсувалось, бо денно те саме говорить.

— І мій телевізор зіпсувався, бо щовечора те саме показує.

— До побачення!

— Я сподіваюсь, що нас дороги ще зведуть вічна-віч.

— Боже борони!

ГРОБАР

Надворі смеркало, а пожаждливий вітер куйовдив чуби пожовклих дерев, клубочився під скрипучою призьбою і вив, як голодний вовк серед лісу.

У хаті на старому дубовому столі лежала покійна Тереферихa, а на її устах обрамлювався гіркуватий усміх. Навколо пахло життям і тхнуло смертю, горіли свічі й перешіптувались кумоньки.

Кулуйчик вийшов надвір, кинув рискаль на плечі й почвалав на цвинтар. В очах повихрились світи, а надранні погляди здрагліли, як два неспокутані гріхи, під кущуватими бровами.

— Ти, Кулуйчику, куди так силкуєшся? — попекло йому серце.

Кулуйчик зніяковів. Перед його скаламученими очима виткнув сільський цвинтар, розхиталась дзвіниця, а доріжечка сичала, як сполохана гадюка.

— Кулуйчику, куди прямуєш? — знову скреснула турбота.

Кулуйчик чвалав на цвинтар, як верблюд пустелею. Дотепер він висипав могили багатьом землякам, але ніколи не думав, що прийде час висипати могилу й рідній мамі. Таж він не рив тільки могили небіжчикам, а купав їх, голив, одягав... Він

так причепурював мерців, що вони виглядали на молодих, які ішли до церкви упасти на рушничок, а не у світ за очі. До скону село нехтувало Пурпелегу, а коли її спрятав Бог, то всі їй прямо завидували.

Кулуйчик на всякі руки майстер, а справжній майстер ніколи не спотикається. Тим більше, що він гендлює з світами покійних...

Перед його очима замаячив цвинтар, і він мимоволі пригадав собі, що хрести не радіють новим хрестам, а гроби поглядають з призирством на майбутній гріб, дзвони зрікаються попередніх голосінь.

Заридала земля, коли Кулуйчик плюнув у долоні й почав краяти з неї.

Перша скиба... Друга... Кільканадцята...

Заверeдував рискаль. Задеревіли руки. Замерз погляд. Свіжі, повернуті лицем до сонця, скиби усміхались, а рискаль переріс в уявну флейту, яку Кулуйчик мимоволі підніс до уст.

Обличчя в нього давно не голене, а з-під сорочки світять запалі волохаті груди. Примружившись, він поглядає на засмучену глину й зітхає, а хрипке скигління рискаля й досі під неводом цвинтаря, лиш ніхто його не чує. Він став відьмаком.

Повітря тремтить і видзвонює, мов бджолине крило. Пара беркутів кружеляє у небеснім свічаді й жалібно кричить, але, здається, що то кричить земля, придушена його ногами. Над цвинтарем звисло сонце, настовбурчилися смереки, а крик беркутів будить зморену травицю. Могили підхоплюють цей крик луною й справжня тривога знімається в ще недавно сонній дзвіниці.

Звідкілясь надлітає шалений вітрюган, навалюється на хрести ширшавими грудьми, шкварить їх батогами і ріже ножами.

Кулуйчик сідає на землю і відразу випростується, відчувши раптом слабість і втому. У вухах гуде, а сиві волохаті груди здригаються. Серце тіпається, аж розривається. І завжди людині кортить іти вслід за серцем, але бракне сил, стрімчак завжди крутий і весь час турляє донизу. Йому хочеться звестись і чимдуж бігти вгору, дістатися вершин, коли серце ще гомонить. Час не стоїть, стрімчак чимраз крутішає і важко утриматись. Скільки ще могил треба висипати, доки стежка з'єднає колиску з гробом? Дотепер він звик втуплювати зір тільки в землю. Тепер уперше дивиться в небеса. Поглядає хвацько й зажурно. Погляд змотується на стежку, яка ледь доплелась до маминої зірниці долі. Дивна ця біла стежка, дивна, хоч непроторена людськими ногами. Може, колись і колись рожевий слід його буднів сахне з сірої мли й причалить на покутній кручі тої стежки, яка жбурнулась вгору, до замету синіх снігів та мерехтіння зір, похмелилась зіллям, що б'є-вирує тільки з небесних джерел.

Вітер пестить пальці, голубить рискаль, студить гіркуватий усміх згорблених хрестів і пустує над могилами, потім підкладає крила лежачому під спину й преться понести казна-куди. Але крила вітру враз потомились, зігнулись— і чах... Ось квітуча річка його днів несподівано випнулась і замулила збіглу вітрову заспрагу.

Перед Кулуйчиковими очима заблимала мамина ікона. Пометушилась і зітхнула. Відтак склала задоволено руки навхрест, а із заціплого ковша долонь піднялась вгору невсипуща свічка, яка розпломенілась, як одчайдушний вогонь, а той вогонь розгорявся і приваблював у свої зажерливі вихори останні матусині бажання.

Бурхливий вир задумів затягнув Кулуйчика у свій сувій. Він припалив цигарку, кинув сірник на

лискучу глину, дивлячись довго, як потухає кволий вогник.

«Я, — подумав Кулуйчик, — заплішений дурень. Коли я народився, то мама дивилася на мене, як на ангеля. Я був голий і немічний. Мати вповила мене у найкращі пелени, притулила мої тремтливі губоньки до її грудей і подарувала їм всю свою могуть і материнську любов.

Життя проходило, мамині дні коротшали, звідкілясь прилетіла хвилина прощання й закигикала під її віконцем. Колись я був голий і матуся мене вповила. Тепер вона упокоїлась. Я її скупав, одягнув, поклав на стіл і...

Матуся мені розплющила очі й засадила на їх денця по зорині, а я їй дарую могилу і забуття. Вона кинула в мої очі жмут світла, а я кину на її труну грудку глини. Такою має бути синівська відплата ?»

Кулуйчик знову почав копати могилу, найстарший хрест зрадів, що має кому передати споконвічну естафету нудьги, а на задерикуватих дзвонах замерзали сургучні усмішки.

ДЗЕРКАЛО

Надворі розбаюрюється безбожна метелиця, а дерева, мов на похміллі, хиляться до землі під кожним її подувом.

Обрії закосичуються чорними й кучерявими хмарами і скоса зиркають на затуркану землю.

Лапаті сніжинки сновигають попід кошлатими стріхами хат і безнадійно метаються у шиби вікон, як поранені круки.

Метелиця посвистує й перекручується, як легінь у танці, чи волочиться, як удівець попід вікнами молодиць у ніч під Івана Купала.

У хаті Василя Гарчикового тепло й привітно, а теща Анничка на печі вже кілька з гаком місяців вигріває свою докучливу старість. Відколи заслабла, щоранку, в обід і ввечері благає Пресвятого, щоб спрятав її чимскоріше, і покінчила раз назавжди з нестерпними муками.

Висохла, як сухар. І подобала на дерев'яну ляльку. Тільки під її тоненькими сивими віями ще блимали двоє кволих світел, своїм блиманням вони бажали, мабуть, комусь-то довести, що іскронька життя ще не вщухла, серце не доспівало лебедину пісню, а зірка долі не підкотилась у безвість.

Бабуся не їла майже нічого. Пила тільки свіжої води.

У печі палахкотів збитошний вогонь, а пурпурне полум'я обмальовувало стіни всякими пекельними картинами.

Букові дрова тріщали, а вогонь чарівним пензлем напосівся, мабуть, перемалювати давно відоме Чистилище.

Бабуся, склеплюючи повіки, благала :

— Боже, спрятай мене вже раз !

Люди взагалі благають від Всемогучого днів, а бабуся благала ночей, ніби вони не прийдуть і некликані.

Бабуся в своїм житті пережила багато мук і ніколи їй не вистачало днів. Тому безжалісно скорочувала ночі.

На стіні, таки перед бабусею, пихато полискувало круглясте дзеркало. Їй закортіло востаннє глянути в його очі, які, напевно, ще зберігають на добру згадку ікони багатьох пройдешніх. Вона підвелась важко і стала перед дзеркалом, як перед Великим Судом. Хто з них видів ? Бабуся бачилась у душі дзеркала ? Воно розгортало полотнище її життя від колиски до гробу ?

Дзеркало, мабуть, бачило бабусю такою, якою вона була у ту часинку, а бабуся бачилась дитиною. Не знати, чому в часинку кончини люди бачаться дітьми, а казковий світ дитинства прочинює перед очима їхньої уяви всі вікна.

Дзеркало лагідно усміхнулося, а бабуся гірко, та їх усміхи, носії різних почуттів і переживань, здибались в її душі, як два старці на вузькій стежці.

Бабуся заздріла в дзеркальному свічаді днину, коли впала на рушник поруч з її Василем. І несподівана радість звідкілясь перенеслась накоротко в її перегірчене серце і розцвіла, немов троянда вічного щастя.

Дзеркало хитнулось і заблимало, як павине пір'я на сонці, а примхлива білість кришталю перенесла бабусю в інші світи.

— Боже, скільки таємниць зуміло виявити це простеньке дзеркало! Ось, тут, де мали б бути очі, зашурхотіли крильця двох зледенілих метеликів, а замість цієї гидкої пухлини дрижали мої манливі губи. Ніс, який тепер схожий на дзьоб хижого птаха, був колись кирпатеньким і таким визивним, що ой! Трішки вище, замість цих жалюгідних вусиків, виписувались брови-кораблики. Колись-то все на моєму обличчі було на своєму місці, а тепер...

В бабусиних стомлених очах закрутилися сльози, які на часинку заслонили найкращі ікони спогадів. Бабуся, гірко зітхаючи, повернулась на гарячу піч і заговорила, як позиченим голосом:

— Людина на старість стає опудалом. Навіщо моє падло виткнуло в дзеркалі! Кого воно цікавить? Кому воно знадобиться?

Бабусю заполонив стид і вона невдовзі заснула.

Приснилось, що Митрик, її старший син, повернувся з війни додому, бо вона чекала та й чекала і не могла дочекатись. Плачучи, вона йому розказує, що дружина народила байстрюка, а його дівчина залишилась у божій надії, маєток розпадається й нема вже кому й солімки здіймити.

Прокинувшись з виру жахливих снів, вона боязко обмацувала спітнілу сорочку, яка прилипла до її худих грудей, в яких, на диво, ще билось-тіпалось переплакане серденько.

— Очікуєш мене? Невдовзі будеш моєю голубкою!

— Ні, смерте, ще ні! Лиши мене в спокою, доки побачу сина. Він уже йде з війни додому. Потім відведеш і мене, куди відвела всіх моїх рідних.

Рипнули двері, а бабуся насунула велику подушку на обважнілу та посивілу голову.

— Боже, подаруй мені днів, доки побачу сина! Я дотепер просила смерті, а відтепер прошу життя. Бодай трішки!

Мовчання придавило хату.

Бабуся знову усміхнулась гірко і заплющила повіки. Хотіла почути метелицю? Переконатись, що вогонь, який під нею безперестанку гоготить, підсилює іскроньку буття?

— О ні, смерте, я вже тебе не боюся! І скажи мені: мати не має права побачити дитину, хоч перед сконом? Таж звідки тобі знати, що означає бути мамою на цій землі? Ти ж ще ніколи не носила на руках дитину і не гладила її по голівці...

В бабусиних очах білий світ переростав у арфу, а її сльози канули на плакучі струни і траурна музика розлунювалася увесбіч.

— Ні, смерте! Ти прийшла до мене зашвидко...

Година святої таїни кружеляє тільки над бабусиним світом, ніби їй щось не штимує.

Метелиця втихомирилась, буцімто хтось жбурнув у чорну колісницю, яку тягнуть то сюди то туди пара чорногривих баских, вогненну кулю.

Неподалік цмокнули лунко і заспрагло дві пари вуст.

Бабуся склала руки навхрест і причинила хвіртку пам'яті. Їй вже нікуди вештатись і нікому докучати.

Відгомони промайнулих років затихають, застигають і кришаться на уламки, а відтак розсипаються увсебіч, як бусини з розірваної шеренги, і засвічуються каганцями добрих згадок.

— Ні, смерте! Ще не час!

. . . . . .

Митрик заголосив, та мати не бачила вже його, хоч ще чула, що на дзвіниці бевкають дзвони, ніч витручує днину з її світу, а їдкий попіл труситься на путь без вороття і дзеркало змотує на свою раму розсукану ниточку її життя...

ПРАВДА І КРИВДА

Час ? Доля ? Життя ? Суспільство ?

Не знати чому, але там, де хтось заробив грошей на перший хліб, завжди лишається на добру згадку і крихітка душі. Куди б той «хтось» не мандрував, де б не працював, те місце не забувається ніколи, а, на додаток, туди липуть, як на прощу, зграї найкращих спогадів.

Олександр Каламуть уявляв, що його чекає...

«У житті кожної людини з того чи іншого суспільства виточуються багато подій, деякі навіть з несподіваним вироком. Раніше чи пізніше надходить час, коли нікому, ніде та нізащо не прощається, коли добро або лихо, зроблене людиною людині, падає на незримі чаші терезів совісті, а часто таки на розсуд самої історії. Це важкі й непередбачені часи грізних випробувань, коли справедливість газдує над серцями. Ганьба і осуд падуть громами на голову того, хто по злобі чи нікчемності душі своєї чинить вправо та вліво тільки мерзотні діла.

Правда, існують і пори, коли людина — напризволяще, а її безнадійний вереск залишається без розголосу й відповіді.

Кожна людина мусить добре знати, що історію не увічнюють і не обезсмертнюють підлесні й ми-

лозвучні слова, а великі подвиги й неповторні звитяги. На сторінках жодної історії не вишиваються блискучі слова, як червоні квіти на домашніх рушниках, а карбуються кров'ю й духом найдорожчі події, що даються людині тільки раз в житті...»

Надворі ледь розвиднялось, а Олександр Каламуть вже й знаходився в своїм кабінеті. В його уяві ятрились спогади, яких блаженний світанок почав проганяти в невловиму далечінь. Він відчував, що в душі окрилюється незбагнута радість, просинаються давно вгамовані почуття. Тому з огидою відчинив шухляду, яка таїла в своїй темнуватій порожнечі долю багатьох людей. Там лежали, обшнуровані ниткою безглуздя, папки тих, кого оголошено поза законом: Василь Бандура, Дмитро Дуб, Олесь Сурмач, Прокіп Буревій, Андрій Кобзина, Прокіп Надія...

«Андрій Кобзина? Андрій Кобзина?» Пригадався один з вирішальних моментів свого життя і глупа темінь заволокла очі, сині, як вранішнє блакитне небо.

«Хлопці, життя складне, часи противні, суспільство нове, а люди всілякі. Проте нікому не треба забувати, що правда — єдина й неподільна, в неї хребет прямий і не потребує підпор, правда ходить лиш на своїх ногах, а не на ходулях, ніколи не вагається перебрести мочарі і переплисти каламутні води. Вона завжди дійде туди, куди її спрямовує власне веління, хоч мочари, рогатки і каламутні води можуть уповільнити її ходу.

Чини — тимчасові, як і наше життя. Тому ж нікому й ніколи не треба забувати, в якій колисці він колисався, якими шляхами бродив, на яких кручах засміявся й заплакав, у кого знайшов людяність або байдужість. Час завжди переціджує на своїм цідилі все. Золото залишається золотом,

хоч би воно звіку-споконвіку й лежало тільки в болоті.

Підлі удари залишають у наших душах невигойні травматизми, подеколи нам стає гидко від того, що бачимо навколо себе. Хлопці, не забувайте ніколи, що кожне нове покоління поглипує й назад, а там, де воно побачить недоліки та неполадки, то, напевно, випрямить їх. Тому я нікому не буду скаржитись на тих, хто засудить мене. Час... Тільки він у приписану годину поставить кожного на своє чесно й гідно заслужене місце.

Одні з членів нового суспільства кажуть, що вони мають право жити, як у Бога за дверима тому, що їх предки боролися за новий лад, а їх батьки накреслили його границі й засвітили на його небі зірку свободи. Значить, їм залишилось тільки доїти це суспільство, яке, зрештою, багатьох вужів може нагодувати. Не пусто у народі кажуть: «Одні будують соціалізм, а інші живуть у ньому...»

На мою думку, найкраще бути невідомим, але пристрасним і відданим борцем за нове і справедливе суспільство, стати совістю, що зрівноважує терези буднів навіть, коли й ніхто не сподівається. Іншого шляху немає. Даремно будемо говорити файно про одне та друге, коли життя доводить, що все те — мильні пузирі...

Ми, справді, великі мрійники. Проте мусимо дотримуватися у всяких обставинах даного слова, хоч знаємо, що від обіцянки до діла — тернистий шлях, а одні з нас люблять ходити по брехнях, думаючи помилково, що й світ на брехнях рухається вперед...»

Олександр Каламуть, пригадуючи ба одне, ба друге, мимоволі ставав бранцем спогадів, а одні з них напучували його заволати серед кабінету, як голодний вовк серед лісу.

Припалив цигарку, прочинив навстіж вікно кабінету і почав проходжуватися ним вздовж та впоперек, намагаючись бодай в уяві розчавити ногами кожну чорну думку, що бризне з-під його лоба і упаде, немов горішок, на підлогу. Чорні думки роїлись постійно, відколи він, справді, чув чи тільки здавалось, що чує примовчені насилу голоси тих, хто просить порятунку. Як видно, заговорила і істина, всупереч, що вона цього дозволу не мала довгий час, та ще й тепер її тримають на замку одні з верховодів.

Сонце стрибнуло з-за обрію на розвиднине небо і звідти лагідними поглядами пестило задимлені комини заводу.

Олександр Каламуть рішив порадитися з своїм колишнім покровителем, який працює й нині сумлінно, хоч над ним знущаються верховоди всяких мастей во ім'я правди, за яку він боровся й бореться без жодних вагань і компромісів. Андрій Кобзина навіть нині вважається одним із коліщат двигуна, який рухає вперед нове суспільство. Шкода, щоб таке випрубоване й надійне коліщатко заїржавіло. Його життя нічим не заплямоване, у нього совість чиста, як мамина сльоза, та все ж таки його засудили на основі фальшивих обвинувачень ті, за щастя яких він боровся на багатьох барикадах.

— Добрий ранок, дядьку Кобзино! — дзвінко промовив Олександр Каламуть.

— Добрий хай тобі буде, — відповів неохоче Андрій Кобзина. — Який же вітер тебе сюди заніс? Які інтереси примусили тебе згадати, що я ще живу на цьому світі? Це для мене велика несподіванка. Тут коло мене і від мене багато ластівок навчилися літати, але дуже мало з них повертаються сюди, щоб бодай під Новий рік впівголоса сказати: «З Новим роком!»

Олександр Каламуть помітив, що Кобзинине чоло заселили зморшки, усміх — гіркуватий, а погляд — сумний. Кривда його змарніла, постаріла і згорбатіла.

— Я не ластівка... Я вовк... І вовк повертається час від часу лиш туди, де пошматував першу овечку в своїм житті, — пожартував Олександр Каламуть.

— Це правда! — гірко промовив Андрій Кобзина. — Але ти, червоний вовче, мабуть, забув чи не хочеш знати, що нині вас — цілі зграї, а дурних овечок дуже мало залишилось. Можна вже почислити їх на пальцях.

— Нічого, дядьку Андрію! — продовжив у цьому ж глумливому тоні Олександр Каламуть. — Залишився пастух, якщо овечки позникали. Зрештою, голодний вовк може роздерти й самого пастуха.

— Ой бо влучно ти вцілив! Не зле було б, щоб вовки спершу пошматували всіх зарозумілих і незручних пастухів, а накінець — безневинних овечок. Навіщо пастухам плентатися по землі? Ось, я був і овечкою, і пастухом. Тепер не знаю, ким я. Мабуть, зрадником народу... Ти усвідоми, що класові вовки не люблять м'ясо пастухів, а ласують їхніми мозками та серцями. Мій мозок почорнів, а серце захрипло й зморилося.

Перед станком сиділи віч-на-віч і зуб-на-зуб минуле і сьогодення, два світи і дві думки про них.

— У вас, дядьку Андрію, і розум, і серце ще такі, що жодний вовк не може вас перекусити. Ви ж добре знаєте, що вовки не кидаються сліпо на будь-яку здобич. Мають і вони свої смаки...

— Олександре, це все байка! Я ще досі з вовками не мав до діла. Втім мушу тобі відкрито сказати, що мене так покусали собаки, що в жодному шпиталі не зможу вилікуватись. І диво: де-

які собачки на мене ще й нині гавкають, хоч колись-то я не одному з них майстрував буду, знімав з пораненої шиї ланцюг і крадьки чи навиду годував...

Я кілька разів піддав гострій критиці діяльність так званих «представників народу», а вони мене невдовзі послали кози пасти. Я думаю, ти впевнений в тому, що я народжений комуніст, а не видуманий і сфабрикований інтересами чи кон'юнктурами. Я комуніст без партійного квитка. Головне те, що я своєю кров'ю почервонив чимало партійних квитків, носії яких так гордяться. Я знаю, що великі ідеї не гинуть, як люди. Вони щодня сузір'яться, а щоночі сяють. І на людське щастя такі ідеї перемагають навіть часи і долі. Тому мені краще жити з чистою совістю, ніж...

— Знаю! — перебив Олександр Каламуть свого співбесідника. — З партійним квитком у кишені, а без совісті в душі. У кишені партійний квиток, а в душі смердюче багно. Але навіщо ми говоримо перед людьми? Вони не повинні все знати! Ходім до кабінету, в якому поговоримо від душі до душі...

— Олександре, я все життя — борець за правду і волю. Люблю будь-де і в різних обставинах слухати голос правди. Тому ми мусимо говорити про народження чи загибель правди тільки з людьми і між людьми, бо вони мусять подивитися правді в очі, а вона не повагається зрозуміти кожного із нас. Між людьми і правдою повинен існувати тісний взаємний зв'язок, безперестанку мусить вестися творчий діалог. Таким чином переконаємо людей, що правда існує справді, не лише на папері. Палкі промови й бадьорі гасла не годують людей. Також нам не треба забувати, що молодь інакшими очима дивиться на світ, ніж ми колись дивились, краще розуміє, куди повіває вітер епохи, і правда на чиїй стороні.

Ну, все ж таки зайду й я до того окатого кабінету, в якому одні з членів партії засудили мене, як остатнього єретика...

Мовчки удвох дійшли до кабінету.

— Давай, Олександре, поговоримо перед відчиненими навстіж вікнами. Свіже повітря вплине цілюще на нашу строкату розмову.

Андрієві слова падали в Олександрову душу займистими бомбами.

Посідали в крісла перед широко прочиненим вікном і мовчки гляділи один одному у вічі. Кожен чекав, щоб другий проламав крижане затишшя, а в кожному Кобзининому жесті Каламуть відчував, що розпач владарює над колишнім своїм покровителем.

Олександр Каламуть блискавично підвівся, подався мигцем до шухляди і повернувся на своє місце з грубою папкою.

— Олександре, навіщо ти приніс цей гербарій? Таж я між його обкладинками мертвий метелик, що прилип до сторінки, з якої линуть увесебіч списи кривди.

Олександр Каламуть жбурнув папку на стіл, сів у крісло і спустив довгі худорляві руки на Кобзинині коліна, поглядаючи настирливо в його засмучені й перевтомлені очі, що сяяли, як дві зорини перед падінням у безвість.

— Я, — почав говорити поблажливо Кобзина, — не знаю, що безсовісні люди диктували, а їх брудні руки понаписували про мену в ту папку, — монумент ганьби. Проте добре знаю, що через ту писанину мене виключили з партії, хоч моє власне життя і життя партії були довгі роки нерозлучні. При щасті і при негоді ми мали ту саму долю. Нараз мені довели, що я не гідний такої честі. І, по-

вір, мені не було легко перенести такий великий удар з-поза спини... Шайка дурисвітів помстилася наді мною, хоч, мабуть, і вона сама не знала чому. Котрийсь із них назвав мене провокатором, наклепником, класовим ворогом і додав, що хоче особисто перевірити мою попередню підпільну діяльність у лавах партії. І він так добре перевірив мою діяльність, що одностайно мене виключили з партії. Ця трагічна подія примусила мене глибоко замислитися над сумлінням кожного комуніста. Таж руки повинні підніматися вгору лиш тоді, коли їм заповідає здоровий глузд, а не закулісні шахери-махери...

Потім всі почали в мене гупати... Я дістав стільки стусанів, що вже не хочу думати про них.

У тій папці записана моя вигадана біографія. Я — подвійний громадянин, бо маю дві біографії, — явну та уявну. І треба буде завчасно повідомити смерть, бо вона, мабуть, буде примушена двічі постукати у двері моєї хати...

Олександр Каламуть залишився надовго остовпілим серед кабінету і пусто мучився-карався протяти гордіївський вузол кривди шаблюкою правди...

Свіже повітря хвилясто напливало до кабінету і було чути, як відлига звідкілясь посувається таємними стежками до нього, а погляд Олександра Каламуті застигав на шибі бібліотеки.

МАНСАРДА БЕЗ ВЕСНИ

Запахло весною, а виднокіл повсіжішав, як давня згадка при чарочці доброго вина. Заздалегідь долинало курликання заблуджених журавлів, а десь там, за завісою часу, перекочувались по той бік дня і ночі заслізнені чи засмучені надії.

Швидкий поїзд покинув станцію саме опівночі, а перед дверима купе одного з вагонів першого класу зустрінулись двоє невідомих попутників: я і вона...

Мовчки ми посідали на свої місця. Я припалив цигарку, а вона задивилась у дзеркало. Я бачився у срібносиніх клубах диму, а вона у пишнотворному дзеркалі.

Поїзд ішов навипередки з буйновійним ранком. Я глядів у пущу ночі, а вона обмірювала мою кремезну постать.

Вона, гірко зітхаючи, почала нарікати:

— Ой, життя, життя! Чому ти складне, а до того ще й таке фальшиве? Але я маю право тобі докоряти?!

Попутниця сплеснула руками й попросила цигарку. Затягаючись гіркуватим димом, вона щось вимовила. В тих ментах мені здавалось, що її слова вихоплюються не з жіночих грудей, але таки з міфічних часів.

— Закінчилась війна, — знову почувся жіночий голос, — а люди вже й почали забувати, що вона засіяла всю землю їхніми очима та серцями, а біль і смуток стали крилами наших буднів. Карусель часу поверталася шалено, коли задзвонив телефон. Я схвильовано підняла трубку, а нікого не чути. Тривога почала мене сковувати й непокоїти, а невдовзі вона стала каменем під самим серцем і почала тіпатись разом із ним. Очі очевидячки темнішали, хоч на їх денцях чоловічки роздмухували безнастанно два рубінові вогники.

Попутниця задивилась надвір і, мабуть, в думці почала лічити дерева, що сновигали мимо вікон і впивались цокотанням коліс, як росицею, а цигарка загорялась у правиці, немов жар-птичині очі.

— Згадана телефонічна тортура кілька з гаком місяців мене не послабляла. До кінця він виповівся. Коли я почула відомий і милий голос, то переконалась, що він живий і ще не забув мене.

«Приходь до мене! Тобі, надіюсь, ще не чужа моя мансарда. Вона ще й нині зберігає твій образ, намальований мною напередодні війни. Я хочу оповісти тобі все моє життя, тим паче, що ми не бачились і не переписувались багато років. За цей час напряталось в моїй душі стільки горя, що вже й збігає, як молоко на розгарячену плиту. Приходь хоч на пару хвилин. Я — хворий... І хворію на всі земні та небесні хвороби, які причаїлись в моїм тілі, як кораблі у гавані. Так! Так! Всі хвороби віднайшли в моїй душі ідеальну пристань, а над мною владарює божевілля. Я — самітний, як билина в полі. Живу немов каторжник. Тільки зиркнеш не мене й зрозумієш усе. Мої ноги не можуть носити пошматований тулуб, слова не в'яжуться, як хочеться, а спогади марніють. Я чекаю тебе, як

чекав колись-то : з прочиненим віконцем і пляшкою доброго вина...»

Пригадую, що, замість відповіді, ледь шепнула : «Я тебе кохаю !»

Попіл ночі розпурхував розбещений вітрюган. Понад мармуровим чубом гір перекочувався місяць, як потахаюча срібна ватра.

— Промайнув день. Тиждень. Місяць... До кінця жіноча курйозність не витримала і примусила мене завітати до нього, всупереч, що два роки тому вийшла заміж. Тоді спливли на поверхню душі всі мої слабкості, так закортіло померти під мансардними дверима, потім ожити на його руках...

Я безпам'ятно рвонула до нього. На клич серця кожне вірне серце мусить відповісти на час.

Піді мною погинались, як чорні розплескані павуки, обчовгані сходи, хоч я йшла навшпиньках. Здрагліла темінь повзла помурзаними стінами, а застояна духмяність цвілі морочила до непритомлення. Бліді пасма денного світла змерзали на лискучому поруччі, що шикувалось упродовж сходів. Я рішила не стукати в двері, а блискавично прочинити їх, але, поклавши руку на клямку, повагалась. Моє несамовите вагання потримало добрих кілька хвилин. Потім буцімто хтось мене штовхнув, я кинулась до кімнати. Ноги мене перенесли бастямно з штучного світу у безбожний, який усміхався до мене тільки Джокондиними вустами.

Він очманіло глянув на мене і засоромлено долонями прикрив свої очі, яким, мабуть, не приходилося вірити, що я знову появилась перед ними, коли й не сподівались.

У хаті пахло старими книгами і тхнуло тютюном, а на столі нудились у безладі каламар, перо і різні листи.

Мовчки ми обнялись і впали на ліжко, як два окам'янілі трупи. Незабаром він почав мене цілувати й час від часу шептав з досадою: «Боже, аж не приходиться вірити, що ти знову стала душею і світильником моєї мансарди! Я такий стурбований! Я такий щасливий! Добре, що живеш. Мені цього досить. Я від життя вижебрав тільки тебе. Тож можу почуватися щасливим!»

Хвилини блукали нашими напоєними щастям серцями і парами вилазили очима, тримаючись цупко за ручку.

Я мимоволі намагалась зважити свою любов до нього, бо ще змалку порівнювала любов з колосочком пшениці. Колосочок наллється машкатим зерном, прозріє, споловіє і знову кожна зернина починає наново свою успадковану віками подорож. Зернина завжди залишається зерниною, а любов щоразу переходить у милі чи грізні спогади. Це значить, що зерно з землею споконвіку кохаються однаково, а чоловік з жінкою...

При цій непередбаченій зустрічі перевірила, чи моя любов до нього ще збереглась незатіненою в моїй ковзкій душі, всупереч, що я одружена, і всякі пригоди затягали насилу у свій крутіж.

Поруч нього я захотіла спати неповерненою цілу ніч і цілу днину, похмелитись давнім вином і впитись любов'ю. Ви розумієте? Я забагла похмелитись і наситись любові.

Я лежала на краєчку ліжка, оголена до праведної суті. Груди двигтіли, як дві похітливі ватри, очі іскрились, перса пружинились, як натужена тятива, а кров водно злостилась, ніби з своєю невгамованою злістю хотіла висадити у повітря мене й мансарду. Очі, ощасливлені екстазом любові, то перлись злетіти з-поміж повік і приліпитись до лискучої стелі, як дві закохані нетлі, то міняли колір, як море перед бурею.

Я знову почувалася на тому ліжку, немов коли утратила дівоцтво і випила до дна перший келих екстазу кохання.

Ой мансардо, мансардо! Ти була моїм найкращим притулком, а твоя пам'ять нічого не забула донині.

Між її стінами виточилось стільки ідилій! І роками тому між її стінами стала й я жертвою однієї з них.

Колишній наречений схопився з ліжка, хильнув чарку черленого вина, припалив цигарку і почав ганити, як нездару:

«Такі ви, усі жінки! Всі ви одним миром мазані. Останнім часом ваш рід почав мене дратувати. Моя душа почала забувати всіх жінок, а очі їх образи.

В коханні треба бути сліпим і божевільним. Кохання не потребує розсуду, а ненаситних жадоб. Жіноча душа — хрестоматія, яку дуже важко прочитати, а ще важче зрозуміти суть її розділових знаків.

На твоїх покусаних устах зацвів іронічний усміх, який мене страхає, нервує і робить нелюдом. Чом ти бажаєш, щоб моє життя було коротше від твого кохання? Невже твій ідеал — зарубка, на якій закарбовані палом поцілунків імена всіх твоїх любовників? Чому мовчиш, як камінь при дорозі? Коли ти щезла з мого світу й моя хода проходила мимо твоїх таємниць, я відчував, що осінь твого мовчання крилила наді мною і струшувала на мої сліди пил забуття.

Впросонку почулося:

«Хочеш вина? Пий! Карафка повна. Пий ти, бо я п'яний, як ніч.»

Я ожила. Видно, штучна смерть потримала стільки, скільки й моторошний сон. На початку я

дивилася на світ примруженими очима і бачила його тільки в райдужних барвах. Потім... Шкода й говорити!

Час пролітав мимо мансардного віконця і знічено глядів на нас. Я коливалась на ліжку, як чайка на спокійному морі, і відчувала, що чиїсь руки піднімали мене вгору, метали на кучеряві спини хмар-буйволів, мандрувала неозорими просторами й вела з своїм демоном прісну балачку:

— Ти осліпла?

— Ні! Але бачу тільки його.

— Яким бачиш?

— Як Зевса.

— Розумієш його натуру?

— Я його тільки бачу. І мені досить. Правду кажучи, я й ніколи не старалася його зрозуміти. Навіщо лізти в чиюсь душу?

— Бачиш колиску і гріб?

— Іноді їх бачу. І бачу тільки його очима.

— Якими ти бачиш людей?

— Такими, якими й він бачить. Але...

— Бувають і виїмки?

— Досить.

— Хто такі люди в твоїх очах?

— Хрущі. Тіні. Карлики. Блазні.

— Він що каже про них?

— Кривить тільки носом. І плює услід.

— Ти довіряєш йому?

— Завжди! І тільки йому!

— Чом лиш його кохаєш?

— Так сталося. І ось, як сталося. Одної казкової ночі моя душа розвеснилась, серцю приснилось його ім'я, ум його окрилив, а вуста вимовили...

— Чим займаєшся?

— Чекаю його.

— Коли він повернеться до тебе?

— Вже повернувся. Ось, він дише наді мною, а я, як розцвіла черешня, горю білим полум'ям під ним...

— Ти постаріла ?

— Ні ! Але почуваюсь старою, бо задовго чекала його...

— Як видно, ти нещасна...

— Щаслива ! Щаслива тому, що він завжди приходить і ніколи не відходить. Коли ми пили з незайманих джерел любові світло, то ми не знали ні дня, ні ночі, ні зими, ні літа.

Нині хочу подивитися на сонце, але не маю часу. Хочу почути голосіння вітровіння серед ночі, але не маю терпіння. Хочу послухати подих травиці, але вітер мені нашіптує, що сарни вже її не пасуть, а тільки сплітають з неї траурні вінки. Хочу далі плавати навпроти бистрини життя, але захлинулась її шумовинням.

Безглузді питання й відповіді падуть під моє загорьоване серце, кільчаться і переростають у шипшинині кущі. Я не розгадую запитання, не силкуюсь схопити їх помисли. Пусто настоює демон розплющити мені заклеплі очі та вивести на вірну дорогу. Він, напевно, не знає, що таке любов і до чого вона може привести слабодуху людину.

Демон зник, а натомість з'явився він і каже :

«Ти вже давно перестала бути альфою та омегою. Ти вже мене не інтересуєш. Я можу жити наодинці і померти на самоті, як звір. Ти надто часто мене нервувала, а твоя душа ранила мою...»

Ми сповна очутились, коли задзвонив телефон. Обоє разом поклали руку на трубку, але він брутально віддалив мою і зворушено підніс трубку до вуха. В ту часинку я зрозуміла, що він перекотив мене з найвищої сонячної вершини в замерзлу яругу, йому байдуже, чи житиму для нього чи для

себе. Я зчудовано слухала розмову і не могла повірити, що людина встані так хамелеонити...

«Слухаю... Я... Я — один і твій образ... Чекаю тебе, як світ чекає другого воскресіння Ісуса Христа... Приходь мерщій, голубонько! Не трать часу, як дотепер! Він — наш скарб скарбів...»

Він поклав трубку на місце, встромив у мою спантеличену душу два здичавілі погляди і гнівно просичав:

«Одягайся! Моя мансарда — без весни... Над нею пролітають тільки літо, осінь і зима. Весна — і мене, і мансарду щороку обходить. Я почав вірити, що весни вже й нема. Досі я був дитиною часу й долі, а відтепер вони мої діти. В цій мансарді я владар і підвладний, бо я остання помилка природи... Часто спадає на думку: білогриві часу, запряжені до брички життя і батожені невидимими візниками, галопують навпомацки і тягнуть її казнзна-куди, а ми пусто тримаємо цупко в своїх руках їх вудила та безпощадно тормосимо, бо колеса все котяться тільки безголовими трупами. Я знаю тільки три категорії людей: героя на війні, ученого в лабораторії і закоханого в ліжку... Хто я такий? Будь-хто! Війна позбиткувала весь світ, а мені заборонено позбиткувати бідолашну жінку? Хто мені заказує кохати всіх жінок? Мої дні раховані, а жінки... І ти, і Матілда, і Катерина, і Марія, і Олена, і Бронхілда, і Ілонка,і Ріфка, і Тамара — прикраса моєї мансарди, обітований оазис моїх спокус...»

Він, сміючись, як лис, зняв мій образ із стіни і замість нього поклав образ жінки, яка невдовзі візьме моє місце.

Одягнулась я безтямно. І відчувала, що потаю в калюжу, а помочі — знівідки. Перед від'їздом востаннє зиркнула в його нацьковані хіттю очі й по-

бачила, що на їх денцях метлялися два чоловічки: зрада і помста.

Я добралася додому як не своя. Прочинила навстіж вікна і двері, вдихнула свіжого повітря, а пара сліз просочилась з подивом окутих очей і застигли на тремтливих устах.

Час минав, а я почала забувати те, що потаврувало червоним жигалом зради мою ніжну душу. Перегортала сторінки свого пожовклого щоденника і заповнювала їх банальними подіями, стирала бувальщини, які не можуть перемогти час, клала нові розділові знаки там, де відчувалась пекуча потреба.

Промайнуло кілька місяців, відколи я розлучилася назавжди з мансардою без весни та її чудним властителем, але щовечора я дивилась на зоряниcте небо і пожадливо шукала його зірку долі, сяйво якої відрізнялось від інших, поки вона не упала у безвість, саме коли я звикла життя колоти начетверо...

Роки проходять важко, а життя непомітно, хоч воно не дорожчає пропорціонально з прожитими роками...

Світанок посувався на мохнаті плечі обрію, а колеса вагонів споволіли свій шалений біг і оторопіли на рейках кінцевої залізничної станції.

Вранішній легіт і гамір пасажирів тверезили подорожніх, а заспане небо проймалось пломеніючим багрянцем.

БЕЗТАЛАННА

Той, хто може, — лиже тільки меду!
Решта — лижуть тільки солі,
Хоч їх дні пересолені
Та гіркі, як мед неволі...

Степан Ткачук

Понад задремленим виднокругом пролітав пожадливий світанок. Небо розвиднялось, стежечки прокладались у прірви з-під замріяних скель, а там десь, за пазухою горизонту, протверезене сонце лагодилось у довгу небесну дорогу.

Вранішній легіт куйовдив посріблену травицю й окрилював перші жайворині трелі, а я і тато чвалали ледь проснутим гостинцем на ярмарок до міста Радівців.

Пісенна Верховина закосичувалась, як молода, що невдовзі стане на рушничок.

Перед нами креснула розхлюпана річка Сучава.

— Бачиш річку? — нараз кинули мені тато. — Там, під тими крислатими трепетами, був донедавна млин твого діда Петра. Ти, мабуть, ще нічого цікавого не знаєш ні про річку, ні про млин.

Тато закрутили собі вуса — пишні, жовтаві, мов вигоріла на сонці пшенична солома, — і поквапились, наче забагли наздогнати оте славне минуле, бо іноді переймались химерною вірою: можна

таки і час наздогнати, всупереч, що він неперевершений бігун.

Що кликало його, що гнало, що підстьобувало його ходу?

— В погоні часу, — знову затіяли балачку, — безліч подій перемелювались і пересівались у дідовім млині, а потім у мішечках чи бесагах розносились по всій нашій Верховині. Колись млин і річка були хлібом-сіллю цього казкового краю. Ти ще пригадуєш Флорю Гоцьову? Ту, котру люди називали божевільною. Вона була другою твоєю мамою... Убога, померла вже кілька років тому...

Оповім тобі дещо з життя цієї безталанної дівчини. І ти назавжди запам'ятай, ба й перекажи своїм дітям та внукам, що наша Верховина — край бувальщин.

Тато припалили цигарку і вперіщили:

— На світі наплодилось стільки бувальщин, що не було, де й голки спустити. Всі дороги, полонини, річки, ліси, люди і маржина ставали бранцями небуденних бувальщин. Одного погідного дня час, який любить вештатись тільки своїми стежечками, склав усі бувальщини на копу, он тамки, де видніють сині гори. Та копа росла з року в рік та зроду в рід, доки не стала нашим верховинським краєм. І немає ніде такого заклечаного приказками та легендами краю, як оцей наш. На Верховині кожний гріб тримає на руках інший, кожна колиска погойдує іншу, кожна добра згадка породжує іншу...

Я крокував поруч тата, а мій настрій мінявся, як сни старшої людини.

— Навесні і влітку, — вели тато далі свою балачку, — вранці до річки приходили полоскати вовну і прати білизну наші жінки й дівчата, а до млина часто навертали опришки. І мені оповідали предок Панас, що в тому млині переночував навіть опришок опришків — Олекса Довбуш. Пізніше за-

ходили й інші опришки. І були всі такі гарні, аж гріх було дивитися на них.

Одного літа подалась до річки і Флоря Гоцьова, де знайшла цілу горстку своїх подруг. Прийшла й вона до річки скупатись, чи, як у нас кажуть, очистити душу від гріхів, а тіло від спокус...

Дівчата вкривались брижами водиці, немов русалки. Вони були такими, якими їх матері народили...

Звідкілясь показались кілька опришків. Коли їх заздріли дівчата, вже було запізно. Розгаласувались, як сполохані гуси, і потали у воду аж по шию. Опришки ішли далі, дивлячись у землю, начебто соромились дівчат, а не дівчата їх.

Флоря Гоцьова крикнула :

«Красені, ви що загубили ? Подивіться й на нас! Годі вам дивитись тільки в землю, бо й вона встидається, якщо хто-небудь її надто довго штудирує...»

«Ми не загубили нічого, — відповів двозначно опришок, Проць Гуцуликів, двоюрідний брат твого діда Петра. — Заділась десь правда, а ми хочемо віднайти її і для нашого віками поневоленого люду...»

«Ви зможете віднайти правду без нашої допомоги ?» — жартома поспитала Флоря.

«Постараємось ! Але таку файну й відважну дівчину ми ладні таки тепер взяти з собою...»

Проць Гуцуликів кинувся блискавично на дівчину, як половик на голуба. Дівчина завстидалась, залилась рум'янцями...

Сину, причиною багатьох кривавих подій була оця річка... Мабуть, звідси чкурнуло й лихо, що спіткало Флорю Гоцьову. Ця річка багатьох спарувала й вивела на добру дорогу чи манівці.

Одної ночі молоде подружжя завітало до боярина Капрі й сказали, що бажають наймитувати в

нього. Капрі почав торгуватись, але вони напали на нього, згабували, як пацюка, і розпорядили: «Або даєш гроші, або тобі візьмемо душу...»

Вони забрали від боярина повну скриню золотих дукатиків і всі роздали бідним, бо їх було, — як трави та листя...

Невдовзі Флоря Гоцьова лишилась вагітною, а лиха година не пройшла сліпо й мимо неї...

Опришка Проця спіймали панські посіпаки, зав'язали йому руки й ноги, тицьнули в цугал і жбурнули у плесо, де й утопився.

Боярин дійшов висновку, що Флоря Гоцьова, квітка квіток, може стати його наймичкою й полюбовницею. Тому він спас її від загибелі.

Час проходив, трава росла, пшениця колосилась, зав'язувались плоди, а разом з ними росла й дитина. І чим дорослішала дитина, тим кращою ставала Флоря Гоцьова.

Побачивши її вагітною, боярин розлостився і побив так дуже нещасну молодицю, що вона скинула дитину й зійшла з розуму.

Потім вона проходжувалася селом, як сновида. З такої гарної дівчини-квітки не лишилось ні пелюстки. Її подруги мовили, що саме сонце залицялось до неї, коли вигрівалась на зарінку.

Цілу днину ходила по селу на руках із лялькою, звитою з усякого лахміття. Тулила її до грудей, давала ссати, заколисувала й приспівувала. Її очі переповнились темнотою.

Зі спливом часу в її душі зануртувала чорна, як гріб, жага помсти. Ходила у дрантивій сукні й з розплетеними косами. Носила на плечах такі довгі й золоті коси, аж не приходилось вірити перехожим. Бабусі казали, що її розпущене волосся набагато краще, ніж фата молодої...

По очах можна було пізнати, що в її душу перенеслись земний біль та небесний смуток і там ли-

шились назавжди. Зуби покришились чи повипадали, а рот виглядав на жебрацький гаманець.

Зранку до обіду ходила по селу, потім ішла до річки, зупинялась серед кладки, опиралась на поруччя, втуплювала зір у воду й співала жалісну пісню про свою безталанну долю. Не раз оповідали старші люди, що коли вона оплакувала свою долю, то і горобці не цвірінькали, і маржина не мукала, і луг не шумів. Тільки річка протікала безперестанку й раз у раз вихлюпувала на поверхню свій гнів. Чи, може, тоді падали у воду прокльони, які черствіли довго на її переспраглих і переболених устах. Вона кожного разу співала ту саму пісню, ніби для річки, ляльки, вітру, часу, долі...

Була дівкою я, була,
А дівоцтва не добула.
Була рожою в садочку,
Мавкою на заріночку,
Була тим найкращим цвітом,
Та не милувалась світом.
Мала мужа я, віддалась,
Але вдовою зосталась,
Мамою я бути мала,
Але доля — заказала...
Люлі-люленьки, дитино...
Де ж ти, нічко? Де ж ти, днино?
Поки бачу та й ще дишу
Бідувати тя не лишу...
Хвилі, хвилі, буїні хвилі,
Понесіть у даль, за милі,
Затопіть у Чорне Море
Прокляття мої і горе!

Промайнули роки, Флоря Гоцьова подалась у світ великий і вже ніхто не мав про неї й поняття,

але, на диво села, саме на Великдень вона несподівано увійшла до церкви під час божої служби, тулячи до грудей лахміттяну ляльку, а в очах усіх мирян вона ввижалась Матінкою Божою. Обцілувала всі ікони, запалила дві свічки й поклала їх на свічник, потім вийшла надвір, піднялась на дзвіницю й почала дзвонити. Дзвони дзвонили за душу її мужа й ненародженої дитини. Може, дзвонили й за її душу...

Я її побачив на дзвіниці. Погойдувалась над покрученими оловодами, як тінь покійного над прірвою небуття. Дзвонила й розпачливо співала, а відлуння її пісні і дзенькіт дзвонів куйовдили її золотаве волосся й піднімали на своїх крилах, як розпломінену ватру.

Флоря Гоцьова повеліла не тільки видзвонити своїм, але й перевернути ницьма дзвіницю разом із світом, який познущався над нею, хоч вона перед ним нічим не провинилась.

Дзвони плакали зажурно, свічки скапували, хрести окопувались, а побожні здавали уперше собі справу, що на цьому світі лиш марнота гайдамакує...

Надвечір вона загостила до нас, бо дізналась, що твоя мама занемогла. Прийшла негадано й лишилась до скону. Вона кутала й тебе, як власну дитину. Люди її називали божевільною, але вона лиш божевільною не була, бо горіла, як звичайна людина, доки не догоріла, як повний колос. Хоч душею оволоділи смуток і плач, та її очі далі чаклували.

Ти, синку, не забудь, що скрізь безталанні сподом, а щасливі зверху. Долинами піняться сльози, а вершинами чепуриться глум.

Тепер, аж на схилі віку, я прийшов до глузду: треба мати добрий голос і ніколи не говорити пошепки...

Моє чоло обливалось холодним потом. Я мимоволі гострим оком вдивлявся у ранкову пітьму й кричав у думці: «Де ж дідів млин? Де ж опришки? Де ж Флоря Гоцьова?»

Поки я нанизав у тривке намисто розхристані спогади, надворі уже був день, а гамір торговиці розносився увсебіч.

Тато кажуть:

— Хлопче, побачиш, як гендлюється на ярмарку! Там можна продати і купити все. Може, сьогодні довідаємось, хто продає щастя і кому воно продається...

ІСКРИНКИ З РОЗБИТОЇ СКРИНЬКИ ІВАНА ГУЛІ

— Я, — оповідає Іван Гуля, — одної місячної ночі повертався п'яний додому, бо грав на весіллі в сусідньому селі. Гульба втихомирилась, а гулящі порозходились хто куди. Але моя фіглярська душа напосілась випити бочку вина протягом кількох годин. Гордовидитий корчмар, мабуть, на початку сумнівався, а накінець переконався, що в мене слово — словом, і мене переклюкати не будькому вдається.

Попрощавшись з молодим подружжям, я, тримаючи надійно скрипку під пахвою, простував миготливою стежиною і так дуже мною вино теліпало, аж скрипка ціпеніла з переполоху. Я ішов, ішов і ба голова падала в сніг, ба ноги сунулися в яругу. Хто куди, лиш як треба — ні!

Місяць коронував таку файну нічку, що ой... Кортіло — і жити, і гуляти... Навколо білим полум'ям палав-виблискував сніг, а під ногами хрустіла стужа.

Повертаючись додому, в моїй голові, обтяженій напитками та відгомоном весілля, перемелювалась всяка всячина. Несподівано голова стала такою розумною, що й в'язи встидались нею ворухнути.

Я іду та йду, а скрипці сняться лиш весілля. Незабаром виткнула рогатка, а душу блискавичним прожогом попекла язичеська думка: сяду на рогатку, закурю, трішки відпочину — і додому поведе дорога. Я відчував, як хтивість повзла намученим тілом, а біле-пребіле полум'я снігу смалило пришерхлі очі. Я сів на рогатку, скрипку поклав на коліна і закурив собі. Дивлячися вправо та вліво, я зніяковів, ніби в моїй голові сім днів не метено: переді мною дуріють двоє вовків... Вовк і вовчиця. Я їх пізнав по очах, бо у вовчициних, як у жіночих, очах палають жадоби...

Вовки — нерозлучна пара, доки не дістануть калач за калач.

Я поглипаю на вовків, очі туманяться, а місяць преться-напинається вивести мене на дорогу, що веде додому.

Я — скрипаль. Вчора грав на одному весіллі, а тепер зіграю на іншому. Он, як вовки любуються життям, аж моя душа почала їм завидувати...

Вчора грав за гроші, а тепер заграю з любові до ближніх... Закоханим по вуха вовкам, напевно, ніколи й не снилось, що Іван Гуля гратиме і на їх весіллі...

Заграв гуцулку. На початку вовки гляділи на мене скоса і відчужено. Відтак їх очі засяяли, як чотири свічі, й почали кресати. Звісно, вовки хотіли переконатись, хто я такий і скільки фейників вартує моя скрипка. І вони переконались, що з Іваном Гулею можна іти на весілля і коні красти...

Я їм граю так милозвучно, аж сніг топиться під ногами, а розповита ніч звивається, як молода вдова в чужому ліжку...

Вовки поволі підвелись на задні ноги, обнялись, як парубок з дівкою, і давай тупцювати. Я граю, а вони туляться одне до одного, аж мені очі муляють. Жаль, що там не було й моєї туркотливої Па-

лажки. Побачила б і вона, як треба тулитись до мужа... Убога Палажка! Вже в неї смерть за вухами, а вона ще не навчилась мене кохати як слід, хоч ми такі паровані, як горнятка мальовані.

Граючи вовкам ба однієї, ба другої, мені пригадались татові слова: «Іване, якщо заграєш, а звірі й дерева затягнуться в танець, то значить, що ти не скрипаль, а чаклун...»

Дорогий мій тато! Якби він тепер устав з могили і побачив, яким довершеним скрипалем я став, то ногами місив би тісто, а глину руками...

Я граю, аж палаю, як багаття, а вовки підскакують, як на пружинах. Під нами скресає мороз, навколо прискають світляки, аж в очах темніє і голова пріє. Час від часу вовки так дуже волають, аж ліс здригається впросонку. Мабуть, в тих ментах вони піднімають урочисті тости за їх майбуття...

З мого чола кане піт, аж дзюрчить. Голова стала свіжою, як царина після весняних блискавиць і громовиць. І спорожнилась, як гаманець блудного сина.

Коли відчув, що скрипка стала палаючим кострем під моїм підборіддям, я гукнув, наскільки витримали легені: молоді й щасливі вовки, не жалійте, але я перевтомився. Я дурив горілку, а обдурив себе. Здоровенькими залишайтесь, щасливо живіть і множіться, як зірки на небі, а чарки на землі. Також бажаю від самої душі, щоб ваші дороги ніколи не перетинались з дорогами мисливців, жодна куля вас не наздогнала, а овечки бігли до ваших лігв, як до солі. Коли одружуватимете ваших дітей, обов'язково запросіть і мене на весілля. Їй Богу, прийду! Навіть з гробу прийду!

Вовки дивились на мене виряченими очима, щось порадились між собою і підійшли до мене. Їх очі сяяли по-диявольському, а ікла очікували нетерп-

ляче розкусити мою перевтому... Втім, завчасно відгадавши їх бажання, я сумовито усміхнувся і добавив : Ну, якщо така ваша ласка, понесіть мене додому, бо чомусь-то ноги стали неслухняними, руки затерпли, а голова лишилась без жодної клепки. Не легко грати на двох весіллях, та ще й від усієї душі. Буду я Іваном Гулею, але кожна птичка своїм носиком живе, доки її сон не візьме. Почав і я розсипатись, як бочка без обручів. Знаю, що у вас немає горілки, ні грошей. Не товчіть голови їх придбати, бо я грав вам так... з поваги до вас...

Вовки доземно вклонились, обцілували мене від п'ят до чуба і стали диба. Я зрозумів, що мені треба стрибнути на вовка, як на коня, а скрипку покласти на вовчиціні плечі.

В такий спосіб вовки донесли мене й скрипку аж до воріт. В ті моменти я почувався велетнем. І міркував собі : завтра все село гудітиме, що Іван Гуля осідлав вовка і верхи на ньому повернувся додому.

Коли вовк тебе несе додому, то і світ в твоїх очах одною гладить, другою дере, і життя з одного блюда з дідьком вечеряє.

Ми ледь доплелись до воріт, а чорт вже її вивів мою Палажку з хати надвір. Заздрівши мене на вовцюзі, вона змикитила, бо так заревіла, аж вовки перестрашились, жбурнули мене й скрипку на кучугуру снігу — і лиш курява піднялася за ними...

Через Палажчину нетактовність вовкам не пощастило вложити мене в ліжко, а скрипку на клинок повісити. Мабуть, ми мали хильнути її по чарочці горілки...

Незабаром в моє подвір'я перенеслося все село. Палажка мене підкурювала ладаном і крильцями

глухих кажанів, Зеленчучка примовляла, а Бурбуялиха кричала, що злий дух причаївся в моїй душі...

Донині не знаю, чому Палажчина посивіла голова не могла собі уявити, що тоді я уперше і востаннє в своїм житті справді почувався щасливим. Ось, що мені наробила Палажка...

НА ХРАМУ*

— Степане! Степане! Та де ж ти задівся, шибенику? — розкричалася мати серед подвір'я.

— Я тут... під стріхою... Дивлюся на ластівок, як вчать своїх діточок летіти і комах ловити.

— Біжи до цебра й помийся, бо ідемо на храм до дядька Шлуя! Пилуйся, бо ми вже готові...

Почувши, що йдемо на храм, я стрибнув одягнений у цебер, почаляпався пару хвилин у воді і гульк до хати.

У хаті великій тато вертівся перед дзеркалом, а мати поправляла сорочку з вишитими краєчками. Я раз-два одягнувся і вже хвацько глядів на батьків, як на справжніх святих. Убогі батьки! Волочили мене за собою по всіх торговицях міст Сучави та Радівців, весіллях, хрестинах і храмах. А найбільше — храмах...

— Степане, ми йдемо на храм до дядька Шлуя, а коли увійдемо до хати, ти низенько вклонися теті і дядькові, поцілуй у руку і побажай всій родині много щастя і дубового здоров'я. За столом посидиш, доки не наїшся. Потім — на танець. Лиш не пий горілки, бо з п'яного й ноги збиткуються. Ачей

* Славнозвісні буковинські гульби.

ти не знаєш, що пацить твій тато, коли за нього горілка говорить...

Я добре пригадую, що мій тато не раз твердив: «Для мене гульба є гульбою лиш тоді, коли земля з-під ніг сунеться, а голова тріскає, як сира кукурудза на жарині...»

Ой, леле, коли горілка заколядує в голові мого тата, то він прославлявся справжнім ворожбитством і не можна було надивитись на нього. Розперізувався і скидав вишиту бонгіцу, метав капелюхом в землю, ішов до музик і замовляв уперше один із улюблених рекрутських маршів, потім гуцулку.. Мабуть, в ті хвилини він почувався рицарем верховинського краю.

Тато завжди тиснув, теліпаючи здорово, кожному музиці руку і ліпив на бубон по 25 леїв. Потім музики грали замовлений ним танець, а він як розтанцюється, то вже не можна було й зупинитись. Він кликав у танець тільки дівок і крутився, як дзига, доки земля не гикала, та він був веселим, як весна, а багатим, як осінь... Тато викручувався на всі боки, а поли вишитої сорочки підіймались вгору, як парашут. Дівки не раз йому нарікали: «Бадіко Василю, крутімся-вертімся поволіше, бо полетимо на той світ без того, щоб попрощатись з цим...» Тато припинювався на часинку і медяним голосом відповідав їм: «Там, де грають музики, тупцюють ноги — і серце співає, а де серце співає, я там залишаюсь жити. І не забудьте, що пісенне серце мають лиш добрі люди...»

Татові слова ніколи не перестануть відлунюватись і перекликатись в моїй душі.

Коли тато вже нагуляється по шию, а камінь падав із серця, то він шукав розради у мами. Додому завжди повертався простоволосим, розперезаним і без бонгіци на плечах. Мама машкарила

його, як остатнього цигана, але він мовчав, як гріб, і вдавав, що нічого не чує й не бачить.

Вдома тато насьорбається розсолу, з'їсть три-чотири огірки, ляже у хаті великій, не забуваючи ніколи прочинити вікна. Він жартома казав, що «горілка горить лиш на чистому повітрі, а для солодких снів треба твердо хиріти...»

Мама позамикала двері й ворота і ми утрьох урочистим кроком попрямували на храм до Марицеї. Мені тоді ще не було ясно, чому це ми уперше йдемо на храм до дядька Шлуя, коли він щороку побуває у нас. Дядько Шлуй, коли розгарячувався, так горланив, аж голубці спирались у горлі наших сусідів. Що й говорити? У дядьковім роті й калач пікся, і гречка цвіла.

Я знав, що в Марицеї тато має багато кумів і друзів. Тому, мабуть, не вистачало ніколи часу переступити поріг ще й дядькової хати. Тата цілий рік вудила дядькова хата, але у присуджену пору він завжди попадав на гачок іншої хати.

Наступного року дядько Шлуй знову приходив на храм і перед тим, ніж хильнути першу чарку, уперше здорово вилає тата, а потім підлесливо закручує: «Та це файно, Василю?! Маю й я тільки одного внука в Данилі, але й той рубає холод та городить осоння. Ти щороку приходиш на храм до Марицеї, але, як бачу, любиш храмувати у всяких шалапутників, а в мене ні. Якщо й цього року ти поведешся так, як повівся минулого, то я вже й до тебе не прийду».

Тато завжди відповідав дядькові: «Нічого, дядьку Шлую! Днів більше, чим ковбасів, але набагато менше, ніж у нас храмів. Колись доволочуся й до вас на храм і нароблю вам таку шкоду, що й на тому світі будете пам'ятати мене, як облупленого. Але тепер ви у мене храмуєте. Тож треба погуляти як слід, бо до вашого храму хто-зна, чи не спо-

тулимо очі й не складемо руки навхрест. Ачей ви не бачите, як на людей гошить і гошить?»

Дядько Шлуй підводився з свого місця і обціловував тата, доки геть не обслинював, підносив чарку до переспраглих уст і протяжно благословив: «На здоров'ячко, гарні газдині і мудрі газди! Запиймо за мого внука, за його маржину й лани. По чарочці хильнім і за душі покійних, яких Бог передчасно спрятав, за душі тих, котрі з потойбічного світу заздрісно дивляться на нас і до сліз жаліють за нашими буковинськими храмами. Останню чарку хильнім за здоров'я дружини мого внука, яка знає, як ніхто, приймати й угощати храмових. Життя довге, а гульби короткі. Тож веселімся й балуймося, доки гулі на чолах не придбаємо!»

Потім дядько Шлуй цілувався з усіма храмовими, усідався в своє крісло і стільки пив та їв, доки німів, як опецьок, глухнув, як довбня... Він завжди приходив на храм перший і відходив останній, але ніколи не забував на прощання пригадати мамі: «Лікерцю, папакуй повні бесаги й закосич їх пляшкою горілки!»

Коли ми збирались іти на храм у якесь сусіднє село, мама завжди нам говорила: «Сьогодні будемо їсти на храму. Начинимо трохи шкоди й їм, бо вони досить нам начинили...»

Мама казала й тільки вона чула, бо я з татом завжди викручувались із скрутної ситуації: тато підмащував горло самогоном, а я ковбасами, які мама заховували на горищі...

Мама й тато держали мене за руки і, немов пресвята трійця, простували направці через Прункулів ліс на храм. По дорозі тато казав мамі: «Цього року починаєм храмувати від дядька Шлуя. Милосердний наш дядько! Він так радуватиметься, що цього року не обминемо його хату. Потім по-

бачимо до кого ще навернемо. Та коби лиш ноги та голова витримали! Треба б загостити до кумів Козьмика й Мудрика, свата Курника та його брата Паралевника, моїх ровесників Ганчируци, Цибульки, Пупдика, Фуська, Скрепея, Черленого і Беребениці. Ой, багато ж бо храмових наплодилось і напряталось у цій Марицеї! Я почав переконуватись, що в однім селі добре мати тільки двох-трьох храмових. Навіщо мені такого талалайства? Зайду до одного... Нап'юся... Перекушу... Ти ж знаєш, що для мене їжа — хвала, а пиятика — радість велика... Потім проходжу сліпо мимо решти храмових, які перед людьми мене ганять, а на самоті радіють, як свиня, яка одна біля корита. Цього року будем храмувати тільки в дядька Шлуя і, може, в мого ровесника Бербениці. Решта хай не банують і шукають собі інших храмових у Данилі. Чим я винен, що вся Марицея мене любить і поважає?!

— І угощає! — втяла мама татову перорацію.

— Таж ми ідемо на храм побувати, а не йойкатись! Все ж таки після кожного нашого храму мені здається, що наші храмові мають вовчий рот і котюжу ринпзу. Кожний храмовий тягне за собою підхрамового. Не досить, що треба усіх їх нагодувати й напоїти, як волів, але треба журитись ще й про їх вози та коні, бо вони не приходять на храм пішки, як ми. Їх так багато, аж вози горбляться і коні підриваються.

— Я відколи молюсь Пресвятому, щоб тебе вже раз нарозумив хоч тепер, на старість. Якщо нап'єшся й сьогодні, як минулого року, то тебе чорт візьме й, бігме, залишу тебе самого серед лісу. Пий стільки, скільки можеш нести. Доливай та не переливай!

— Якщо ти станеш відьмою, то, напевно, й цього року погублю калачі, як минулого...

Мама невимушено засміялась.

— Ану, Василю, розкажи нам, як сталося минулого року! Ти на кожному храму воду іншим решетом міряєш і носишся, як дурень з писаною торбою в будень...

— Ну, як сталось? Добре! Так, як все стається на світі. Я вже не пригадую, у кого так усвітився, але добре пам'ятаю, що протверезився під одною з лип, що чатують Цісарську дорогу. Прокинувся десь між Марицеєю і Гатною, але, на диво, липа подобала на наші ворота. Я гримав кулаками й ногами у липу і кричав: «Не пізнаєте мене? Не хочете прочинитись? Я вас порубаю на трісочки і кину на ватру!»

Кричав я та гупав кулаками у липу, доки руки й ноги кров'ю не залились. Надворі зоріло, а Цісарською дорогою ішла автомашина й шофер мене побачив, що я правий, як свинський хвіст... Опам'ятавшись, я уздрів кілька осіб, які реготали, аж за живіт тримались. Мабуть, їм уперше пощастило побачити п'янюгу, який опинився на цідилі, як глуха тетеря. В очах знову потемніло, а серце в'юнко закалатало. Стало стидно, аж захотілось потанути в землю на сім сажнів. Кинув рушник на плечі, бо калачі хтозна-якими зворами покачались, спустив голову на груди й подався додому. Але іду та іду, та іду, доки перед мною не з'явилась, як упир, колиба. Я з радості весело гукнув: «Добриранок, куме Блош!» Але бачу, що, замість маленького Блоша, піднімається таке велике мотовило, аж зуби заклацали. Почулось: «Якого кума Блоша ви шукаєте? Хто ж ви такий?» Я ледь поспитав: «Це не Данила?» Відповідь попекла мої уші, як блискавиця: «Ніяка Данила! Тут Калафиндешти... Чоловіче, ти що? Гада в пазуху пустив і макітру носиш на голові?»

Між Данилою і Калафиндештами направці є 35 кілометрів.

Ось, жіночко, як я побув того року на храму, а ти мені ще жвинділа цілий тиждень... Саракі мої ноги! Саракі мої кулаки!

Мама дивилась на тата, як на блазня, й умирала з сміху. Тільки я собі мізкував: «Ось, як побувають старші люди й ніхто їх за вуха не тягне...»

Крокуючи пліч-о-пліч, тато взяв маму за руку і, мабуть, обоє люб'язно пригадували день, коли побрались. Я підбігав за ними, як лоша, уявляючи собі, що могло б статися з татом і цього вечора. Тато напідпитку не раз мені казав: «Мой шмаркачу, куди тебе заведуть ноги, то і жодна мудросива голова не второпає...»

Ми ледь перейшли Прункуловий ліс, а до наших вух уже й закрались милозвучні акорди буковинських танців.

Тато крокував запиленою стежкою, як останній вельможа нашої планети, а чоботи, просякнуті лоєм і намазані сажею, поскрипували, як фіра мого діда Петра Дьорділого.

Незрячі руки храму очевидячки перестроювали душі моїх батьків і наструнювали їх ходу.

Дійшовши до дядькової брами, тато зітхнув і прошептав:

— Жінко, нам Бог допоміг доволочитись до дядькової хати, але побачимо, як йому допоміг Бог улаштувати храм. Він на чужих храмах побуває за трьох. Побачимо, як ми побудемо на його храму...»

Поза брамою загавкав захриплий сірко, — та ми почекали добренько, доки появився дядько Шлуй, з грудей якого вихопилось дивування, чи розчарування:

— Ану дивись! Дивись на них! Все ж таки дотримались слова і прийшли на храм. Ласкаво просимо, заходьте до хати! Випередили вас інші храмові, але знайдуться, не бійтесь, і для вас вільні місця.

Мама зиркнула розгублено на тата, тато звів немічно плечима, а я оглух, як обух, бо дядькові слова спантеличили наш добрий настрій.

У хаті повно храмових. Сидять на ослонах та одні одним щось оповідають.

На столі дошкульно усміхались чотири полумиски з голубцями, чепурився обшкрумлений калач і проверчувалась у височінь пляшка горілки. Я зиркнув на голубці й, не знаю чому, мені приходилось порівнювати їх з обскубленими шпаками. У хаті все пахло тризною, а не храмом.

Мама й тато подали руку зі всіма храмовими, почоломкались, як просить старинний звичай нашої землі. Потім сіли на вільні місця й почали розмовляти з одним та другим.

Мужчини говорили про урожай, майбутні весілля і храми, а жінки хвалили своїх дітей і жалілися, що їм мужчини висушили голову.

Я задеревів серед хати, як гріх у душі, бо більше нічиїх дітей не було, а дядькові, мабуть, грались у стодолі. Нарешті мене мама взяла на коліна, бо ніхто не потурбувався подати й мені крісло.

Дядько Шлуй по-чаклунськи розкоркував пляшку, налив у худенькі й коротенькі чарочки горілки, закоркував наново пляшку.

— Дорогі, газдині й газди, хильнім по чарці горілки за нашого всемогучого Бога, бо він подарував нам цю чудову днинку, за пресвяту Богородицю Марію, яка не завстидалась стати покровителькою нашої церкви, здоров'я моєї й вашої худобини,

душі рідних і близьких, щедрі ниви й багаті врожаї, діти й нас.

Доки дядько Шлуй спом'янув усіх з усіх усюд, то храмові вже й допили горілку й облизувались, як коти, що нахлєбтались свіжої сметани. На жаль, велика посуха вишкірила зуби перед ними, бо дядько Шлуй поклав пляшку на стіл і вийшов надвір.

Митро Флюшків млявим рухом прочинив вікно, й милозвучні акорди сурми й кобзини вплинули цілюще на душі розчарованих храмових, бо, справді, неподалік дядькової хати грала музика.

— Побувають собі люди, не як ми! — проломив затишшя Ніколай Калішка. — Працюють добре. Файно побувають. Ади, поміж ними й комуністи. Данцують, як на федрах...

— Аякже! Слава Богу, є кому їсти, але нема кому робити... Всі тєпер грають великими панами... — залементувала стара Бринючка.

Храмові зареготали, аж дядько Шлуй перестрашився й вихром прилетів до хати.

— Я, лєлічко Бринючко, сказав «комуністи», а не «кому їсти», — пояснив сміючись Ніколай Калішка.

— Ой простіть мєні, люди добрі, бо я знову пустила таку велику дурницю, аж мені рот скривився. Хтось подумає, що в моїй голові стільки розуму, скільки гороху в засіці. Прости мені, боже! І допоможи кумові Шлуєві скараскатись храмових!

— Якщо мої храмові вип'ють ще по чарці горілки, то напевно шваркатимуть ротом, як віником по хаті, — затягнув дядько.

Я дивився на чарки, і вони чомусь нагадували мені бабусині наперстки.

Дядько Шлуй дрижачою рукою наповнив чарки.

— Я сьогодні хочу здорово погуляти на храму в нашого кума Шлуя, — проговорився Митро Бабаї-

шин. — Ось чому: минулого місяця я позичив від шинкаря Іцика Шлоймовича тисячу леїв, обіцяючи, що віддам за тиждень. У мене завжди слово — словом. Але моя дружина розтринькала гроші й не було звідки Іцикові віддати. Я мучусь, караюсь, товчу голову, а мою дружину і в п'ятах не болить. Минулої ночі я й на мить не стулив ока. Іду до дружини й кажу: «Я не спатиму спокійно, доки не сплачу борг. Я перед Іциком — шарлатан». Але дружина, диявольська потвора, борзо відчинила вікно, бо проходила попри нашу хату пані Ріфка, п'ята Іцикова дружина, і кидає їй в лице: «Пані Ріфко, перекажіть панові Іцикові, що ми не маємо звідки заплатити йому борг. Нехай почекає, доки отелиться наш бичок...» Потім, усміхаючись, як лисиця, каже мені: «Митрику, сночі не спав ти, а цієї не спатиме Іцик... Поїдь на храм до кума Шлуя, бо я покаяна й не можу сидіти поруч із грішниками...»

Митрова розповідь трохи розвеселила храмових і примусила дядька Шлуя замислитись.

— Най скажу й я одну бувальщину, — перебив мій тато Митра Бабаїшиного. — Пару років тому я йду до Іцикової корчми випти на віру, а він не хоче дати. Ба ще й нарікає: «Ти прийшов до мене пити на віру, а Мошкові платиш наперед? У нього ліпша горілка, ніж у мене? В моїй корчмі не мають що шукати такі безличники, як ти.»

Я зробився п'яним, почав теліпатись і галакати. Потім — хап Іцика за бороду. Завівся такий рейвах, що й світа не було видно. Прибігла пані Ріфка й каже мені: «Василю, залиши в спокої цього дурного цапа. Я зараз заколишу його, а відтак домовимось... Приходь наніч і постукай тричі в заднє віконце. Я так заколишу свого цапа, що спатиме неповерненим три доби. Ти даш мені... Я дам тобі... Якось то буде... Май трішки терпцю!»

За цей час Василь Какушів, Петро Каляй, Пилип Шайла, Іван Дьордішка і Петро Талан взяли чотири бочечки пива на плечі і — ні сміху, ні духу...

Мама дивилась на тата, мов на щезника, лупаючи очима, аж ніс покривився.

Дядько Шлуй спустив голову на плечі й засміявся, як застояний бик. Потім крізь сльози сказав:

— Дорогі храмові, ходіть надвір, щоб обізнатись з моїм маєтком! Побачити, які у мене буйні коні, файні корови...

Храмові повиходили надвір, як вигнанці з раю, і кожен по-своєму медянив душу, бо, справді, дядькове господарство не можна було рівняти з будь-чиїм.

На толоці музика грає, а танцюристи дивляться більмом на світ...

Тато каже:

— Дядьку Шлую, дякую за гостину. Ми наїлися, напилися і навиділися всяке у вашому господарстві. Пора вже й мені потанцювати. Он, мою Лікерцю вже засвербіло в п'ятах. Ачей ви не чуєте, Ґаралуца почав грати мій улюблений рекрутський марш? Покмітив, злодій, що я у вас на храму...

Дядько Шлуй плеснув у долоні, мигцем прибігли діти з таємних сховищ і затягнулися в коло навкруг його високої худорлявої постаті.

— Маланочко, поцілуй руку внукові Василеві, бо він уже відходить, — розпорядився дядько.

Маланочка, мабуть, була майстром церемоній. Поцілувались тато з дядьком, мама з тіткою, а я з Маланкою, Марічкою, Палажкою, Оникієм, Святомиром, Прокопом і Ярославом.

Вийшовши на дорогу, тато пожартував, ніби нам лиш жарти бракували...

— Ну, жінко, дядько Шлуй розквитався з нами. Ходімо додому! Повернуся й я додому з храму

хоч раз тверезим. Хто-зна, може, попрощаюся раз назавжди з усіма храмами...

Я підбігав услід за мамою й татом, як коник, і в думці підтягував:

— Прийде храм і до нас, але вже не покличемо вас, бо на вашому храму ми побули, як черв'як в хріну...

ХЛІБ І НІЖ

— Жінко-о-о! Ганусю! Устань! Не хирій, як колода! Устань і побіжи до ворожки! Поклич її до нас. Сон... Мені приснився такий жахливий сон, аж трясцем проймаюсь. Боже, чом нема драбини, щоб до неба дістатись? Жінко-о-о!

— Чом ревеш, як бик, чоловіче? Ти змикитів? Чорт пилить на тобі дрова, чи ти пішов на дно раків ловить? Хирій! Хирій! Якщо дотепер тебе чорт не взяв, то відтепер і тільки не візьме. Навіщо йому такої шкапини, як ти? Ти ж мазаний всяким миром...

— Жінко, схаменися! Не грайся зі мною, як кіт із мишею! Мені приснився такий чудний сон, що й боюся тобі розказати. Поклич ворожку. Вона розгадає сон, а потім... Нехай підкурить! Примовить! Нехай...

— Не галасуй, чоловіче лисом підшитий, псом підбитий! Сон промайнув. А, зрештою, де пише, що сон і життя одна комедія?

— Пише... Пише в багатьох книгах... Досі мені снились всякі та не однакові сни, але цей, як сіль у очі встряв.

— Чоловіче, не довіряй снам!

— Як не довіряти? Я все життя тільки снами годуюся...

— Ти випив більше, чим може витримати твоя голова. Тому вона й співає, як сокіл. То, мабуть, приснилося те, що вертиться, як білка в колесі.

— Приснилось чи привиділось, все один чорт. Але мене переполох скував. Он дивись, як тіні метляються по стінах. Біжи до ворожки! Лиш вона одна може мене заспокоїти. Боже, чом ти дав мені за солодкі дні гіркі ночі?

— Бог тебе покарав, бо ти в нього не віриш. Ворожка не прийде. Не ти горланив, що всіх ворожок пошлеш туди, звідки й вийшли?

— Це було колись. Відтоді я переконався, що без ворожок не можна з'їсти й пиріжок, а без Бога не доволочишся й до порога. Ти біжи до ворожки й скажи їй так: «Мій Семен кличе вас. І дуже просить не відмовити. Приходьте таки тепер, бо велике горе спіткало нашу громаду. Семен хоче порадитися з вами у надто складній та делікатній справі...»

— П'яний — гірше скаженого пса!

Семен Саранча одягнувся швидше, ніж одягався на війні, познімав зі стін всякі портрети, забіг до пивниці, вийняв з запорошеної скрині образи Ісуса Христа, Пречистої Діви Марії й цілу дюжину святих та оздобив ними кімнату.

Впав на коліна перед образом Ісуса Христа, тричі перехрестився і почав благати:

— Ісусе Христе, Матінко Божа, святі й чорти, будьте такі добрі послухайте вашого сина-лицеміра, але все ж таки вашого, і віддаліть руки, що засягають на мій хліб. Ніж можете подарувати моїм ворогам, бо хліб можу шматувати й руками. Я придбаю собі новий ніж. Аби лиш було для чого...

Сон... Зловісний сон... Примусив мене замислитись над цим і потойбічним світами. Налийте розуму у ворожчину макітру, щоб розгадала мій горезвісний сон. Невдовзі вона прийде сюди. Моя Га-

нуся вихром полетіла до неї. Я хочу сповідатися тільки перед вами. Бо коли б моя Гануса почула, скільки я разів її обманув, то попарила б окропом. Що правда, то правда: я гріхів наробив досить, відколи керую громадою. Але й ви переконалися, що світ повен язичників та богохульників. Признаю, я останнім часом не дуже молився вам, бо треба було кланятись кільканадцять разів на добу моїм покровителям. А їх така велика череда, що ні врізать, ні доточить! І, до дідька, ще й такі, що будь-коли можуть спіймати смаленого вовка і проміняти бика на індика. Я ношу на шиї золотий хрестик ще з колиски, але нині мушу його приховувати краваткою. Повірте, що ніколи й ніде хреста не скидався. Правда, я носив у кишені подеколи поруч молитвеника й черлену книжечку... Вона мене зробила людиною... Як бачите самі, у моїй хаті живуть у щасті й спокої хрест поруч молотка, а Біблія поруч з черленою книжечкою. Також живуть у згоді образи святих з портретами великих учених людства, які один за одним по катакомбах ходять, а дверей не знаходять. Майже щовечора я кажу «Отченаш». Не кажу лиш тоді, коли голова носиться у торбі і в очереті шукає сучка. Я навіть на засіданнях хрещуся. Очевидно, язиком, а не правицею. Коли б я хрестився руками і ногами, то мої верховоди уперше витріщили б очі, як бичок на нові ворота, а потім я мав би упасти у гаразд, як цар у лободу. Я знаю, що Богові можна молитися й скрито та на самоті. Поможіть мені ще цього разу! Я обіцяю вам з слізьми на віях, що вже вас не призабуду ніде й ніколи. Набагато мені буде легше пробуджуватися з вами в думці, ніж із жахливими снами у душі. Отой сон для мене — кошмар кошмарів. Завтра куплю для церкви нову Біблію й подарую священику нові ризи, а віднині житиму з ним у дружбі, як з корч-

марем. Сон мене переконав назавжди, що люди могучі, доки не здадуть собі справу, що хтось підкручує волосинку їх буття, а кончина сповіщає своє фатальне прибуття. В ту часинку вони переіначуються і починають глибоко замислюватись над там... тим світом. Смерть не можна підвести, як он, скажім, мою Ганусю... Коли б можна підкупити й її, то невдовзі цей світ мишам хвости пуцував би... В житті люди не однакові, а посмертно всі рекрути...

— Добривечір, Семене... Що сталося? Відколи ти став таким побожним?

— Ой, сестричко, ти забула, що перед смертю всі стають, хоч годі, віруючими? Я побожний був завжди. Тільки не показував, бо не дозволяла клята служба... Багацько причин не дозволили мені проявитися й на духовному терені...

— Коли дізнаються твої покровителі...

— Ніхто не повинен знати нічого! Ти ж добре знаєш, що злі вчинки і кукають, і каркають...

— Семене, дістанеш ти від святих стільки милостині, скільки вовни настрижу я з свого цапа...

— Доки перейду кладку, мушу дружити і з Богом, і з чортом. Нині прямо не знаєш, з ким треба дружити, бо хто-зна до кінця, хто з них переможе...

— Де заділись апостоли, що кисли дотепер по стінах?

— У пивниці... Там їх місце... Намилувались досить світлом. Через них образи святих мусили нудитись у замкненій скрині. Проміняв їх на цих... достойних і перевірених часом, а не кадровиками при чарочці горілки. Видно, образи і портрети очима в один бік, а руками в другий... Так грає час, так мусим танцювати. Але при цій нещасній нагоді мені вияснилось: святі залишаються святими, а

можновладців — беруть і крадькома, і видьма... Що правда, то не гріх!

— Скажи, чому ти мене покликав серед ночі? Для мене це — просто диво, хоч ми колись удвох свині пасли. Ти забув це давно, бо граєш великим паном. Але добре запам'ятай, що нині можеш бути паном, а завтра знову... Іваном. І на додаток: через тебе я просиділа три роки в криміналі. Пригадуєш?

— Сідай! Сідай коло мене! Жінко, налий нам того винця, що й мертвих ганяє, як солоного зайця! Вино розв'язує язики, розгорячує уми. Я такий перестрашений, що ледь-ледь ще дишу. Ти гляди в мої очі, слухай уважно та метикуй по сто разів над кожним почутим словом. Сон... Мені приснився мракобісний сон. Це злий знак...

— Ну, городи вже раз теревені!

— Їй Богу, мені стидно, але не маю, що робити. Стидно-не стидно, але втратити хліб і ніж — ще стидніше... Послухай! Я ліг спати, як звичайно лягаю: напідпитку... Заснув коло Ганусі, як камінь при дорозі. Нараз снилось, що хліб, який подарували мені класові добродії, вже не ріс, немов колись-то. Досі він завжди ріс і ріс, хоч я з нього кроїв та кроїв... Тепер бачу, що меншає... Меншає... І зовсім зник. Ніж мені глузливо гукає: «Хліба вже немає! Класові добродії подарували іншому. Я мушу чим-небудь займатись. Не можу залишитись безробітним в епоху, коли всі працюють, а на старість милостині проситимуть... Посічу твоє коріння, стіл, крісло...»

Я зніяковів і відчув у серці перший щем. Мабуть, ніж втяв мій перший корінчик. Я схопився на розум калікою... Це все. Прошу, розтлумач сон. Мій ум напрацювався, доки скривився, як турецьке шило.

— Мені дуже легко пояснити сон, але не знаю, чи тобі прийдеться легко зрозуміти...

— Ану, ану, голубонько!

— Хліб — майно громади. Ти його розподілював, коли хотів і кому хотів. Добродії, які тобі дали хліб, ті й взяли. А ніж — ножем. Він мусить різати і йому байдуже, де і що ріже. Він нарізався під твоїм пануванням, наріжеться й під іншим, бо інакше заїржавіє.

— Що мені робити?

— Нічого! Повернешся туди, звідки й пішов.

— Тепер? На старість?

— Ніколи не пізно! Я вірю, що тобі буде трохи незручно, але звикнеш. Ти думав, що помреш війтом?

— Чому ні?

— Халепа усе халепою залишається і так йому йде, як вода горі берегом...

— Неправда!

— Правда! Ти посіяв огірки, та зійшли реп'яхи...

— Таки нема жодного виходу?

— Ні!

— Ану подумай добре! Видумай що-небудь! Я тебе призначу своїм радником...

— Хіба ж ворожкою...

— Робитимеш те саме, але називатимешся радником. Та ж голова, а інший капелюх на ній. Добродії не залишать мене ні в куті, ні в дверях.

— Добродії підтримують, доки у ремісника золота рука. Твої руки забруднені аж по лікті. Коли падатимеш у мочар, вони ще й копняка тобі під зад дадуть... Ти на прузі...

— Жінко, запрягай коні! Ця паршива ворожка не знає ні бе, ні ме. Побіжимо до товариша Зло-

дійка... Поклади на фіру бочку вина, десять напиханих індиків, двоє поросят, бочечку овечої бринзи, мішок горіхів. Знаєш краще від мене, чому зима біла, та не їсть снігу. Товариш Злодійко на всі руки майстер. Ти ж добре казала. «Де пише, що сон і життя — одна комедія?»

БАБУСИНА СПІДНИЦЯ

Світлій пам'яті моєї бабусі Анни Городинчук

Лазурне небо похитує над загорілою землею вогняний дзвін, а літній легіт заплітає його відлуння в коси тополь.

Усамітнені журавлі криниць засинають на руках тріпотливого обрію, а звихрена водиця мимрить колискові на вищерблених устах заспраглих відер.

Протверезені дороги розплющили ліниво повіки й з подивом оглядають вози, неохайні шпиці яких змотують голубий подих далечіні, а чорнобриві, напоєні вранішньою росицею, клеймують сточеними підковами чола камінчиків. Тільки десь на Кручі Згадок пори року зворушливо перегортають чиюсь Книгу життя й щось позначують на її сторінках то чорним, то зеленим олівцями.

Рій косних роздумів переніс мене у світ казкового дитинства й там залишив напризволяще. Милі образи приголомшили душу до забуття. Мабуть, далекий світ дитинства повелів погратися з моєю пам'яттю киці-баби...

...На толоці, коло Ніколая Джуратика, грає банда Івана Сойки, а людей — як зір на небі, трави на землі. Поблизу колючого дроту околу закорінились я й моя бабуся Анна. Нараз, як з-під землі, з'явився бадіка Ніколай Калішка. Підійшов до нас обачливо, як лис до курника, й підлесно посміхаю-

чись, звернувся до бабусі: «Анничко, ану потанцюймо трішки й ми! Не знаю чому, але так кортить танцювати, аж мене гедзь бере...»

Бадіка Ніколай Калішка затягнув бабусю в танець без мого дозволу, буцімто не я був її янголем-хранителем, а хтось інший. Але й я не залишився на місці мотузку з піску сукати, а спіймався цупко за бабусину чорну бархатну спідницю — і давай вертітися-крутитися разом з ними...

Банда грала так, як ще ніколи дотоді, а коли повертілися бабуся з бадікою Ніколаєм, то її сонце окам'яніло в небесній гойдалці. Я тримався бабусиної спідниці й крутився, як фасоля в окропі, разом з похилими, але похітливими танцюристами. Невдовзі мій збентежений слух попекла бабусина догана: «Хлопче, не тримайся спідниці! Ти не видиш, що бадіка Ніколай не думає головою, а ногами? Хочеш мені спідницю роздерти? Почекай трішки! Зараз бадіка Ніколай ухлюпне. Ти чому скривився, як середа на п'ятницю?»

Колишні бабусині слова вп'ялись у мою душу й зі спливом часу закільчились, зав'язались і, мабуть, їх терпкі овочі почали падати принишкло в розхлюпане озерце моєї пам'яті.

Роки промайнули, бадіка Ніколай Калішка пересипався із землею, а давні бувальщини й досі залишилися незатіненими образами моїх очей. Чому той танець залишився на всеньке життя нав'язливою думкою, мулив мені серце, ішов за мною усюди, як тінь, і гриз совість, як іржа залізо?

О, милі спогади! Чом ви аж нині прилетіли голубами з невідомих країв і так черешнево зацвіли на дереві пізнання, так буйно завирували у світі мого даленіючого дитинства?

Надворі смеркало...

Рожеве небо окам'яніло на місці, а крижана рука присмерку розмальовувала на ньому свої візерунки.

Останні смолоскипи померлого дня продирались до хати крізь заслонені вікна, вмощувались під стелею на ночівлю, а в пічці веселе полум'я ласолюбно гоготіло, осяваючи моє розборознене обличчя.

Несподівано хтось постукав у двері.

Серце щемно забилось, а мутний серпанок посунувся на мої очі. Приснилось? Ні!

Листоноша неохоче, якось засоромлено, подав мені телеграму. Раптом перед очима заблимали зловісні слова: «Приходь додому! Бабуся Анна заслабла. Пилуйся, бо хто-зна, чи її ще застанеш живою!»

Ця зла вістка знепритомнила мене. І мимоволі пригадались колишні бабусині слова: «Хочеш мені спідницю роздерти?»

Ідучи на залізничну станцію, я купив таку ж спідницю, яку бабуся носила того дня, коли бадіка Ніколай Калішка потанцював, мабуть, востаннє з нею.

У народі кажуть: старість тримається людини, а дитинство — бабусиної спідниці...

Я ледь добрався на залізничну станцію, а перед мною вже й виткнула бабусина змарніла постать, пасмо сумного світла полилось її поморщеним обличчям і заблимало, як зайчик на старинній візантійській іконі. Світло вирувало таки з її переболілої душі, а не з надприродних надр. Тому мені здавалося, що бабуся втілена не з м'язів і кісток, а з божого світла, її очі позичили голубизни від самого зеніту й душа часто-густо поїлась молодильною водою з незайманих джерел вічності.

Бабуся жила напружено й турботно, на її устах брунькувала постійно невгамована жага, а сама

вона горіла над землею, як свічка над вічним спокоєм небіжчика, уболівала за кожним невиняньченим ділом, оплакувала кожну недожиту днину.

Влітку, коли бабуся цілий день працювала на полі, мені ввижалось, що навколо її мудросивої голови кружеляє сонячний німб і вона схожа на Матінку Божу, яку я бачив не раз на стіні отчого дому.

В купе вагона — тільки я й примарна бабусина постать.

Щемкий біль, як холодний вуж, закрався під серце, а бабуся відвела лискучі, як терня, очі й, позираючи на мерехтливі зорі, розсіяні місяцем по всьому небі, заклопотано прошептала: «Земле, світку ти наш...»

Помережаний смутком, бабусин голос розгулював мою уяву.

Бабуся замовкла, а її хвилинне мовчання до щему, як лещатами, стиснуло мене і намагалось відтяти лиху годину, що грянула навпомацки таки з мого сум'ятливого будня.

Бабусин голос знову потривожив самітнє купе.

«Людина схожа на явора, що в полі одинокий. Світ може жити без явора, а явір без світу — ані раз не зашелестить. Людина живе, скільки їй присуджено жити, потім затулює очі й перемішується з землею, звідки й появилась колись-то на світ. Ми для світу означаємо стільки, скільки гілочка для крислатого дуба чи квітка для поля. Ми такі малі й немічні, що й ніколи не здаємо собі справи. Все ж таки людина народилась для того, щоб милувалася світом, ходила, куди бажають очі й ведуть ноги, виділа світ таким, яким він виглядає удень і вночі.

Корінь нашого родоводу напоюють і рідна земля, і прах наших предків. Якщо віддалимося за-

багато від нашої отчини, ми стаємо дрижачим листком на крилах бур.

Білий світ не є безконечною гульбою, хоч ми гуляємо іноді безпам'ятно чи розбещено. Той, хто не куштує меду життя з глека смутку, не розуміє, що таке життя, не відчуває його насущну бистрину під самим коренем.

З моїх грудей зненацька вихопилось:

«Бабусю, ви не боїтеся смерті?»

«Ні! Я боюся лиш того діла, що має статися й не стається. Помирати — річ звичайна. І мені віриться, що люди більш звикли умирати, ніж народжуватись...»

Бабуся завжди говорила про смерть природно, ніколи з пристрастю. Для неї життя було тільки тимчасовою земною зупинкою. Іла не заради їжі, а для того, щоб підживити іскроньку буття, одягалась не для окраси, а з потреби.

На її змарнілих устах мелькали часто-густо кілька зворушливих слів, але вона надавала їм певного смислу.

«Я іду, Степане... Іду у гості до батьків і прадідів. Зустріну всіх їх на тайній вечері. Адже моя мама вже давненько застелила стіл мовчання. Вона ж померла невдовзі після пологів. Не бачила мене ні дівкою, ні молодою, ні вдовою. Я певна, що на тому світі душі гуляють, як люди на землі. Проте не раз питаюсь: душі розуміють життя, як люди, й поважаються між собою більше, ніж вони? Мені вже кілька років підряд сниться твій дід Дьордій. Він щоразу благає: «Анничко, приходь сюди й ти, бо тут зійшлися всі наші діти. Ти вдова на землі, а я вдівець тут, де всі живуть парами, лиш я наодинці. Адже сюди прийшли й наші куми: Василь Мошаків з Катріною, Міхелик з Марією, Дьордій Залудиків з Василиною, Ніколай Іванцюра з Ждунею...»

Я розтлумачив бабусині слова й переконався, що це не пуста балачка, а замовкаючий приспів лебединої пісні, яку вона мимрила, мабуть, востаннє в своїм житті.

Коли сутеніло, бабуся виходила на ганок, сідала на поріг, спустивши довгі руки на коліна, й співала ніби лиш для себе скорботні пісні. Потім підводилась і клишаво подавалась до криниці зросити пересохлу душу, водно повторюючи: «З-під землі ми вийшли і туди назад ідем...»

«Як видно, я незадовго попрощаюся назавжди з білим світом, бо не пусто вже віддавна кигиче сова над нашою хатою. Іду кудись, а куди — лиш Бог знає...»

Бабуся ковтнула ковток нудьги, глибоко зітхнула.

«Ні, Степане! Я звідтам не повернусь. Кого обніме земля, той уже не буде ніколи її топтати. Іду, але чомусь жаль не дає дихати. Я не жалію за собою, тільки за цим неповторним світом...»

Бабусин настрій раз у раз мінявся. Подеколи вона гладила мене по голівці, розгублено оглядаючись довкола, й співала: «Старосте, нежданий гостю...» Вона співала цю болісну пісню, начеб хотіла на комусь помститись. Спочатку співала сильно, а потім принишкло — лише для себе.

«Я минулась. Незабаром мої очі перестануть милуватися Божим світлом і звикнуть перемелювати темінь і затишшя. Присяде на мої очі мряка, як он, сідає осінню на горб Кухніче. І що за очі горіли між моїми повіками! Кого я покохала, того вже давно нема на землі. Я кохала щиро й віддано. Тепер чим можу похвалитись? Відколи оглухла, то і добре слово, і догана — однакові. Приходить час, коли людина бачить і чує тільки серцем. Того часу дочекалася й я. Роки і злидні здолали мене, а метелиці крутили мною та пригинали в

три погибелі. Чом так мало білого часу на світі, коли такий він нам потрібен? Не раз питалась: щастя колись завітало й до моєї хати? Може, й завітало, але, напевно, мене не було вдома, бо коли сходило і заходило сонце, воно мене лиш на полі бачило. Я страх любила царину. Кожну грудочку землі заколисувала в ковші своїх долонь і примовляла кожній зернині-зорині. Мене любили царина, дерева, маржина і галиця. Я цілу днину розмовляла з ними, адже вони радуються й сумують, як люди. Запам'ятай, що щастя родиться тільки в яслах болю. Зерно родить, як жінка. Твій покійний дід Дьордій казав: «Життя гніздиться під землею, а не під каменем, воно з-під землі зійде, а з-під каменя — ніколи...»

Зерно лягає під свіжу скибу, як наречена в ліжко. І під землею справляються весілля, але про них ніхто не говорить. Мені здається, що вони родять наші весілля. Кожна зернина — це тугий злиток людської праці й щедроти землі.

У царину треба іти не лише з сапою на плечах, але й з добрими думками. Багаті врожаї викохує тільки велика любов.

Я відчуваю, як хтось натужує розторочену нитку моїх днів, і незадовго мовитимуть мої кумоньки: «Пішла й Анничка, куди пішли й решта Анничок...»

На диво, я почуваюсь дівчиною. Навіть твій дід Дьордій не раз любив натякати при чарочці горілки: «Чим швидше старіють люди, тим скоріше вони стають дітьми...»

Убогий мій Дьордій! Пригадую... Стільки весен відгомоніло, відколи розсипались його кості по чужих краях. Пригадую... По царині буяла весна, як кров моїми жилами. Мені тоді шістнадцятий минав... І залишилась круглою сиротою, ледь сповнивши два роки.

Тієї весни я пішла у гай худобу випасати. Травиця усміхалась і куйовдилась під росистим подихом вітру. Скупаний в зеленій воді, цілий гай вигрівався на сонці. Але там мене скував переполох, як польовану сарну. Я нашорошила вуха, хвилювалась із кожним шурхотом, але ненароком хтивий морок повихрився моїм тілом, зів'яли ноги і я безтямно лягла на землю під дичкою. Коли розплющила очі й прийшла до тями, я відчула, що знаходжуся на руках у твого діда. Невдовзі ми побралися. Втім, наше щастя потривало коротко, бо у мого Дьордія десь там, у Боснії, трафила ворожа куля, а я залишилась з чотирма дітьми двадцятилітною вдовою. Дьордій помер, а ми лишились на біду. Всі мої три сини зазнали долю твого діда : померли під час другої світової війни. Перша світова війна взяла мені мужа, а друга — трьох синів, як соколів. Мене дві війни коштували задорого ! Я мала четверо дітей, але між живими лишилась тільки твоя мама. Все ж таки не знаю, чому все життя в моїй лихами пережованій душі розцвітали, наче та дичка, біль і сум...

Пригадую... Я лежала закустрана на Дьордієвих руках і немічно гляділа в його розмальовані очі. Він тулив мене до своїх двигливих грудей, шептав загорілими губами : «Анничко, мовчи та слухай, як щебечуть солов'ї і тьохкають наші серця. Такої весни, Бог знає, чи вже дочекаєм...»

Ми засиділись під дичкою, забувши зовсім про нас та навколишній світ. Пізно, коли ми зиркнули разом у лазурне небо, вгледіли, що дичка загорялась білим-пребілим полум'ям. Дьордій мовчки дивився на казковий світ, доки не замовкли солов'ї, і протяжним голосом шепнув мені на вухо : «Подивись, Анничко, і радій, бо заради нашого кохання ця дичка розцвіла, немов вогонь, зарання...»

Відтоді промайнуло безліч весен. Минули роки, кінчаються й дні, але та весна й дідовий образ лишились такими, якими вони були в моїх очах і душі. Дідовий образ в моїх очах — єдиний його патрет. Колись-то фотографували очі, а душі запам'ятовували на все життя кожну їх картину. Мабуть, тому й люди не забувались так легко, як нині. Але, на жаль, жодна моя дитина не бачила на папері... свого батька... Я його зберегла тільки для себе. Образи, збережені душею і очима, лишились тільки моїми, а словами їх не можна, як слід, описати...

Я іду... А дорогу долає лиш той, хто іде. Приходить час, коли життя кожної людини одягає зітхану з найкращих спогадів одежу і починає свою нову подорож по білому світі...

Бабуся підвелась з кошлатої призьби, виправилась, глипнула на небо, а потім втупила свій обтяжений погляд в мої заслізнені очі. Бліде проміннячко бурштинилось на її смаглявих щоках. Нарешті вона перехрестилась тричі, обтерла долонею зронені сльози й подалась вагаючим кроком кудись-то...

Я стрепенувся. Поїзд довіз мене додому.

Божевільна блискавиця розколола навпіл небо, а холодний дощ впереміш з роздробленим градом супонив так густо, аж веселий день відразу пригас і гнівливо насупився. Мохнаті присмерки окутали розпещену землю, зникли блакитні обрії, стало вітряно й незатишно. Дощ кушпелив усе дужче, зривалося на бурю.

Вітер пнувся звалити мене з ніг, бив у лице, вперто гнав хляповицею. Я ішов додому й мені робилося сумно на серці.

Доріжка побігла вниз, потім повернула нагору, а спереду забовваніли тополі — примарний хоровод закоханих, які затяглись серед бурі у весільний та-

нок. В моїх очах тополі віддзеркалювались довгими веретенами, розкрученими до запоморочення незримими руками, й переконували мене, що на них намотуються далечінь і небосхили, скорбота і радість всього світу.

Зажевріло село, а на крилах вітру неслись плач дзвонів і запах воску. Плач дзвонів вмощувався під моїм серцем і звідтам перекликався з бабусиною часинкою кончини.

Я дійшов додому. У хаті великій пломеніли, мов живі, свічі. Пахло васильком. Все навколо мене борсалося в смертоносній спразі.

Бабуся лежить на столі, який вона не раз застелювала білою скатеркою й причепурювала ласощами. Дивлюсь розгублено на бабусю. Навколо неї краєчками чорних хустинок витирають сльози її подруги: Флянчучка й Кобзариха, Зеленчичка й Бурбуялиха, Тодосія й Катоця, Залудичка й Черлениха. Їх плач то стихає, то дужчає, закрадається в заніміле бабусине серце чи розбивається об навислу стелю?

Присутні очікують від мене розради чи хочуть почути мій плач? Я відчуваю, як на очі сунеться з-під стелі серпанок, як серце кришиться на уламки й голова розколюється. Очі спалахують, заволікаючись туманом. У хаті великій сахнув і окрилився дух мерця.

Іду навшпиньки... Потім оглядаюсь... Силкуюсь вгамувати зір, втихомирити серце, споволіти роїння чорних думок. Мені здається, що бабуся усміхнулась і шепнула: «Степане, прийшов-єс додому?»

Затинаючись від горя, я рвонув до бабусі, поклав на її перехрещені руки чорну бархатну спідницю і шепнув: «Бабусю, я купив вам таку спідницю, яку ви носили тоді, коли вас узяв у танець бадіка Ніколай Калішка...»

Бабуся лежала на столі й тільки загадково усміхалась, а мені здавалось, що вона говорить: «Степане, дякую... Запізно! Поклади спідницю в труну. Може, там, на тому світі, колись її одягну... Хто-зна, може, ще потанцюю з... Таж туди перенеслись майже всі мої ровесники, там мене чекають сини і Дьордій...»

Увійшов священик і прочитав над бабусиною головою з грубої книги, а я бачив, як вона тулила до серця чорну бархатну спідницю й даленіла...

У хаті великій стало тісно й моторошно. В уяві я вгледів, як бабуся одягнула подаровану мною спідницю й глумливо кинула: «Ідім на танець! Хай бачать люди, яку файну спідницю купив мені внук...»

Над селом задремла понура тиша, а хмари бігають, як руді миші. Але ніде не видно бабусі. Мабуть, вона пішла на вечорниці до Катріни Мошакової, чи доїть корову, чи побігла в царину гарбузів принести, чи в церкві молиться за моє здоров'я, чи стала на розмову з своєю зіркою долі, чи...

ПОКАЯНА Й ГРІШНИК

Присмерк обляпав синюватим глаєм Лементову хату.

У хаті — газдиня і господар. Сидять за столом віч-на-віч. Митрик куштує оковитої, а Варвара читає Біблію. Кожен чимось збагачує свій духовний світ.

Митрик пожадливо дивиться в очиці повної чарки і нацькованими поглядами обмацує браму тамтого світу, зовсім нехтуючи, що цей світ його вереску не чує, хоч у вухо стріль.

Варвара, читаючи Біблію, по-своєму тлумачить кожне слівце, упевнюючись, що іде вірною дорогою, і десь там, за горами й морями є де сісти, є що їсти...

— Іван... Матвій... Лазар... Лука... Святі апостоли, допоможіть мені очистити душу й дійти до раю непорочною. Боже, не забудь твою грішну Варвару і подаруй їй царство небесне на вічні віки, а Митрикові...

— Самогону... Рому... Пива... Горілки з перцем... Божі напитки, допоможіть мені забратись веселим на той світ і дійти до пекла здоровим, як хрін, а в пеклі надалі лишитись вірним прихильником пресвятої чарки — матінці всіх земних та небесних радощів. Чугайстре, поведи мене за ручку на обі-

товану землю пекла й закорінь мене серед корчми. Змилуйся над твоїм покірним рабом Митриком Лементою! Але не забудь прийти на поміч і його блудній Варварі, бо вона, нещасна, шкодить, як кіт, а боїться, як заєць...

— Засвіти лампу, бездушнику!

— Навіщо світла? Я весь горю і палаю, обкутаний світлом. Маю стільки світла, що можу уділити й сліпцям. Я весь у ореолі...

— Я не бачу читати, богохульнику...

— Не бачиш читати божі слова? Таж вони — невсипущі жагучі зірки. Той, хто не бачить божі слова впотемку, не достойний Божої ласки. Ти, як видно, не бачиш і не розумієш божі слова. У тебе ум...

— Чистий як мамина сльозина...

— Затьмарений, як сонце чорною хмарою...

— А твій?

— Білий як полярний сніг, а здоровий, як кремінь. Я щоднини його купаю в горілці й гартую цигарковим димом...

— Чом кривдиш божу дитину?

— Боже борони! Але якби ми стали на терези, то...

— Я полетіла б у рай, а ти у пекло...

— Не гадаю.

— Повір, бо наші душі не однакові...

— Погоджуюсь з тобою.

— Що ти кажеш?

— Я не кажу. Я лиш доводжу.

— Бог не б'є палицею...

— Правда! Але й не гладить по голівці кожного дурня.

— Залежить... Кого Бог любить, того й гладить по голівці... Того...

— Поховає під своїм престолом...

— Грішнику! Щезай з-перед моїх очей!

— Я грішник? Чим я провинився перед Богом? Тим, що видудлив дотепер річку горілки й скурив гору цигарок? Покохав кілька жінок? Якщо жінка і горілка — джерела гріху, то чому він залишив їх на чоловікову голову?

— Бог знає, що робить...

— Знає! Бо не одному сліпцеві розплющує очі...

— Поволі приходиш і ти до глузду...

— Я тямущий, а ти безглузда...

— Але вже не пахнеш молодим...

— Ти, — як з неба впала...

— Не ти казав, що між нашими душами проклалась відстань, як від землі до неба?

— Казав! І це велика правда, а її може вимовити лиш чиста душа. Ану повернімось накоротко у давнину й перелистуймо наші Книги життя. Ти прочитаєш мою, а я твою. Слухай, що пише вже на першій сторінці: «Варвара Лемента обманула Митрика таки другого дня по весіллю, виспалась з Місялем Тарадайкою... Вона не хотіла мати дитину з Митриком, бо закохалася в Констянтина Тянка і гадала, що він ожениться з нею, але він її покинув... Потім довгий час кохалась з Таланом... Водночас Варвара крала з дому муку, сало, ковбаси, гроші й давала чабанам, бо їй дуже припали до душі ці чолов'яги...

Варвара домовилась з Ніколаєм Каляєм убити Митрика, а потім удвох утекти до Канади. На щастя, Митрик довідався на час і успів запобігти надуману трагедію...»

— Перестань дурниці пороти! Засвіти лампу! Котрий дурень посмів обляпати мою книгу такими нісенітницями?

Митрик швиденько засвітив лампу, налив рому в спорожнілу чарку, спустив руки на Варварину книгу й очікував, як віл обуха, почути, що написано в його книзі...

Палажка схвильовано перегортала помурзані сторінки, щось мимрила лиш для себе, насуплювала брови, морщила чоло, кусала губи, кривила носом і...

— Ану послухай, богохульнику, свої бравади!

— Слухаю. І гадаю, що правда не втопилась, а кривда на верх не спливла, всупереч, що нині може статися будь-що, й ніхто не дивується.

— Мовчи, я говорю! «Митрик Лемента украв п'ять пряж і проміняв їх на дві пляшки горілки, а потім забіг до Ілени Бабаїшиної...»

— Хто що вміє, то й діє.

— Мій чоловік грішний по вуха, але й він працює...

— Навіть маленька праця краща за велике безділля... Краще пиячити, ніж вести за ніс нареченого...

— Митрику, любові, як не сядеш на шию, то вона тобі сяде.

— Я знаю, що ти добра пряха й не на одну скіпу напряла...

— Почав і ти довіряти мені. Довіряй мені, а не писанині...

— Не довіряти твоїй Книзі життя?

— Так! Не довіряй тій фальшивій книзі...

— Хто написав про наші витрибеньки на сторінках книг? Я? Ти? Ні! Записали наші покровителі, а вони — посторонні очевидці...

— Відколи ти пиячиш і я почала сватати душі інших мужчин?

— Я знаю, що в умілої, як ти, і долото рибу ловить.

— Розум — скарб людини.

— Розум — скарб, а горілка — маяк...

— Але й розумний чоловік спитати жінку не соромиться.

— Варваро, що знаєш, що вмієш, за плечима не носи!

— Митрику, вчись, на старість буде, як знахідка!

— Я знаю, що побожний — видющий, та на все тямущий...

— Біблію хто розуміє, той і жити уміє...

— Ти, Варваро, ще не знаєш, що учений іде, неук слідом спотикається та гріхів інших чіпляється.

— Але й ти не знаєш, гріхи не байдикують пустинями, а людськими душами. Покаяна душа завжди стає святою...

— Ти, напевно, уявляєш, що Митрик халабуда. Це твоє діло. Але я зауважив, що між деякими службовцями й покаяними нема жодної різниці. Службовець наробить копу дурниць, але нічого злого йому не стається, бо він іде на засідання, признасть всі свої помилки, зробить гостру самокритику, насипле корець попелу на голову, візьме на себе горб обов'язків — і давай далі в похід. Покаяні уперш нагуляються, нароблять гріхів, а на старість на рай зазіхають. Голубко, гріхів позбутись не будь-кому суджено.

— Покаяних любить Бог. Тебе хто любить?

— Горілка! Лиш сьорбну капельку і вже стаю людиною. Я здавна порівнюю чарку з удосконаленим телескопом, бо заради неї бачу все, що діється на цьому й тому світах. Ти що бачиш?

— Мій рай і твоє пекло.

— Тому ми не кохаємося...

— Все ж таки ми кохаємося...

— Як лис з вороною...

— Як чоловік з жінкою.

— Може, грішник із святою....

— Митрику, в тебе брови до любові, а устоньки до розмови.

— Ти, як бачу, кохаєш інших, а за мною скучаєш...

— Ти, Митрику, не знав, що коли грішник жениться, то і ніч мала, і чарка порожня, і кохання ялове?

— Знав! І знав, що з краси не пити роси.

— Ти не шукай краси, а доброти!

— Пригадати тобі, що ревниві очі бачать дальше, ніж орлині?

— Заміж вийти — не дощову годину перестояти.

— Солом'яний парубок золоту дівку бере, а я, дубовий парубок, узяв покритку...

— Годі, Митрику! Таж чорт сім пар лаптів стоптав, поки нас спарував.

— Значить, чорт — наш добродій...

— Твій...

— А твій?

— Секрет!

— Хто нас спарував? Бог? Чорт?

— І один, і другий...

— Бездушнику!

— Жона — квітка, а чоловік...

— Довбня. Макух. Мотовило. Макогін.

— Вродливій жінці найкраще голій бути...

— Коли п'яниця в шинку скаче, то вдома жінка плаче.

— Не плаче, а кохає Місяла, Талана, Тянка, Паховину, Пердіша, Оліянку...

— Пий пиво, та не лий, люби Варвару, та не бий!

— Я пити — п'ю. І кохаю побожну. Але не раз питаюсь: яка рівновага може бути між святою і грішником?

— Ніде нема рівноваги. Є тільки компроміс...

— Тоді пий сама, мила, коли таке заварила!

— На ласий кусок завжди знайдеться роток...

— Суко!

— Псярнику!

Митрик Лемента не міг стриматись і вдарив по писку свою побожну дружину, але вдарив так дуже, аж очі випулила, як жаба.

— Митрику, не бий по писку, а бий по заду, бо рот може скривитись, а зад...

— Зад добрий, а морда паскудна...

— Ти ходиш, як овечка, а буцкаєш, як баран.

— Але здоровий баран по-вовчому виє...

— Що ти кажеш?

— Старий лис писком риє, а хвостом слід замітає.

— Я не боюся так чорта, як лихого чоловіка.

— Не той воріг, що перед тобою, а той, що за тобою...

— За мною святі...

— Бережись мене спереду, любовників ззаду, а святих з усіх боків...

— Митрику!

— Варваро!

— Ти такий добрий! Милий! Порядний! Такий, що з малого привик до роботи... Ой!

— Не охкай, а ложись у ліжко!

— Хай буде по-твоїй волі...

— Хоч раз...

— Митрику, я яка ж?

— Як погода: щоразу міняєшся...

— Митрику, золотко моє!

— Цить! Почує...

— Чорт?

— Чорт знає, що таке любов... І він ніколи не заздрить своїм вірним друзям...

— Митрику, загаси світло!

— Почала бачити й впотемку?

— У ліжку я бачу все...

— Гарна пава пером, а жінка норовом...

— Тілом і душею.

— Біда, — як жінка бліда, але ж лиха година, коли жінка...

— Мов калина...

— Ні, як кропива...

— В цьому нема ніякого дива...

— Підганяти тебе, Варваро?

— Підганяй, Митрику, підганяй! Поміч у свій час — як дощ в засуху.

— Горе з жінкою, а ще гірше без неї...

— Ох, Митрику!

— Що сталося?

— Що в тебе на язиці, то в мене на серці.

— За мене горілка говорить.

— А за мене любов.

— Хильнемо по чарці!

— Хильнемо й по дві. Горілка нарозумлює людину...

— Варваро, ти вже накивала п'ятами, а ще як вип'єш горілки, то носитимеш світ на долоні...

— Невже?

— Будь певна!

— А ти що робитимеш?

— Мішати недобре з лихим.

— Чи сіктимеш листя собакам?

— Твоя дяка в тебе, а моя в мене.

— Ти не чоловік, а паливода...

— Доки до небес, я воскрес...

СВАТАННЯ

Мошко Лейбович не раз казав Сойці:

— Мой Сойко, твоя скрипка зліплена з людських сердець. Ти коли заграєш, то люди починають плакати. Я знаю ще від мого предка, Іцика Лейбовича, який тримав корчму у Відні, котру навідував сам цісар Франц Йосиф, що ніхто на світі не розуміється краще між собою, ніж серця. Кожна людина має щось особливе, думає й відчуває посвоєму, але всі серця думають і відчувають однаково. Твоїх пару мелодій зворушують більше людей, ніж усі мої напитки. Якби ти не був великим грішником, то Бог, напевно, взяв би тебе до раю, бо й там твоя скрипка знайшла б чимало любителів.

— Слухай Лейбовичу, — завжди перебивав Іван Сойка свого корчмаря. — Бог не потребує ані мене, ані тебе. Таких, як ми, він придбає будь-коли...

— Все ж таки, — не заспокоювався корчмар, — якби я знав, що Бог змилується наді мною та візьме мене до раю разом з цією корчминою, то я напоїв би безплатно всіх людей, птахів і тварин, що живуть у нашій стороні.

Скрипаль Іван Сойка грав майже на всіх весіллях, хрестинах храмах і похоронах. Ба ще одні з земляків йому платили наперед, щоб він грав на

їх похоронах. Інші заповідали нащадкам, щоб труни їх не спустити в могилу, доки Сойка не заграє їхню улюблену пісню.

У Лейбовичовій корчмі виріс і Дмитро Кобзарів, який залишився сиротою змалку. Він любив Івана Сойку, як рідного батька.

Дмитра покликали до війська, а він уявляв, що військо — корчма на колесах, в якій тільки грають оркестри й солдати гуляють.

У війську так його муштрували, аж чорта в постолах побачив. Пізніше його взяв старий полковник за вістового.

В його домі жило п'ять папуг, три хорти і шість чорних котів. Полковник — симпатичний старичок, хоч про старших людей говориться не так то...

Полковник щонеділі разом із собаками, папугами, котами і Дмитром ішли на цвинтар у гості до Пенелопи, покійної його дружини. Ця щотижнева прогулянка набирала в полковниковій душі вищого значення.

«Якби ожила Пенелопа, — думав полковник, — й побачила, якого красеня-здоров'ягу я привів до хати, то вона припала б до нього, як коса до бруса...»

Зранку щонеділі Дмитро відводив полковника на чолі птахо-тваринного кортежу на цвинтар, прив'язував собак і котів до хреста покійної, клітки розкладав навколо гробу, а сам — додому.

Полковник виймав з ягдаша пляшку горілки й чарку та запивав за Пенелопину душу, доки намочував зуби, аби не розсушились...

Собаки гавкали, коти нявкали, а папуги розпачливо видухували слова, які запам'ятали на протязі життя.

В цей час удома Дмитро займався порядком.

У шафі висів на місці пошани пошитий з двох шкур полярних ведмедів кожух, якого з великою приємністю носила Пенелопа.

Дмитро розстелював кожух на паркеті й дубасив ним, доки не вивалював язика, а паркет блищав, як вирізане з найкращого кришталю дзеркало. Полковник хвалився своїм друзям, що такого блискучого паркету, як у нього, немає в жодного з них. І правду говорив.

Коли над містом спускалося надвечір'я, Дмитро ішов на цвинтар, розбуджував з тяжкого сну полковника, збирав усі манатки і всі разом поверталися додому, залишаючи Пенелопу в світі тіней.

Одної суботи полковника покликали в столицю, щоб йому вручити нову нагороду. Дмитро одягнув його шинель і пустився у місто. Спершу завітав до фотоательє зняти пару світлин, щоб увіковічнити себе в полковниковій шинелі. В ній він почувався важною персоною, а не простим солдатом.

Дмитро в ательє зустрінув випадково гарну дівчину. І раз-два майнула думка: якщо панна дивиться на мене крадькома, то треба з нею так повестись, щоб не розчарувати її ніяким богом.

— Пробачте, панно, — звернувся Дмитро не без хвилювання до незнайомої, — ви тутешня?

Панна почервоніла, як морква в грядці.

— Так! Я тутешня. Студентка на третьому курсі філософії. Я — Венера Пелехата. А пан офіцер звідки?

— Я народився трохи подалік від вас. Тепер живу тут. Військова служба занесла мене сюди. Я нині вільний. Чи ви, панно, не ладні пройтися зі мною?

— Мені буде дуже приємно пройтися з вами, бо я тут, — як билина в полі, а самітні кораблі й коло берега тонуть.

Венерині слова виколупали в Дмитровій голові задушну думку: вона студентка, а я неосвічений в полковниковій шинелі...

Венера, не зважаючи на його продовжене мовчання, почувалась добре. Навіть гордилась. Прохожі поглипували на них з підозрою.

— Пан офіцер де народився? — запитала золотим голосочком розвеселена Венера.

— У Данилі! — відповів Дмитро неохоче, сильно наголошуючи на «лі», ніби цей склад був сіллю-перцем їхньої принадної розмови.

— У Данилі?! Ви, напевно, італієць. Ой бо много я начиталась про Італію, вашу славну державу. Верді, Мікеланджело, Петрарка, Данте, Леонардо да Вінчі, Джордано Бруно...

— Ні, панно! Я — буковинець. А мої друзі — Іван Сойка, Мошко Лейбович, Петро Шкандиба, Іван Козолуп, Гнат Шалапута, Василь Какаряза, Мелетій Шкуродер... Є їх у мене досить. Той, хто скучає за добрими друзями, нехай попросить їх у мене. Я їм позичу чи подарую таких, які вони самі. Або як повторював не раз Іван Сойка: «Який міх, така й латка...»

Згадані імена забили Венеру в тупик без виходу.

— Вони, мабуть, колишні ваші професори й нинішні колеги...

— Так! Вони мої професори й колеги, — втяв Дмитро, розгадавши суть запитання. — Знаєте, кожна людина має своїх улюблених професорів і колег. Я не знаю ваших, а ви моїх. А коли ми знайомі, то годиться познайомити навхрест та впоперек і наших друзів. На жаль, вони тепер відсутні. А коли їх немає, то не пристойно говорити про них, бо будуть гикати, що й ради не дадуть собі. Поки що сядемо на лавку, а ви розкажете мені все про себе.

— Наказ? — запитала хитро Венера.

— Прохання, панно! І на прохання завжди треба відповісти.

«Яка культурна ця людина! — подумала собі Венера. Видно, він тонкий мислитель...»

— Згідна! Я вам розкажу все, але навіщо вам знати?

— Знаєте, панно, мій покійний батько казав: «Хлопче, слухай, якої посвистує життя! А коли збираєшся в дорогу, то уперше вибери собі й надійних попутників...» Правда, ми нікуди не йдемо, але краще іти з розумним на втрату, ніж із дурнем на зарібок. Нам дані язики, щоб ними ляпати, як праниками... Говоріть ви, а потім розпережуся й я...

— Боже борони! Ви хочете розперезатися тут, у парку? Хочете, щоб хтось побачив вас з штанями в руках? Тоді мене завтра виключать з факультету, а вас із війська. І все місто буде лиш на нашому стиду нестись...

— Панно, не бійтесь! Я казав «розперезатись», маючи на увазі розговоритись, а ви зрозуміли...

— Ясно! З таким розумним чоловіком я пішла б і на край світу. Скажіть мені, будь ласка, — звернулась Венера до Дмитра, — у воєнній Академії, яку ви закінчили, читав лекції по філософії професор Лейбович? Невже він ваш особистий друг чи батько вашого друга?

— Панно, я вам скажу чесно. Про того Лейбовича, що читав вам лекції не знаю ні бе, ні ме. Ваш Лейбович читає лекції, а мій перекочує бочки з напитками з погребу в корчму і угощає п'яниць. Це по-перше. А по-друге, ваш Лейбович не міг зробити мого, бо діти не робляться на лекціях філософії, а в ліжку. І то — не без чарочки горілки! Між нашими Лейбовичами немає нічого спільного... Ну, все ж таки мають вони щось спільне, але мені стидно вам сказати... Це могло б вам спричинити велике душевне потрясіння, а я цього не хочу. Як

видно, нам прийдеться познайомити між собою й наших Лейбовичів. Хто-зна, може, вони рідня? Корчмарі й філософи не далеко втекли один від одного. Але досить про наших Лейбовичів, бо, як я вам уже казав, не пристойно говорити одне та друге про наших відсутніх друзів.

— Пробачте, пане офіцер, що я лізу у вашу душу, але ви, мабуть, знаєте, що жінки надто курйозні істоти.

— Знаю! Жінки — курйозні й вередливі. Слабодухі й непокірні. Колись мій тато казав, що скоріше можна встерегти отару зайців, ніж одну жінку... Жінка уміє спіймати чужого карасика, тримаючи за руку свого. Всі жінки грішні. Тільки матір свята. І наплодилось, до біса, стільки жінок, аж світ похилився, а ми, мужчини, повинні здоровенно підпирати обважнілу півкулю. Так чи ні?

— І так, і ні! Ви, мабуть, розчаровані у коханні, тому так єхидно судите жінок. Я сподіваюсь, ви незабаром скажете: «Ось, Венера — інша гусочка...»

— Ні! Ви гусочкою не можете бути, хіба лебідкою. Гусочки далекі від філософії. Я сказав би, що лебідка — геніальний філософ і найбільша співачка. Вона філософ філософів і співачка співачок. Не пусто мені щодня повторює полковник: «Дмитре, те, що я тобі кажу, — це лебедина пісня...» Але бачу, що чорт ще не покликав його до себе. Мабуть, вже всі лебедиці поздихали, а полковник і далі морочить мені голову. Хто буде слухати стільки лебединих пісень? Пісні не віднайдуть своїх співаків, а лебедиці — лебедів...

— Офіцерів... — шепнула з натяком Венера.

— Коли ваша ласка, — нехай! Я стану струнко перед лебедицею і сфотографуюсь. Коли побачить ту фотографію мій Лейбович, то подумає, що в не-

бі почала революція, а чорт ходить по землі, та ще в золотих чоботах...

— Знаєте, я лиш на третьому курсі... Ви, мабуть, давно вже закінчили вашу освіту. Наперекір всьому цьому, ми собі пара.

Дмитро слухав, але проганяв від себе думку про те, що Венера збиткується над ним.

— Коли, панно Венеро, ви почуєте все про мене, то, напевно, з вашого полум'яного кохання залишиться тільки розчарування.

Перейнята своїми власними думками, Венера наче й не слухала Дмитрові слова, хоч вони гули навколо її уш, як хрущі...

— Я, — продовжувала вона, — донька лікаря Оникія Пелехатого. Батько постарів і в усіх наших світлицях моститься самота. Матір вже давно зогнила. Моє життя проходило дотепер у рамках строгих законів. Ну, все ж таки я жінка й повинна підчинятись законам природи. Хто мене любить, той мені не до вподоби. Кого покохала б я, той збирається покинути це місто.

Вислухавши Венерину сумну сповідь, Дмитро відчув, що його душу борознить неспокій. Що йому далі діяти? На яку кнопку часу натиснути, щоб його й Венерин світи поєднались любов'ю?

Почуття — полони щастя й горя. День і ніч байдуже просуваються крізь сережки долі у безвість, зваблюючи нас надією на краще майбутнє, а подеколи все виходить навиворіт.

— Панно Венеро, я розумію життя по-своєму. Кохання — сонце болю. І звіку-споконвіку кружеляють навколо нього тільки два супутники: жінка і чоловік. Втім, я нині полковник, а завтра рядовий солдат. Також наші маєтки не однакові. Мій опинився в Лейбовичому шинку... А про школи... Ви слухайте далі вашого Лейбовича, а я свого. Чи як мій Лейбович не раз каже своїм докучливим

клієнтам: «Святі з святими, а грішні з грішними...» Я поки що — ніким. Проте і я, і ви шукаємо обітованого пристанища, де б причалили наші збиті на манівці ковчеги.

— Я самітна й нещасна, — сумно продовжувала в свою чергу Венера. — Увійдіть у мій світ і переконаєтесь, що в кожній світлиці холодно й темно. По закутках погасли каганці, а понад ними огидні павуки тчуть смертоносні сітки. У світлиці, в якій моє серце натягує волосинку життя, ще мерехтить скапуюча свічка: моя невідрадна любов. І вона може розгорітись чи потухнути. Завітайте до мене. Познайомитеся з моїм татом. Ви такий привітний, а йому такі красені люльку підпалюють...

Недавно ворожка мені пророкувала: «Ваш наречений — красень у військовій шинелі. Ви закохайтеся в нього, бо він не тутешній. Посватайтеся, бо, доки сонце зійде — роса очі виїсть...» Ось чому я була з вами такою щирою й відвертою. Я знаю все про нас і нашу долю. Наша зустріч мене перебудувала дотла, а моє серце вирвалось з грудей і ячить біля ваших ніг. Тільки ви можете покласти його на місце чи розчавити, як черв'яка. Або, як сказав у часинку кончини Гамлет: «Бути чи не бути...»

— Я, панно Венеро, не знаю, як та звідки почати. Все ж таки почну, де ви закінчили. Щодо того розчарованого панича Гамлета, то у мене виструнчилась оригінальна думка. Смерть усіх нас заманює у пропащий танок і ми танцюємо, доки за нами не підніметься пилюка. Навіщо нам коротити дні, коли досить шаблюк дивляться зизом на них? Колись Іван Сойка казав: «Хлопці, людина — найгрішніша істота. Що вона наплутає, те не наплутають сто чортів і не розплутають тисяча янголів...» Ви довіряйте ворожці, а несерйозного Гам-

лета залишіть хай шваркає ротом, як віник по хаті...

Щодо мене, то я, наче осика, похитуюсь сюди, але зазираю туди і бачу що-небудь хтозна-де. Не краще нам порадитися з нашими Лейбовичами? Вони дають чужим мудрі поради...

Ми посватаємось, але без перстенів...

— Боже борони! Чому без перстенів? Таж на перстенях закарбовані наші імена і день заручення. Ми з тими перстенями на пальцях повинні й у гріб лягти. Перстені — круглі двері, крізь які входять та виходять наші дні й ночі, радощі й смутки. Я вас чекаю наступної неділі вдома. Батькові скажемо, що ми віддавна знайомі і вже очима світимо, а боком душі тягнем... Старших людей інколи треба заманювати, як малюків.

Дмитро води у рот набрав. Військової шинелі й фотознімок треба було? Цього разу він такий рибак, що ні риба, ані рак... Попробує сам протяти гордіївський вузол. Стидно, але це він мусить зробити. Навіщо далі морочити голову цій безневинній дівчині?

— Панно Венеро, нехай буде так, як ви кажете. Ми домовились. Все гаразд! Мені аж задимилось в голові... Підемо до своїх домівок сповістити про велику подію...

— Жереби кинуто! Хочу дотриматись ворожчиних порад.

Дмитро Кобзарів відвів «наречену» додому, а сам повернувся до полковникової хати. Він тішився, як дитина, що не зустрінувся з жодним знайомим, бо його пів-світа скаче, а пів плаче.

Застав полковника вдома, але він не зауважив, що Дмитро забіг до своєї хатини, переодягнувся й появився перед ним, як благеньке теля.

— Дмитре, куди ти все тиняєшся? Невже нова сліпа голубка попала в твої лабета? Ану дивись, яку нагороду я одержав! Якби жила моя Пенелопа, радувалася б, як дитина іграшкою. У мене на грудях висять нагороди, а її колись такі ласі й тріпотливі груди роздавлює кам'яний хрест. На цьому світі все іде сподом догори.

— Так, пане полковнику! Все іде сподом догори. Велику правду ви сказали. Ваша голова не на те, аби тільки кашкет носила...

— В неділю підемо востаннє на цвинтар, бо на другу неділю я засватаю Йоланду Пелехату, сестру мого давнього й доброго друга, лікаря Оникія Пелехатого. Ти будеш моїм дружбою, а його донька дружкою. Бог нехай мені простить! Без жінки нема ні кола, ні двора, ні рогатого вола.. Ніби Пенелопа не мала вийти заміж, якщо мене, а не її, мав чорт забрати? Знаю я жінок, як свої кишені. У них волосся біліє, а серце все дуріє...

Тиждень промайнув, а в неділю повторився відомий ритуал. І кожний день, що пролітав понад Дмитровим світом, рвав по пелюстці із зацвілої троянди кохання, а майбутньої неділі дві душі очікуватимуть в різних хатах, щоб щастя постукало в їх двері.

Дмитро Кобзарів ще раз переконався, що з швидкої роботи мало хосна, а на старі дні платимо молоді гріхи...

ЯК ТЕЩА НАРОЗУМИЛА СВОГО ЗЯТЯ-ПИСЬМЕННИКА...

І я, як кожна порядна людина, на старість одружився, а доля, крім дружини, якою можу завивати не лише свої рани, а й рани всіх моїх побратимів по перу, подарувала мені, на щастя, ще й тещу. Та ще яку тещу! Пари їй не знайти ні на цьому, ні тому світах. Але хай буде так, як приказала доля.

Ми ледь стали на рушничок, а дружина, божа челядь, вже й гукнула серед церкви, незважаючи на те, що на нас дивилось стільки очей, а священик з непідробленим пафосом благословляв нашу сім'ю.

— Моя мати житиме з нами. І вона буде єдиним капельмайстром нашого господарства. Без її дозволу не маєш право й потилицю почухати. Зрозумів? Ти, голубчику, донині високо літав, а нині низько сів. І тримай язик тільки за зубами! — обдарувала мене жінка першою лайкою.

Я щось забелькотів під вусиком-свердликом, але вона продовжувала балачку, всупереч тому, що священик закінчив читати абзац, в якому говорилося про біблійного Адама та його чортівську кость, з якої народилась Єва...

— Чоловіче, добра голова не каже пусті слова. І мушу визнати, що на твоїх в'язах не сидить ко-

вінька, хоч на ній сяє лисина, як місяць у вікні. Але, до біса, у тебе немає й на лік психологічного нюху, у твоїй душі причаїлись всі земні вади й небесні пороки, ти знайшов собі лиш таких друзів, як рече пословиця : який міх, така й латка...

Намотай собі добре на вус, що моя матір — водночас і відьма, і чаклунка. І чорт чортів її не підведе. Вона, так би мовити, як з очей, так і з думки. Куди вона гляне, туди й хились. Що вона скаже, ти мигцем виконай. Ніколи не ображай її, бо тебе кочерга чекає...

Я замовк, як пес на сіні, бо таки з перших хвилин, до того ж перед божими очима, почав переконуватись на власній шкурі, що значить бути одруженим, і не дивуватись, що одруженого й муха крилом може звалити, але й теща кочергою може добре побити...

Мимоволі я опустив вуха, як лопух на дощ, а в думці повторив собі : «Як голова... без голови, то і ноги не ходять, і язик не верзе...»

І вже з першого дня мого сімейного життя теща стала єдиним моїм ангелом-хранителем. Вона завжди вгадувала, скільки чарок я видудлив того чи іншого вечора, з яким із побратимів по перу зустрінувся та кого першого зігнули у три погибелі ; скільки разів спізнився на роботу та скільки разів мене гостро критикували на профспілкових зборах за те, що я не стараюсь стати передовиком соціалістичної праці ; коли присудили мені на роботі премію чи стягнули з зарплати ; чому я ненавиджу критиків і чому вони ніколи про мої твори не пишуть похвально ; чому мої колеги їдуть у відрядження за кордон, а я лиш до ресторану Спілки письменників. Одним словом : теща знала все !

Я ніколи не вірив, що на світі існує Мафалда, але гірко помилився, бо нині маю й я щастя на неї. Вона знає про мене навіть те, про що й моя голі-

вонька не може докумекатись, хоч тріпаю нею не в одну стіну.

На свою тещу я завжди дивився, як кіт на каганець, та витріщував очі, як теля на нові ворота. І очевидячки ставав таким розумним, що й вірити не приходилось ні тещі, ні дружині, ані мені самому. Видно, теща прийшла до моєї хати не з кочергою, а з магічною паличкою...

Роки проходили, я нарозумився, а друзі мене покинули. Я жив і працював тільки для тещі й дружини. І вони, мабуть, шептали одна одній на вухо: «Ми цього ведмедя так вишколили, що він уже лиш нашої танцює і доти не їсть, доки не дістане...»

Незадовго до нашої домівки навернув лелека й залишив нам на добру згадку дівчину. Ніби на моїй голові не стирчали дві жінки-колотухи, а треба було ще й третьої... Але Бог святенький знає, що робить та на чию голову посилає все те, чого вона годна витримати. Таж я ходжу з нею тільки в тайстрі...

Однієї п'ятниці, видно, чорт мене намовив, я прочитав на Літстудії добру низку недоперчених та недосолених своїх поезій. Я, бідолаха, гадав, що літстудійці похвалять мене, наб'ю кишені їхніми оплесками, але вони, нечуйні душі, так покритикували мене та мої поезії, аж дихати не давало, і я побілів, як вапно. Мене гедзь узяв і я довго не міг прийти до тями. Але за це їх Бог покарає, усіх їх пекло чекає. Навіть сам святий Петро каже: «Хто не любить поезію і не хвалить поетів, той не має чого шукати в раю. Рай — батьківщина поетів...»

Наші літстудійці не люблять поезії і поетів не хвалять.

Врешті-решт завітав до ресторану, щоб запити своє горе. І, мабуть, у моїй душі напряталось стіль-

ки горя, що мусив випити цілу бочку того вина, що три дні голову крутить і свистить у вухах, наче цвіркун. І на додаток, гадина почала дихати в моїх словах... Але пригадавши тещу, я кулею полетів додому, хоч мене цупко тримали до стола всякі ниточки...

Повертаючись додому трьома стежками, я підтягував собі, незважаючи, що моя безневинна пісенька пробудила всю вулицю:

Я коли нап'юся,
Тещі не боюся
Та ще й накричуся...

Але сюрприз: на дверях мене чекала теща з піднятим макогоном, бо пару ночей тому кочергу я поламав і жбурнув у вогонь. Та я її випередив і кинув навідліг, наче рицар слузі:

— Іди, відьмо клаповуха, до дідька!

Що сталося того вечора, вже не пригадую, але на другий день дружина дзвонить мені на роботу:

— Мати пішла...

Я схвильовано питаю:

— Куди пішла? На той світ?

— Ні на той світ, ні туди, куди ти її послав, а до... Хто тепер дозиратиме нашу донечку? Приходь швидко додому!

Я знову питаю дружину майже не своїм голосом:

— А ти чому її не переконала, що я знову стану ангелом? Хоч на цьому світі так важко роздобути попелу, ще десь знайду бодай корець та весь висиплю на свою чубату голівоньку. І, на додаток, візьму на себе цілу купу зобов'язань. А ти знаєш, що для мене зобов'язання те саме, що й присяга. Таж я словом, як шовком вишиваю...

Дружина, гірко плачучи, сказала:

— Запізно, голубчику... Я знаю, що ти словом, як шовком вишиваєш, але й мамі другу зозулю не продаси...

Повертаюсь із роботи додому, немов до тюрми тюрем, і в душі проклинаю день, коли народився, і того, хто заставив мене писати поезії та ще й на Літстудії їх читати...

Донечка просить їсти. Даю їй, а вона крізь плач каже: «Я не їм, поки не дасть мені бабуся... Її руки пахнуть квітами, а твої тютюном».

Я кажу сам собі: синку, тебе покинула теща, але до хати прийшов вовк в дівочій шкурі...

Донечка хоче спати і просить, щоб я їй оповів гарну-гарну байку. Я надувся, як сич на вітер, і кажу донечці: «Зараз я оповім таку байку, яку ти ще не чула ніколи. Бабуся розуміється добре на домашніх справах, а я на байках. Я байкар байкарів. Таж не пусто я письменник. Ще й найкращого гатунку і найбільшого калібру! Такі письменники, як я, родяться лиш тоді, коли папороть цвіте і рак свище...

Я розказував понад дві години, та донечка все одно не заснула. Ба ще й мені так файненько утерла носа, що й сьогодні в мутній воді рибу ловлю: «Бабуся неписьменна та знає напам'ять стільки чудових байок, а ти письменник і не знаєш жодної як слід...»

Минають дні, як на засланні, минають ночі, як у пеклі... Я більше не можу витримати цієї каторги, приходиться піти у світ великий, але не віднаходжу в собі моральної сили отак поступити, хоч прикладів маю досить. Однієї ночі, боючись і своєї тіні, кажу дружині:

— Я дотепер жив у цій хаті, як черв'як у хріну, а відтепер вже й не знаю, чи вартує жити...

Дружина замислилась, а потім переконливо промовила:

— Їдь таки цього вечора до... Там якось домовишся з мамою... А без неї не маєш, чого шукати вдома... Не ходи гандра-бандра, не підковуй блохи і не дуй на місяць....

О, милі наші жінки, рятують нас, мужчин, коли її не сподіваємося ! Ми без них глухі, як пні...

Я приїхав до Радівців уранці, саме тоді, коли сонце лагодилось у довгу дорогу. Теща ніби віщувала, що я прибуду до неї в гості, побачивши мене, почала туркотіти :

— Я одна можу догоджати вам трьом, а ви двоє не встані кутати одну дитину... Треба було вам дитини, як мені двічі дівкою бути...

Я з слізьми в очах почав проклинати той вечір, коли мене чорт намовив читати поезії на Літстудії, визнав і признав, що согрішив, але присягав на голови всіх літстудійців, які мене критикували, як останнього окаянника, що все життя буду лагідним ягнятком, а не буцкаючим бараном, зобов'язався покласти не крапку, а хрест своїм ноктюрним мандрам і не виходити з її слова навіть у сні.

Теща тричі свиснула в пальці, потім плеснула в долоні, й наче з-під землі, з'явились всі сусідоньки.

Вони дивились на мене, як на щезника.

Теща почала мені вичитувати перед ними :

— Я повертаюсь до вас із однією умовою... Мусиш написати зобов'язання перед моїми сусідоньками-свідками. Коли ти знову щебетатимеш як соловейко, я покажу тобі папір...

Я блискавично вийняв з сумки аркуш паперу та ручку й почав писати. Дописавши, став на коліна й попросив дозволу прочитати те, що моя голівонька надумала, а рука записала. Теща тільки кивнула головою, а сусідоньки-свідки дивились на мене, як на чучело.

— Я, ваш улюблений зять, зобов'язуюсь...

Але теща грубо перебила мене.

— Ти не мій улюблений, а облуплений зять... Щастя, що мене чекає дитина, бо віником мала тебе вигнати з хати...

Мовчу й знову читаю притишеним голосом.

— Я, облуплений зять, зобов'язуюсь перед моєю тещою, що ніколи не промахнуся...

Теща знов перебила мене з досадою.

— А що, я в тебе будь-яка теща ?

Поволі-поволі я розкусив, чого вона вимагає від мене.

— Я, облуплений зять найкращої, найрозумнішої і найсміливішої тещі, зобов'язуюсь більше ніколи не вимагати печеної криги та нізащо стріляти у місяць. На Літстудію вже ніколи не завітаю, а з своїми побратимами по перу зустрічатимусь лиш на похороні ба одного, ба другого із них, доки всіх не поховаю. З святою чаркою розлучаюсь на всеньке життя, хоч серденько плаче, а пипоть у горлі дуба скаче. Моє життя обертатиметься тільки навколо родини, а моїм сонцем буде вельмишановна мати-теща. Хата й служба будуть єдиними координатами мого життя. До жодної жінки не буду залицятися, хоч би вона перед мною на колінах ходила.

Зобов'язання-присягу підписав тільки я. Теща й сусідоньки приклали палець... Мабуть, уважали, що мій підпис не достойний стояти поруч їхніх...

Таким чином теща повернулась зі мною в столицю.

А тепер, коли якийсь друг мені дзвонить чи якась рима вимотує нерви, а я не можу тримати язика на зашморзі, теща виймає з-за пазухи папір і я стаю чемним-чемним, ніби кислиць наївся...

Потім сам дивуюсь, що теща успіла нарозумити мене... Але якась фіглярська думка часто-густо мені повторює в сні : «Тебе, маєстро, так добре

підкувала теща, що й не писнеш. Видно, хто чорта тримає за пазухою, той має парть на тещу-чаклунку...»

Все ж таки мушу чесно визнати, що доля зі мною повелась гірше мачухи. Таж не один із моїх побратимів по перу виробляє такі фіглі-міглі, що й не можна уявити собі, але жодного із них ще не підкувала теща і жодна з них не просила від зятя зобов'язання-присягу...

Не раз запитую себе: що за напасть упала на мою голівоньку, люди добрі? Невже коли я народився, чорт чхнув, а теща сплела батіг з полови?

ЯК ПОШИЛИСЬ В ДУРНІ ДВА МИТЦІ

День... Дзелень... Дзелень...

Тень... Тень... Аби минув день...

Літо колише на дебелих колінах заклечану царину, а сонце малює на похмурому мольберті веселі картини, журавлі криниць поскрипують, як старі осокори понад шляхом, і черпають переспраглими відрами сльози розплаканої землі. Сховавшись в млосній тіні, маржина ремигає спеку.

Панасова мати прибігла у садочок, де спочивав її синочок, і улесливо поспитала :

— Панасе, ти щось пишеш-шкрябаєш... Ану прочитай що-небудь на наших вечорницях. Ось я тобі принесла печеного когутика і жбан того вина, що, як ти кажеш, лоскоче натхнення... Видно, у тебе дуже чутливе натхнення, коли воно починає дуріти від одного тільки жбана вина. Твій дядько Харалампій п'є цілу бочку горілки з перцем, але, мовить він, його натхнення ніколи не волочить ним, як не своїм. Видно, його серце спить, як камінь, а твоє щебече...

Панас Байда подумав собі, що нарешті виявилась щаслива нагода показати землякам, хто він такий і чого навчився в школах, до яких заходив

так рідко... Тим більше, що у нього й друг по мистецтву.

Перш за все він добре попоїв, хильнув винця й коли відчув, що натхнення наплішило черево, аж обручі тріскають, завітав у садочок Івана Фукала, який лежав на траві під яблунею й хропів так дуже, аж комахи страхались.

— Гей, Іване, — потеліпав його здорово вже напівнатхнений друг, — уставай!

Іван Фукало вирячив з-під кущуватих брів бичачі очі, щось пробурмотів під вусиком і став далі сопіти.

Панас полоскотав Івана у п'яти і задушевно закрутив:

— Іване, прийшла нагода й нам показатись перед односельчанами нашої убогої Перепілки. Нині у нас вечорниці. Мати просила, щоб я написав щонебудь і прочитав на вечорницях. Потім усі цибаті голови здогадаються, що мистецтво — важке ремесло, а не корову доїти чи кужіль прясти. Приходь і ти на вечорниці. Матимеш можливість намалювати неймовірні картини. На вечорниці завітають бабусі, молодиці й дівчата. Ти їх намалюєш по-своєму. На другий день наше село куди вітер повіє, туди й скривиться. А це буде найкращою рекламою для нас і наших творів. Таж мистецтво без реклам — товар без попиту...

Іван роззявив рота й призадумався над спокусливою пропозицією побратима по-мистецтву.

— Це, справді, було б ідеально для нас і наших тонких мистецьких пошуків. Хай вже раз доведемо нашим недовірчим односельчанам, чого ми годні. Вони гадають, що бути митцем — це косити гречку чи терлицею клацати. У митців завжди янгольський голосок, а чортова думка...

Почувши підбадьорюючі думки свого побратима і сусіда, Панас почав гасати дев'ятими небесами.

— Коли присутні на вечорницях почують мої вірші й побачать твої малюнки, зніяковіють. І подумай, яке щастя заполонить душі наших матерів!

Геніально висловився Пікассо: «Щоб проявитись у мистецтві, треба дочекатись доброї години. Потім митця всі цілують в лице й навиворіт...» Навіщо нам далі до школи ходити? Талановиті митці повинні засвоїти тільки мистецьку абетку. Про решту докумекаємося й самі... У мистецтві переважає особистість і обраний нею шлях. А ми такі щасливі у пошуках, що ой... Я вже заробив на сіль до оселедця, а ти води до хліба...

— Це правда, що в мистецтві переважає особистість і обраний нею шлях. Втім, мій батько водно нарікає, що я не віднайшов свій правильний шлях у житті, ніби...

— Що знає твій батько про життя? — втяв авторитетно Панас. — Або навіть мій. Завжди докоряє, що помре й не побачить мене в ряду з людьми. А я таки, правду кажучи, не хочу бути в ряду з всякими та не однакими. Ми, Іване, митці, а вони — божі істоти. У мистецтві середньої дороги немає. Місце обдарованого митця — на осяяній вершині, а халтурника — серед калюжі. Цього вечора у нашій забутій Перепілці народиться новий Ісус...

— Два Ісуси! — підтримав Іван. — Ми лежатимемо в яслах мистецтва, а громада дихатиме на нас.

— Не громада, а вся планета дихатиме над нашими вінценосними чолами.

— Вся планета?!

— Так! А що, ніби вона така велика пані, що їй не можна файненько втерти носа? Таж ми генії... А геніям все доступно й дозволено.

— Решта планет, що думатимуть про нас?

— Всі планети, скільки їх до біса є, перед нами розкладуться, як жиди на ярмарку... Зрозумів, генію?

— Я зрозуміти зрозумів, але хто-зна, чи чорт нам знову не заплутає справи! Ми ж стільки разів досі погоріли...

— Ну, годі над цим стільки бити собі голову! Я, мов кіт, чую, де сало лежить... Тобто слава і безсмертя. Ти забув, що й карлик може бути королем? А коли сонечко підкотиться за обрій, прийди до мене! — закінчив поетично Панас Байда.

Іван Фукало, повернувшись горілиць, залишився споглядати лазурні небеса і думати-гадати над своєю мистецькою долею.

У Байдишиній хаті прибрано святково, а радість носить її на широких крилах по всій планеті.

Бабусі, молодиці й дівчата з прядками під пахвою чвалали на вечорниці — місце, де стикнулись всі дороги й стежини.

У хаті великій світить велика лампа, в кожному куточку коптить каганець, а на столі чепуряться два кухлі.

Серед гостей чільне місце займає Пурпелега, мати Івана Фукала, майбутнього Рембранта чи Пікассо.

Вечорниці почали одушевлюватися! — Байдиха звернулась до гостей. — Невдовзі завітають сюди й два митці, які увічнять нашу Перепілку. Митці — це по-панськи, а по нашому — малапки. Ми будемо прясти, розмовляти, жартувати, співати, а мій Панс і Пурпелегин Іван полоскочуть вином натхнення, відтак Панас напише вірш про вечорниці, а Іван їх намалює. На світанку обидва покажуть, чим можуть похвалитись.

Бабусі кивали головами, а молодиці й дівчата посміхались, поштурхуючи одна одну ліктем.

Увійшли до хати й митці. Увійшли мовчки і сіли за стіл. Віч-на-віч і зуб-на-зуб...

Митці п'ють вина і курять, як турки. Байдиха ледве встигає приносити їм вина з погреба і з хвилюванням чекає, щоб заквікало натхнення, а воно хтозна-де тягнулось до божого дару на чортових скибах. Натхнення, — як курка : дай грядку, а їй і города мало...

Все ж таки творчий настрій митців очевидячки пробуджувався.

Панас почав писати, а Іван малювати. Але, як було видно, їх творчість — жвава, як слимак...

Ніч збігла непомітно. Треті півні заспівали, пішло на світанок, а ранок запряг до злотної колісниці всіх чорногривих.

— Ану, — гукнула Байдиха, побоюючись, що гості розійдуться, — послухайте, що натворили наші люфтартисти. Не кваптеся додому! Мистецтво важко розуміється...

— Ну, Байдихо, побачимо й почуємо ще одне диво, — сказала з натяком бабуся Кобзариха.

Іван Фукало підвівся важкувато і неохоче з свого звабного місця, підійшов до килима, що висів на стіні напроти входу, і причепив на ньому свій малюнок. Присутні дивились на малюнок з непідробленим зацікавленням, але ніхто з них не міг збагнути, що він зображає, яка таїна криється в ньому.

— Оце коло, — почав пояснювати Іван Фукало, — ваші вечорниці, а криві лінії — це ви, всі прялі. Цифрами позначені ваші місця. Я вас намалював абстрактно, бо конкретно не було як. Кожна покручена лінія під відповідною цифрою — ваша душа, яка зовсім скрита. Я передав у мистецькому дусі все, що не видно, бо ваші морди давно знайомі всій Перепілці, як дурні гроші. Їй, повірте, аж на-

бридло стільки їх бачити... І, мабуть, ваші морди пізнаються від Ноєвого потопу...

Бабусі почали хреститись. Бачили вони й пекло з грішниками, намальовані в церкві, але такого дивного й смішного малюнка вони ще не бачили.

— Вам, напевно, краще послухати вірш, ніж дивитись на малюнок, — перебила Байдиха глибокі й проникливі пояснення Івана Фукала, — тим більше, що ваші очі не звикли ще глядіти горілабами. Мистецтво можна зрозуміти лиш тоді, коли дивимося на нього інакше, ніж звичайно. Про це і я досі не знала, але, слава Богу, мені відкрив очі синочок. Дорогі газдині, послухайте вірш мого Панаса.

Панас підвівся раптово на ноги, відкашлявся, потім басистим голосом почав молоти словами : «У нашій рідній Перепілці / Купаються митці в горілці, / А чорне молоко в дійницях / Дрімає, як і ви, по вечорницях. / У нашій рідній Перепілці / На кожній трепетовій гілці / Доспіли яблука червоні / І піють, наче півні, коні... / У нашій рідній Перепілці / Корови тешуть з спеки стільці / І барабанять вівці, / Що зіходять на манівці. / У нашій рідній Перепілці / Ослиці грають на сопілці, / А три вовчиці й три ведмеді / Танцюють гопака на леді. / У нашій рідній Перепілці / Шукають душі похорону в звіздах, / А індики, бики і кози / Сидять на яйцях в жовтих гніздах... / У нашій рідній Перепілці / Митці лягають на світанку. / Тож не сердіться, що усім вам / Скажу : Доброго ранку !»

Панас Байда вклонився низенько й сів у своє крісло, а Байдиха вишитим рушником втерла золоті краплі поту, які просочились з його поетичного чола.

Бабусі, молодиці й дівчата розсіялись з мистецьких вечорниць, як липове клиня, — куди котра.

Все ж таки відтоді завелась в забутій Перепілці добра традиція: влаштовувати вечорниці із участю якогось митця. Сякий-такий митець приходить на вечорниці з повним цебриком мистецтва, леліки і бадіки виймають з-за поясів великі дерев'яні ложки й починають сьорбати з цебра смачного мистецтва, доки сонце не дасть знати, що виховання закінчилось.

Донедавна в Перепілці леліки і бадіки тільки полизували мистецтво, як цукерку. А тепер? Тепер...

ГОЛОВАТІ

— Петре, — каже Бог, — ану спустися швиденько на Землю і втихомир тих двох головатих, бо вже й мені надоїло стільки дивитись на них та мізкувати над їх чварами. Метаються, галасують, плюють один одному в очі, цілуються. Прямо не можу розгадати, чому прив'язали книгу до бука і гадають, що то наука...

— Боже, хто вони такі? — здивовано поспитав святий Петро.

— Побачиш... І запам'ятай, що в кожного бита голова... Підійди до них і скажи їм відверто: дотепер ви навоювались досить. Ви, один і другий, праві. Віддаліться від цього проклятого перехрестя і простуйте світом кожен по-своєму і лиш по своїй приписаній дорозі. Якщо у вас натура, як у тура, то небо вас покарає без милості.

— Боже, я вже давно не був на Землі. І нині мені з раю вона ввижається такою рожевою, аж страхаюсь.

— Тому й відвідаєш її. Час би й тобі трохи пройтися. На Землі побачиш, що гріхи ростуть, як дуби, а люди хамелеонять... Постарайся зрозуміти, чому ті головаті не можуть помиритись, і відколи на ринках продаються та купуються світло і темнота, щастя і лихо.

— Боже, ачей на Землі я прийду до глузду ?

— Петре, що голова, те й розум... Ти позмагайся переконати головатих, що й для них забила часинка перемир'я. Далі їм так вести себе вже не можна.

— Боже, а не можна б їх розлучити, дати по копнякові під зад і кожен хай подасться, куди заведуть очі. Скінчаться їх дні і вже ніколи не зустрінуться, а тут ми дамо їм перцю...

— Ні, Петре! Так не має право думати-гадати божий посланець. І добре собі намотай на вус, що мудросиві голови ладні розгадати будь-коли і будь-яку таємницю. Ті два головаті рицарі не можуть жити один без одного. Проте, ти повинен конче помирити їх, бо від їхньої згоди залежить і наше майбуття. Вважай, вони надто хитромудрі! Товчи собі голову і віднайди ключик, яким можна б замкнути їх запопадливі душі й розімкнути їх грядущі уми.

— Боже, позмагаюсь! Але скажи, що станеться, якщо мені не пощастить їх помирити ? Таж Ти добре знаєш, що з розумним будеш умний, а з дурним і сам будеш таким...

— Я знаю, що з дурнем зчепитись — дурнем зробитись. Але ти, мій посланець, можеш вживати всі заходи, щоб вийти з цієї плутанини, як слід. Ти вирішуєш їх долю. І тому раджу тобі : сто разів подумай, а раз вирішуй. Не пилуйся і волю серцю не давай. Чуєш, Петре, волю серцю не давай!

— Боже, у Вас вся моя надія...

— Будь гідним і не удавай, що тебе моє доручення забило, як ведмедя жолудь!

Святий Петро спустився на Землю і швиденько добрався до місця, де вже стільки літ підряд воюють головаті рицарі. Там він побачив двох вродливих здоровенних красенів, заритих в землю аж по шию. Вони, мабуть, не вгледіли, що неподалік

слідкує за ними непроханий гість. Святий Петро сів на пеньок, дістав з торбини щоденник і почав ретельно записувати на його незаймані сторінки все, що доводилось йому почути з обвітрених уст запеклих борців.

«Я не боюся тебе...

Я — теж... Анітрішки...

Я старший за тебе, а старого горобця на полові не обдуриш. Там, де старий спотикається, молодий добре напинається...

Ти, справді, набагато старший за мене. Але, щоб рибу їсти, треба перш за все у воду лізти, бо, напевно, знаєш, що печені голуби не летять до губи. У тебе, як видно, серце з перцем, а душа із часником. І не знаєш, що мудрий не все каже, що знає...

Але й дурень не все знає, що каже...

Я — господар, а ти — пройдисвіт. І причепився мене, як шевська смола до чобота...

Ти, справді, господар без дому і маєтку. Твій маєток — весь світ, а дім — скрізь і ніде. Ти прогаяв і дім, і маєток.

Через тебе.

Через мене? Але сердитого спиняти — гірш роздратувати. Я по парі пізнаю, чим серце кипить...

Якби я міг, то в ложці води втопив би тебе...

Ти на чужий коровай очей не поривай!

Коровай не чужий, а мій. Тільки мій! Я кричу, скільки витримують груди, але ніхто мене не чує.

Не хоче чути! Але ти, синку, криком дуба не зрубаєш. Чом так уперся, як кілок у тин? Ти не знаєш, що жаба й на вола рот роззявляє?

Ні! Я не вперся, як кілок у тин, а на пень з'їхав...

Але мамці гарно й у дранці...

Якби мені той розум наперед, що напослі! Якщо ти такий розумний та могучий, чому не скрутиш

голову, як півникові, тому, хто загарбав мою дідизну?

Ти ж не знаєш, що коли один дурень зіпсує, то й десять розумних не поправлять? Як голова без голови, то й ноги не ходять...

На віку, як на довгій ниві, всього трапляється: і кукіль, і пшениця, і головня. Але великому кораблю — велике плавання...

Вік...

Вік ізвікувати — не пальцем перекивати.

Життя...

Як шержиста нива: не пройдеш, ноги не поколиш.

Кінь...

На чотирьох ногах, та й то спотикається.

Людина...

Вище голови ніколи не стрибне!

Сонце...

Не всі гори освічує, хоч так високо ходить.

Ранок...

Вечора мудріший...

Думка...

Думка найхуткіша, земля найситіша, а сон наймиліший.

Напасть...

Сяка-така напасть спати не дасть.

Люди різні...

Щоб узнати добре бодай одну людину, треба з нею пуд солі з'їсти.

Дерево...

На круте дерево завжди треба лиш крутого клина.

Що край, то звичай, а що сторона, то новина.

Немає краю без звичаю.

Є...

Який і де?

Твоя дідизна...

Ти в мою душу не влізеш. Пусто настоюєш.

І ти від своєї тіні не втечеш.

Зрештою, я сам собі не воріг.

Кому тяжко на серці, до того весь світ усміхається.

І тоді йому ціну знають, коли його втеряють.

Які ми диваки! Що маємо — не дбаємо, а втративши — плачемо...

Хто опарився на окропі, той і на холодну воду студить.

Ну, коли ти обізвався грибом, то лізь у борщ!

Гора з горою не зійдуться, а людина з людиною...

Зійдеться з своїм змарнованим маєтком?

Краще пізніше, ніж ніколи. Раз опечешся, вдруге остережешся.

Я знаю, що совість гризе без зубів.

Трапляється, що й по мудрому чорт катається.

Але й муха сідає, де рану чує.

Ти для мене ні грім, ні туча.

Але від жару і камінь трісне.

Але й на ловця звір біжить. І прийде коза до воза та й скаже: ме!

Хто як знає, так і тачає. Не ясла до коней ходять, а коні до ясел. І голка, як в стіжок упала, то пиши: пропала!

Я раз в житті спіткнувся, та й те бачиш.

Раз, але добре...

Буває... І дуб, і граб від малої сокири падуть. Дотепер мене доля без мене женила...

Риба смердить від голови.

Всі клопоти від голови починають...

Головою стіни не проб'єш.

Хто хоче пса ударити, той кия найде.

Хто чого шукає, те й знайде.

Хіба — тільки світу, що в вікні?

Там, де великі вікна — багато світла, а мало правди.

Стільки правди, скільки в решеті води.

І це правда.

Ти заплутав мої діла. Тож ти повинен їх розплутати.

Це моє діло. І перед ніким я не оправдовуюсь.

Навіщо ти причепився мого будня?

Моя земна місія — чіплятись ба за одне, ба за друге...

Я не дозволю тобі іти далі.

Ти мені дошкулив, як пугою по воді.

Побачимо, хто до кінця програє.

Ти не мани мене масними словами, як кота мишею.

І переможе той, хто бореться за правду, волю, честь, людяність.

Правда і воля — дурні гроші, а решта — дрібниці. Нині могуть і велич не стоять у грошах, а в насильстві і безбожності.

Правда і воля — найбільші людські скарбниці.

Правда і воля — соломки, за які хапаються немічні та боягузи.

Гроші — велике діло, а правда — ще більше!

Правда давно втопилась, а кривда спливла наверх. Коли правда ясніша від сонця, то чому її з свічкою шукають?

Хто шукає?

Такі, як ти!

Все ж таки правда світліша від сонця.

Мабуть, у твоїх очах...

Ув очах світу, а я світова потвора...

Тому світ тебе карає, як Христа...

Правда, як видно, тобі очі коле.

Була колись і правда, а нині вже й сліду її немає...

Якщо ти правду поховаєш, то й сам з ями не вилізеш.

Не шукай правди в других, коли в тебе її нема.

Правда, — як вогонь...

Край порога...

Засип правду хоч золотом, вона все випливе на поверхню.

Правда втопилась назавжди. І сидить на дні моря німа, як риба. Заморилась і вона стільки няньчити таких, як ти...

Правда і з безодні виринає.

На кінський великдень...

І тоді не пізно.

Ти знаєш, чому мужича правда колюча, а великих цабе на всі боки гнуча?

Не знаю, але тямую...

Правда в постолах...

Але гостра, як коса.

Хто бреше, той щастя на плечах несе, а хто правду повість, той і не попоїсть...

Хто з правдою зрідниться, той і грому не боїться.

Той залишиться й без штанів на собі.

Правда й кривду переважить.

Коли?

Нині. Завтра. Завжди.

Ти, — як з гілля зірвався.

Правда і в огні не горить, і в воді не тоне.

Все ж таки її ніде не видно. Я не можу її побачити ні мікроскопом, ані телескопом.

Правду — і видно, і чути.

Повсюди панує тільки кривда.

На те й кривда, щоб з нею битись. Бере, бере вовк, та й вовка візьмуть.

Око за око, зуб за зуб.

Аби живі, а що голі, то нічого.

Котюзі по заслузі.

Якщо я не вмер у пелюшках, то в рядниці не загину. А той, хто надію стратить, жити не вартий.

Надія не покидає людину, а щастя...

Де відвага, там і щастя.

Не лише силою треба боротись, а й умінням.

Горе не завжди на плечах сидить — прийде час, що й звалиться.

До булави треба й мудросивої голови.

Без зброї слабі герої. Треба розумом надточити там, де сила не бере...

Перед розумом і сила никне. Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати.

Сила перед умом відступає.

Але й у сусіда уму не позичиш.

Правда на твоїй стороні.

Ти ставишся, як лев, і загинеш, як муха.

В очах сильного завжди безсилий винен.

Не порівняти гору з долиною, а сильного з слабим.

Чий берег, того й риба.

Риба. Маєток. Дідизна.

А була б сила...

У тобі сила держиться, як пісок на вилах.

Журба не сонце, а сушить добре.

Одна доля, одне лихо людей докупи зводить.

Один за всіх, а всі за одного.

Я за тебе... Ти за мене...

Удвох і смерть не страшна.

Життя не має ціни. Проте дуже багато вартує доля.

Що з того? Якщо горда душа причаїлась в убогім тілі...

Той, хто стає вівцею, того напевно вовк з'їсть.

Біда ум гострить, гартує волю.»

І знову рицарі почали метатись, плювати один одному в очі, хмуритись та сміятись, обніматись та цілуватись.

Святий Петро не міг стерпіти такого нахабства з боку моцаків, прибіг до них і почав нарікати:

— Я досі стояв на осторонї і всі ваші теревені записав у щоденник. З самого початку мушу підкреслити, що ви не думаєте хибно, але ви бачите світ тільки рожево й по-своєму його розумієте. Видно, на ваших в'язах кружляють мудросиві голови, а не гарбузи.

— А ти хто такий? — гукнули воднораз ворогуючі рицарі.

— Я — Святий Петро! І мене послав Бог на Землю, щоб вас вже раз помирити. Досить вам ворогувати. Зрештою, цю кумедію лиш ви розумієте. Вам треба жити в згоді, дбати один про одного.

— Ми не згідні. Ми боротимемося довіку, бо в борні вся наша сутність. І ти не вчи орла літати, а солов'я співати.

— Якщо ви не помиритеся, то я вас обох пошлю туди, де засмієтеся й на кутні зуби...

— Пробували й інші, але жодному не вдалося.

— Люди добрі, хто ви такі і чому хочете закопати один одного?

— Хто ми такі? Коли ти не знаєш, хто ми такі, то будь певен, що не доб'єшся своєї мети! Ми не зобов'язані відкривати душі і наміри перед кожним мандриком.

— Якщо ви не можете помиритись, то я вам допоможу, а якщо не хочете, то примушу. Уявіть, що світ повен головатих, таких, як ви.

— Це буде тоді, коли у курки зуби виростуть. Але скажи, будь добрий, де ти дотепер ховався, спасителю?

— Моє діло. Це вас хай не цікавить.

— Нас все цікавить. Цікавить навіть те, що не знаєш, хто ми такі і все ж таки вважаєшся нашим рятівником.

— Мене не цікавить, хто ви такі, але цікавить, що ви...

— Непідвладні. Мудрі. Волелюбні.

— Але не забувайте, що цей світ не зроблений лиш на ваші копили, не пошитий лиш на ваші аршини. Я переконуюсь, що вами опанувала помста. Вам притаманна пословиця: іди туди, ходи сюди, залиш мене і все дражни...

— Ти про нас уявляй, що хочеш, бо ми все по-своєму робимо.

— Бог доручив мені помирити вас. Ви обидва праві. Але тому, що світ крутиться-вертиться по-інакшому, ніж ви собі уявляєте, то вам негайно треба помиритись і скласти вічну угоду. Я буду вашим свідком.

— Ні! Ніколи!

Святий спересердя напнувся, заплющив очі і обезголовив рицарів. Потім жбурнув їх голови в торбину, вдарив ногою в розтеліпані трупи і огірчений подався до Господа.

— Помирив їх, Петре? — поспитав Бог засмученого Петра.

— Не помирив, але навіч їх втихомирив. Ось їх голови! — гнівно кинув на стіл він свої трофеї...

— Петре, навіщо ти їх обезголовив? Треба було як-не-як помирити їх.

— Не хотіли. Уперлись, як два осли. Ба ще й на збитки мене брали.

— Ти знаєш, хто вони такі?

— Ні!

— Насправді?

— Чесне слово!

— Таж вони... Час і українець...

— Що Ви кажете, Боже?

— Те, що чуєш! Побіжи на Землю та приточи їм назад голови.

Святий Петро так і зробив, але, на його диво, невдовзі рицарі знову почали галасувати, метатися, обніматись, тостувати один до одного.

Святому спало на думку: що сталося б якби голову часу приточив на в'язи українця і навпаки? Може, таким чином непримиренні вороги нарозумляться.

Повівся саме так, як спало на думку. Результат — той самий. Потім обміняв їм серця, очі, мізки, натури. Намучився, немов каторжник, але без ніякої користі. Нарешті Святий прийшов до глузду: вони ж — рідні брати. І один без одного не можуть жити. Один і другий бувають всюди, але майже ніде їх не видно. Обидва домагаються чогось, а чого саме — таїна. Не завжди вони є тими, ким можуть відрекомендуватись. Не дуже довіряють один одному. На все дивляться скептично. Амінь!

Святий Петро залишив на волі головатих рицарів та повернувся до раю з горем у душі, що не виконав Боже доручення.

— Ну, як там, Петре, справи?

— Погано! Ніяким способом не можна було втихомирити їх. Я їх залишив надалі там, де й знайшов, але поміняв їм голови.

— Петре, якщо на в'язах часу кружляє голова українця, то це провісний знак. Невдовзі все переіначиться. Побачимо, чи він вже дасть собі раду.

Святий Петро стенув плечима.

— І не забудь, Петре, що не перо пише, а розум...

— Боже, так що, я за свій труд попав у хомут?

— Петре, той, хто служить, часто й тужить...

— Змилосердься до мене, о Господи!

ЛЮДСЬКА КОМЕДІЯ

Я знову зарився в корчмі, як свиня в багно, й просидів у ній кілька добрих годин. Покинув лиш тоді, коли переконався, що горілка силкується звалити мене з ніг.

Доплівся додому, як розторочена мотузка. Той, хто мене бачив, напевно, уявляв, що мене щойно зняли з хреста. Теща дивиться на мене, як вовк на козу, а я на неї, — як миша на кота. Острах проймає мене від п'ят до чуба. Холодний піт сочиться вицмуленим тілом. Невимовлені слова леденіють на моїх устах і падуть у безвість, як призабуті спогади. Темінь заполонює очі, а кров жбухає в жилах, як криничні джерела. На душі стає чимважче. Шукаю порятунку, немов ігли в стозі сіна, а він казна-кого без мила голить.

— Ти знову набувся, доки очі не повилазили, як чепухи? — теща сердито мені кинула у вічі.

— Я не стільки набувся, скільки нагнувся, — ледь забелькотів. — Я заробив...

— Води до хліба чи солі до оселедця? — перебила мене теща.

— Досвіду...

— Якого досвіду?

— Таж я донині не вірив, що горілка може людину з ніг звалити і крутити нею, як швець шкурою.

— Тепер віриш?

— Вірю, як ви мені.

— Мовчи, блазню! Мовчи і йди хиріти, бо зараз макогоном так обшмагаю, що закрутишся, як вихор на дорозі. І в сірка очей не позичай, бо тебе чорт забере!

Я мовчки подався у спальню.

...Нараз сниться, що став я актором одного з чільних театрів. Цю щасливу часинку я чекав віддавна, бо вже відгиділось мені бути понад двадцять років тільки рядовим інженером. Як інженер не повелось, то може актором поведеться. На залізниці можу бути тільки інженером, а на сцені — будь-ким і будь-чим. І кожну мені довірену роль хочу зіграти бездоганно. Якщо зробити в житті не міг цього, то на сцені, без сумніву, зможу. Я ж народжений талант. І з талантом не можна гратися ціцику. Я буду нині Фаустом, завтра Гамлетом...

Режисер мене питає:

— Ви курите?

— Як турок! — довірливо відповідаю.

— Любите горілку?

— Як свиня помиї!

— Виступали коли-небудь на сцені?

— Багато разів.

— Де саме і хто був режисером?

— Вдома. І моя теща режисер з режисерів...

— Ви змикитили?

— Боже борони! Може, теща...

— Я вам говорю про образи, а ви мені про гарбузи...

— У театрі ми говоримо тільки по-театральному... І ви не подумайте, що у мене руки білі, а сумління чорне!

— Я цього не думаю, але переконуюсь, що вас і в ступі не можна влучити.

— Помиляєтесь! Мене теща навіть впотемку і навпомацки цілить макогоном тільки в лоб. Вона пані на всі сани, тільки хвіст волочиться, як у пави.

— Як видно, ви неабиякий гуморист. Гумор, так би мовити, ваш спосіб існування. Ви живете і дихаєте тільки ним. Без нього ви й бубликової дірки не варті. Я певен, що невдовзі з вас вибереться неперевершений комедіант. А скажіть мені, будь ласка, ви знаєте, що таке комедія?

— Як не знати? Комедія— це моє життя. Я вдома виробляю такі комедії, що й теща накривається сміхом, як лисиця хвостом.

— Добре! Я незабаром режисеруватиму на сцені нашого театру Людську Комедію. Я трохи її змодернізував і в такий спосіб вона відповідає набагато краще нинішним вимогам. Шукаю відповідних акторів. Яку роль вам приділити?

— Великого цабе!

— Чому саме великого цабе, а не, припустімо, бравого вояка Швейка?

— Пора швейків давно промайнула. Тепер пора великих цабе. Швейк валяв дурня, а велике цабе крутить світ на пальцях.

— Тоді краще будьте Джорданом Бруно.

— Ні! Я не згідний спопелитись на вогнищі, підтримуючи, що земля крутиться-вертиться навколо сонця, коли добре знаю, що нині все земне і небесне крутиться тільки наколо великих цабе. Колись Ньютон твердив, що відкрив закон земного тяжіння, а я тверджу, що його відкрили великі ца-

бе, а Джокондин загадковий усміх його увінчив. Я не хочу померти ідіотом, хоч усе життя живу заплішеним дурнем...

— Ви, переконуюсь на живому, і зорі з неба познімали би...

— Я нікому цього не нав'язую. Проте можу чесно признати, що вмію непоганенько орієнтуватись. У мене, так би мовити, на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть.

— Зіграйте роль вашої тещі!

— Не можу. Не можу залишити її без хліба. Вона ж у моїй хаті його важко заробляє, а ще важче їсть. У мене совість — совістю, а слово — словом. Потім... Я — мужчина...

— Нічого! Переодягнемо вас.

— В тещину одежу?

— Так.

— А її роток можна пересадити, замість мого?

— Навіщо? Таж у вас рот, як сурмонька.

— Правда, він, як сурмонька, але в тещі свинячий писок. І сьогодні чудеса творять не роти, а писки. Той, хто має свинячий писок, може влазити у всі сани, всунути ноги у всі черевики.

— Приходжу до висновку, що ваша ідеальна роль у змодернізованій Людській Комедії — паяц.

— Я не хочу бути у вашій Людській Комедії паяцем, бо наситився по шию ним бути в домашній комедії...

— Тим краще! Домашній досвід вам стане у пригоді.

— Я хочу і можу бути тільки великим цабе.

— Чом же ви уперті як тур? Бути великим цабе не штука, бо воно сьогодні велике цабе, а завтра міняє шапку на тряпку. Але паяцем можна вік звікувати.

— Ви балакаєте зі мною, як свиня з гускою.

— Корчмарем хочете бути?

— О, ні! Хіба я не знаю, що виробляю моїм корчмарям? Вони, доки продадуть мені чарочку горілки, мусять купити від мене дюжину зозуль. І купують насилу. На гендлях розуміюся й я, не лиш вони.

— Все ж таки корчмар заробляє добрі гроші.

— Заробляє. Але й велике цабе не помирає з голоду. Корчмарі дурять, а великі цабе луплять...

— Кого луплять?

— Того, хто покладає на них свої надії.

— Не вірю!

— Вам, мабуть, важко повірити, а я не можу далі терпіти. Мене вони вже стільки разів лупили, що я став назавжди облупленим...

— Мені спало на думку, що ви були б чудовим модерним Швейком. Ви подібні між собою, як дві краплі води.

— Не можу бути Швейком!

— Чому?

— Ось чому: колись-то Швейк байди бив по всій Європі, а великі цабе сиділи собі спокійно вдома. Нині великі цабе мандрують світом, а швейки сидять і передають куті меду. Часи змінились і не пройшли байдуже ані мимо великих цабе, ані швейків.

— Ви брешете, що й не заїкнетеся.

— Таж ви, мабуть, знаєте, що великим цабе може стати лиш той, хто бреше, пиячить за трьох, за жінками ходить і у карти грає.

— Брехні слухають, а брехунів б'ють.

— Не б'ють, а в чини висувають.

— Але вони тимчасові.

— Тимчасові, але прибуткові...

— Мені з вами важко знайти спільну мову.

— Зовсім не важко. Ви добре знаєте сценічну гру і розумієтеся на кулісах, як тещі на зятях. Уявіть собі, що й життя — сцена, як арена. І на ній не виступають актори, а матадори...

— Я почав здавати собі справу, що ви маєте в собі жилку доброго режисера. А, може, ви стали би режисером, замість мене? Яка ваша думка? Одні з ваших слушних порад можуть стати магічним ключиком гарантованого успіху.

— Одна: стати великим цабе!

— Таж я вам уже казав, що великим цабе не важко стати, але важко ним до скону залишитись.

— Я не хочу бути великим цабе до скону. Мені досить ним бути бодай пару діб. За цей час покажу всім, хто я такий, а тещу нарозумлю на все життя. З буцкаючого барана вона стане блиндою овечкою, аж їй вірити не прийдеться.

— Тоді будьте тещею.

— Тещею? Я всіх тещ в ступі потовк би...

Мої останні слова попекли тещину душу, як блискавиця, бо вона схопилася з ліжка, як несамовита, і кинулась на мене:

— Я дам тобі, безличнику! Ти вже й мене чіпаєшся, як сліпий плота? І в сні не даєш мені спокою? Ти досі поранив мене не раз. І насипав кілька пудів солі на мої рани. Гадаєш, я не знаю, що ти у вічі — як лис, а поза очі — як біс?

— Мамо, ви не знаєте, що дурний спить і дурне снить?! — дружина врятувала мою зжужмлену репутацію. — Він впросонку цілу ніч з кимось тільки теревені городив. Я слухала й сміялась, аж за живіт хапалась. Ви ж розумна жінка. Не дивіться на нього!

Я розплющив широко бичачі очі, але в них потемніло, ум у голові закрутився, як сорока на пло-

ті, доки вирядилась думка: що нині утече, то завтра не зловиш.

Теща й дружина дивились на мене, як на чучело.

Я так неохоче одягався, ніби ішов на смерть, а не на роботу. Юрмились думки. На устах парувались недоречні слова. Обличчя червоніло з стиду й горя. І, до біса, мій янгол-хранитель шептав на вухо тільки одне: «Ти мав можливість бути будьким, крім великого цабе. І цю рідкісну можливість просвистав у пальці...»

РАДНИК ПАРНАСУ

Бути радником Парнасу — це щастя щасть. І воно спіткало тільки мене. І відколи я офіційний радник, то двері безнастанно поскрипують, пороги обчовгуються, безсмертя стоїть на вершку кожного пера.

— Добрий день, пане раднику!

— Щиро вітаю вас, майбутній геніальний поете!

— Дякую! Я ним і хочу бути.

— Той, хто дотримується моїх порад, як божих заповідей, той ніколи не зіходить на манівці, а, навпаки, за ним слава й безсмертя підбігають, як два цуцики з виваленими язиками. Ви хочете стати поетом?

— Хочу! Я здавна кокетую з поезією, але, до дідька, моя поезія наряджується, як пава, а кричить, як гава.

— Як ви називаєтеся?

— Іван Каплун.

— Ваше ім'я зовсім не поетичне. Тому й вас боїться поезія. Справжній поет насамперед мусить мати гучне ім'я, або, як кажуть, псевдонім.

— Іван Когут!

— Ні! Ні Каплун, ані Когут не поетичні імена, хоч вони, як видно, вам дуже милі. Поетам потрібно феєричних імен.

— Значить, я попав на добрі руки!

— І на добрі руки, і в щасливу пору.

— Дякувати Богові, що допоміг мені доплестися на Парнас.

— Я пропоную вам гідний подиву псевдонім: Калігула Кукуріку.

— Згідний. І з гордістю піду з ним і на той світ.

— Добре! Початок промовистий і благонадійний. Але скажіть, будь ласка, який ваш фах.

— Бухгалтер. Живу на плечах рахівниці, бо з чисел, якими гендлюю, як фокусник, не маю користі й на віхоть.

— Ви хочете жити з пера?

— І каламаря!

— А ви гадаєте, що легше жити з пера і каламаря?

— Упевнений! Я чую, що поет Пафнутій Всотерозігнутий з пера і каламаря живе, як американський капіталіст. Гроші прямо витручують з хати надвір. А що він народився в петрівку, а я у пилипівку?

— Згаданий вами поет підібрав собі надзвичайний псевдонім. Ви одружені?

— Ні! Жодна жінка не хоче вийти за мене заміж.

— Жінок кохаєте?

— Я їх кохаю, а вони мене люблять, як сіль в очах. Гадаю, жодна не розуміє мою поетичну душу.

— А вони грошей у вас просять?

— Просять! І беруть обома руками.

— З музою як маєтеся? Як крук з вороною чи орел з синицею?

— Що таке муза? Я про цю Фату Моргану дотепер ще не чув.

— Ви влучно висловились про музу, хоч про неї, як твердите, не знаєте, коли вона носить чорта в

пазусі чи вірна, як Юда. Справді, музу можна вважати Фата Морганою, але вона — жінка, котра надихає поета писати поезії, варить каву, дбає, щоб чарка завжди була повна, цигарка запалена, солить і перчить поезії, друкує їх на машинці, розносить їх до журналів і видавництв, свариться з редакторами...

— Вона бере й гроші?

— Ні! Гроші бере тільки автор. І він робить з ними, що хоче. Муза тільки дивиться на них і облизується.

— Без музи не можна бути поетом?

— Можна. Але тільки рядовим. І вам не пасує бути ним. Поети мали, мають і матимуть муз. І ще не по одній. Шевченко, Шекспір, Петрарка, Пушкін стали геніальними поетами, бо на кожному кроці їх чіплялись музи.

— Я про згаданих вами геніальних поетів не чув. Їх імена мені нічого не кажуть, а музи ні кусають, ані меду не дають.

— Ви не читаєте нічого?

— Читаю лотерейні бюлетені й рубрики газет, де оголошується про кончину того чи іншого раба божого...

— Горілку п'єте?

— Ні! П'ю тільки квас, кисле молоко і липовий чай.

— Якщо ви нічого не читаєте, то не маєте й звідки знати, що колись геніальний поет Овідій сказав: «Поезія, не скроплена горілкою, не поезія, а халтура...

— Коли так сказав побратим по перу Овідій, то мушу дотримуватися й я ним сказаного...

— Курите?

— Ні! Слава Богу...

— Мусите курити. Поет без цигарки, як священик без кадила. Під поетовим носом мусить без-

настанно куритись. Крізь клуби диму він бачить світ — засвіттям, пекло — раєм і лиху годину — віщуном.

— Як видно, мушу взятися й курити...

— Обов'язково! Та ще не як, а гірше турка. Звісно, якщо вам геніальність не дає спати.

— Хто мене навчить курити?

— Самі! Молокососи вчаться, а не навчиться дідусь?

— Як бачу, невдовзі поезія вилазитиме очима...

— Якщо жінок не любите, муз не маєте, не курите і не п'єте, то, до чорта, який з вас поет вибереться? Але скажіть, будь ласка, ви коли сідаєте до столу, думаєте над тим, що верзе перо на папері?

— Думаю, аж потію, а все нічого путнього не виходить...

— Все ясно. Інакше й не може бути.

— Ясно?

— Мені, а не вам.

— Будьте таким добрим, скажіть мені, що робити, як вестися, з якими пороками звикнути, щоб стати геніальним поетом? Я ладен робити будь-що. Погоджуюсь навіть корець кислиць поїсти і бочку трійла випити. Іду на будь-який компроміс, бо хочу і мушу стати геніальним поетом. Таж я знаю добре не одну бабусю та й не одного дідуся, що взялися за перо, коли їм треба було тільки свої чорні душі милом мити. І так брешуть у своїй писанині, аж куриться.

— Ви любите брехати?

— Боже борони! Я живу тільки правдою.

— Це ваша вада вад. Поезія без брехні нічого не варта, а ви станете геніальним, коли побачите мене з стільцем на голові.

— Що мені робити?

— Щоб стати й втриматися геніальним поетом, треба дотримуватись трьох заповідей: курити і пити, мати якнайбільше муз і не думати, коли пишете.

— Я цього дотепер не знав.

— Ви ще багато чого не знаєте. Проте мусите знати все, що стосується поезії та її химерного світу. Інакше, підлупите ніс, як коза хвіст.

— Я цього не бажаю.

— Ви вмієте плакати й сміятись, співати й голосити на команду?

— Так і сяк...

— Це ремесло ви повинні засвоїти бездоганно. Також слід вам знати, що у поезії незваному гостю місце за дверима.

— Таж я ще в поезії початківець. Ледь вивчаю її абетку.

— Не абетку, а піїтику? Так зветься ця наука. І воно походить від слова «піяти», тобто кукурікати. Бачите, що я знайшов вам відповідний псевдонім? Ваш псевдонім — одна з перлин піїтики...

— Скажіть мені, котрі кращі музи: молоді чи старші?

— Старші музи добрі вдома, а молоді на вулиці. Перші поміркованi, покірні, терпеливі, вірні, живуть лиш для поетів. Подеколи пишуть їм і поезії. А саме тоді, коли поетам димить в голові.

— Значить, муза — права поетова рука.

— Не лише рука, а всотеро більше. Адже десь у вашому віці поет-початківець Аполлоній Чученко одружився з зосенілою музою Гекубою Борщ. Вона раз-два зрозуміла, що Аполлоній в поезії невіглас. І з бенедиктинською заповзятістю почала йому поправляти вірші, займатися їх друкуванням, вихвалюванням і увічненням, бо він, бідний, грамотний, але неписьменний. Тепер родина Чученків куди подивиться, туди хоче й летіти.

— З музою обов'язково треба бути одруженим?

— Можна жити й на віру. І навіть набагато краще. Старші музи дітей не плодять і поетам клопотів не завдають. Старші музи вірні поетам, як собака, а німі, як риба.

— Хто встані мені допомогти знайти відповідну музу, пити горілку і курити — науки, без якої поезія в очереті шукатиме сучка?

— Степан Перепел — камергер Парнасу. Без нього на Парнасі й ворона не каркає. Він вишколює муз і поетім, одружує їх та розводить. Він альфа та омега.

— Степан Перепел...

— Він вас познайомить з цілою чередою муз, а ви спаруєтеся з тією жвавою, як рак на греблі.

— З музою можна виходити між люди?

— Можна! Але навіщо? Навіщо музі знати, куди ви никаєте, з ким сходитеся, з якою жінкою затягаєтеся в шури-мури? Тому для людського ока вам треба мати й молоду музу, але таку, щоб всі голови за нею ішли обертом. Вона одним зирком мусить застрелити п'ять ведмедів, що поглядають услід за нею.

— Степан Перепел навчить мене й горілку пити?

— Не пити, а дудлити. Поети горілку не п'ють, а тільки дудлять. Горілку п'ють пияки, а поети — іншого гатунку. Степан Перепел не має часу гаяти з вами. Він час від часу дудлить по чарочці міцної горілки тільки з Часом, але особисто вам порекомендує ворожбита чарок і напитків, який довгий час школився таки в самого Бахуса. Матвій Чаркопій дуже симпатична людина, раз-два припаде вам до душі, стоваришуєтеся з ним на все життя. Вам треба мати тільки добру волю. Потім хильните не одну бочку горілки, висубите голову не одній музі. Кожний початок важкий. Кожний перший крок, зроблений у невідомий світ, страхає

людину. Потім дай, боже, нашому теляті вовка з'їсти, поетам славу заробити і безсмертя завоювати.

— Писати поезії класичним чи білим віршем? Я ще не дуже розбираюся на ній...

— Трішки терпцю! Нині вже не треба співати, а бурмотіти. Поезія не є намисто добірних слів і великих думок, а каша з маком. Все, що спаде на думку, треба записати. Навіть коли не плеще, ні кує. Слів можете нашарпати звідусіль. Не треба вже мати власних бесаг. Інші часи, інакше пишеться поезія. Ритм і рима давно на цідилі.

— Що таке ритм і рима?

— Хочете писати римовану та ритмовану поезію? Таж це буде для вас каторгою. Не йдіть у пекло перед іншими поетами. Не проміняйте бика на індика.

— Я не хочу писати римовану, ані ритмовану поезію, але хочу знати, на котрому боці вогонь горить, а на котрому дим димить.

— Слухайте уважно! Поезія, яка дзвонить, як чортове калатало, — ритмована, а коли в ній слова паруються, як ведмідь з ослицею і кріт із зозулею — римована.

— Скільки грошей можна дістати за том надрукованих поезій?

— Залежить. Можна стати мільйонером, або тільки солі до оселедця заробити. За одну поезію можна дістати купу золота, але можна й фігу... Поетам взагалі не щастить.

— Ой, як жалію, що пару років тому не покинув бухгалтерію і не взявся за перо. Тепер мав бути мільйонером, а не жебраком.

— Не лементуйте і не жалійте! Все, що вам часом і долею присуджено, попаде до рук. Протемусите добре собі намотати на вус, що гонорар приходить набагато скоріше, ніж слава.

— Значить, слава навідується до поетів, коли вже їм її не потрібно. І, мабуть, це трагедія кожного поета..

— Поетам треба грошей, а не славою голови мастити.

— Здаю собі справу, що я життя і талант просвистав у пальці...

— Життя просвистали, а талант ні. Талант лиш на старість аж за море стріляє.

— Зрештою, що таке талант?

— Талант — гігант, а не пігмейчик спійманий на курмейчик.

— Я добре пригадую, що такі смішні слова чув то тут, то там.

— Це значить, що ваша пам'ять носить світ на долоні.

— Ви покмітили, хто ходить з головою в тайстрі.. Я все життя був донощиком і плітки розносив. І носився з ними, як кіт з оселедцем.

— На кого ви писали доноси?

— На всіх! А головно на жінок.

— Чим вони провинились перед вами?

— Нічим! Але я їх ненавиджу, як собака кота.

— Чому?

— Тому, що жінки чоловікам в очі сміються, а поза очі душу виймають.

— Ви мусите докорінно змінити свою оптику про жінок, бо, на лихо, й музи з-поміж них вибиваються та лізуть поетам в душу.

— Якщо затягнувся в танок, то до останку мушу танцювати.

— А ви маєте при собі яку-небудь поезію?

— Приніс. І вона називається «Білий гопак».

— Гарний заголовок.

— Гарний і модерний.

— Чудово! Ви ростете на моїх очах, як чужі гріхи...

— Ваші мудрі поради й спонукуючі рекомендації почали прилипати до душі, як смола до чобота.

— Це провісний знак. Це означає, що ви переступили поріг Парнасу правою ногою.

— Бодай поріг Парнасу, бо всі решта порогів переступав тільки лівою, і завжди мені й моїй поетичній душі велось, як двом котам в мішку.

— Прочитайте поезію. Вона дасть міру вашого таланту, виштрихує ваш поетичний всесвіт, зафіксує координати вашого духовного світогляду.

— Це, так би мовити, моя перша поезія, яка командує читачами, як свиня мішком.

Кінь. Баран. Собака. Бик. Козел.

Зозуля. Горобець. Ворона. Щиглик. Перепел.

Дуб. Верба. Черешня. Липа. Граб. Троянда і горіх.

У танець затягнулись, наче плач і сміх.

Музики грають, аж язики повивалювали

І білі танцюристи білі хустинки підняли

Вгору й ними так розпачливо махають,

Що аж мерці з могил стрибають...

— Досить! Ваша поезія переконала мене, що ви винятковий поет.

— Значить...

— Я не купив кота в мішку, а віднайшов спаленого вовка. Ви мій новоспечений поет. Ви моє найбільше відкриття.

— Справді?! Мене аж сльози обливають і волосся решетом стає.

— Їй-богу! І мушу вам уточнити, що геніальних поетів завжди сльози обливають.

— А волосся решетом не стає?

— Якщо мають! Є досить геніальних і лисих...

— Дякую! Ви посунули ще один камінь з мого серця.

— Ви яким пером пишете?

— Гусячим.

— Не добре! Гусячими перами не пишуться шедеври, а тільки макулатура.

— Купити золоту ручку?

— Ви змикитили? Треба спіймати сліпого крука, висмикнути найкраще перо з крила, зварити його в осличинім молоці, загартувати у вранішній росиці, помити 1001 разів у вині, яке бурштинилось тільки в Бахусових погребах, а потім обтесати Дамокливим мечем. Таким пером пишуться самі шедеври... Не треба ні голову бити, ні потіти. Зрозуміли?

— Я зрозуміти зрозумів, але не так легко мені спіймати сліпого крука...

— І не треба! Степан Перепел подарує вам цілий оберемок таких пер.

— Я...

— Вам ще треба запусити бороду, вуса, бакенбарди, кудли.

— Без них не можна обійтися?

— Можна! Та де ви бачили геніального поета без цих прикрас?

— Переді мною ще не появився жодний поет цього гатунку.

— Появиться! І не перелякайтеся, бо вони майже всі, — як цапи і барани...

— Поети носять і роги?

— Всі поети рогаті, як чорти.

— Як мені одягатися?

— Якнайкумедніше!

— Ясно!

— Вам тепер все ясно, але пізніше бачитимете перед собою тільки каламуть. Дивіться, щоб вам по бороді не текло і в роті сухо не було.

— Що не текло б по бороді?

— Горілка! Вона вирішує долю поета та його поезій...

— А музи?

— Музи їх обезсмертнюють. У доброї музи завжди — ні з губи мови, ні з носу вітру.

— Як видно, музам час присудив гірку долю.

— Музам як музам, а поетам присудив таку, що не завжди їм весело на світі жити.

— Добре, що хоч мають досить грошей. Втім, я гадав, що поети найвеселіші люди.

— Поети веселі у корчмі, а не вдома.

— Де краще поетам пити: в корчмі чи вдома?

— Скрізь! Але кожен поет мусить пити за десятьох звичайних п'янюг. Той, хто витримує, тому геніальність покладе руку на голову.

— Як знатимуть люди, що я геніальний поет? По чому? На чолі не пише...

— Потавруємо червоним жигалом на вашому чолі: Калігула Кукуріку — геніальний поет. Люди добрі, падайте йому до ніг і цілуйте руку, яка пише тільки безсмертні твори. Амінь!

— Чоло не болітиме мене?

— Ані трішки! Поетів чола ніколи не болять. Тому й можуть тріскати, гудіти, тріпатись об всі стіни.

— Ідеально!

— Скільки вам років?

— Стукнуло 80.

— Ідальний вік. Майбутність перед вами. І ваша поезія виграє...

— Що виграє? Велику суму грошей?

— Бубликову дірку.

— Не безсмертя і славу?!

— Безсмертя і славу поети назвали бубликовою діркою...

— Я...

— Питайте! Не вагайтесь! Ви мусите звідси повернутися до вашого письмового столу справжнім поетом, а не початківцем. Мусите стати азом поетичного світу...

— Як мені поводитися з редакторами? Я чув, що вони — шкуродери. Здирають з поетів шкуру, а з-під п'ят їм ріжуть і очима й не моргнуть.

— Редакторів не треба панькати, а спіймати їх на гачок. Потім кожний сидить, як баран у ділниці...

— Поетам дозволено їздити за кордон?

— Не лише за кордон, а й на Місяць. Перед поетами зникають границі, прочинюються всі ворота, митниці встрявають у землю, а митники всі трублять в одну цівку...

— Можна їздити за кордон у супроводі муз?

— Тільки однієї! Досить і однієї! І рекомендується поетам їздити за кордон у супроводі тільки молодих муз.

— А старші музи згідні?

— Поет ніколи не питає музу, ані не звітує перед нею. Кожний його вчинок, добрий чи злий, табу! І добре усвідоміть, що музам не треба дати можливість задирати носа, бо потім аж на третій яр буде чути базар.

— Переконуюся, що з музами не можна поґратися...

— Краще пограйтеся з вогнем, ніж із музами. Вогонь вас лиш обпече, а музи заведуть таку велику хурделицю, аж вам дихати не дасть і між люди більш не покажетеся.

— Де ж мені тримати гроші? Я не хочу, щоб мої музи знали, скільки грошей принесе та чи інша поезія.

— Гроші ніколи не тримайте вдома. Дістанете — Дайте їх корчмареві.

— Я дотепер знав, що гроші заощаджуються в банку.

— Банок поетів — це корчма...

— Корчма платить однакові відсотки з банком?

— Втричі більші.

— Гаразд.

— І не будьте скупі. Давайте пити всім поетам. Їх завжди пипоть дере і палить спрага. Проте не завжди мають грошей.

— А їх багато?

— Мало! А й ті плюються, а потім лижуться...

— Степана Перепела де можна знайти?

— В корчмі. Він вже давно вас там чекає.

ХАТА БЕЗ ПІДКОВИ І МІТЛИ

Іван Карасик і Степан Ведмідь — давні друзі й побратими по перу. Вони підписують свої твори навхрест і співають під вікнами муз голосами один одного. Ну що вдієм ? І розумний, і дурний має свою долю.

Ой бо чудна ця доля ! Саме тоді, коли й не сподіваєшся, вона появиться перед тобою і блаженно скаже : «Добридень !» Кажучи «добридень», вона мигцем тебе зачаклує, а ти, убогий мандрик, починаєш уявляти, що твоїй голові досить два слова...

Про вередливу долю та її капризну доброзичливість ніколи не думали Іван Карасик і Степан Ведмідь. Вони цілий день ловлять гав та баляндраси пускають, а вночі забігають до корчми і в ній ждуть від ялової кози молока...

Нещодавно їх спіткала доля й каже : «Шановні майстри, я вам дарую хату. Досить вам жити, як верша на воді. Час би й вам попрацювати здорово на літературній ниві. Якщо ви не мали таланту змалку, то до останку він постукає й у двері вашої хати. Талант — рідкісний гість...»

Іван Карасик і Степан Ведмідь, почувши таку небуденну вістку, з'їхали з глузду, як пес з соломи. У їх вирячених очах закружеляли гамлетівські питання : «Навіщо хати і літературної ниви ? На-

віщо щастя і супокою ?» Їм жити так чи інакше — усе рівно !

Одного кармінного повечір'я вони заселили нову хату всіма своїми недоспіваними піснями й недописаними творами. Також притаскали сюди і копу милих спогадів про їх ноктюрні гастролі.

— Біда, Степане, — поскаржився сумовито Іван.

— Не біда, а катастрофа, — підбасував роздратовано Степан.

— Навіщо нам хати ? Не краще нам було без неї ? На мою думку, кочове життя — рай творця...

— Іване, як видно, ти набрався розуму, як лин мулу. І все ж таки не можу прийти до тями : перед ким ми провинились ? Хто нас покарав ? Але той, хто нас покарав, дав дулю через кишеню...

Затишшя впало чорним саваном на хату і, здавалось, що наріжні камені почали тріщати, поріг віддалятись, а вікна пройматись візерунками. У хаті, так би мовити, гарна година, та ні з ким полятись.

— Що робиш, Іване ?

— Шпичку з дуба тешу. А ти ?

— Стріляю в місяць.

— Якими кулями ?

— Німими, глухими і сліпими...

— Та це ж велика штука. Стріляти у місяць без того, щоб хтось тебе почув і побачив... Тим більше, що нині бачиться й те, що не видно, чується й те, що не сказане...

— То ж не штука, а шутка...

— Яка шутка ?

— Ну, шутка... Хоч гірша, аби інша...

— Не може бути.

— Ба може. Іване, ти коли гарчиш, аж пара з рота шипить.

— Справді, може бути. І доля з нами шуткує.

— Бачиш, здогадався й ти, де в бога заєць — де з чорта мисливець!

— Так. Мій ум став жвавий, як рак на греблі. Все ж таки, що нам робити?

— Підем у світ великий.

— Світ великий лиш на карті. Ану спробуй пройтися ним! Перед першим зробленим кроком упаде рогатка, а перед другим — появиться митниця. Відтак — границя. І зійдеш на цідило.

— Я лечу, а ти пливеш.

— Це правда! Ти летиш, я пливу, а разом рачкуєм...

— Слухай, Степане, ти не робися філософом. Ця китиця не для твого хвоста, ані зіркою для твого чола. Краще поговорім про лихо, яке нас спіткало саме в полудень життя. Таж у нас хата. Літературна нива.

— Годі! Похвалити тебе не вмію, а погудити не смію.

— Вціль вже раз в Ахіллесову п'яту!

— Добре. Зважимо наші розуми, серця й таланти. Вони ж на цвіту прибиті. Чиї важитимуть більше, той стане господарем у цій хаті. Ясно, Карасику?

— Ні! Я тебе не пізнаю здалека, як рибак рибака. Та чи можна зважити розуми, серця й таланти? Хіба посмертно. А тоді мене вже не цікавить.

— Це значить, що після нас і потоп може прийти...

— Боже борони! Нам потопу не треба! Він знищить наші твори, спогади про нас. Замулить нашу хату й літературну ниву...

— Наші розуми, серця і таланти можна зважити, написавши найкращі твори. Зрозумів?

— Зрозумів. Але навіщо ти мені говориш в притчах?

— Я біжу навздогін за життям, а ти цього не розумієш.

— Ти так біжиш за життям, як цуцик на прив'язі...

— А ти як біжиш?

— Як ведмідь за перепелицями... Я ж тобі не казав?

— Пробач! Ти казав і ти чув.

— Слухай, Степане, нам треба залишити за собою видимі сліди. Дотепер ми бігли цим світом, як пес через овес.

— Всі наші сліди зрячі. Та ще заздалегідь...

— Не гадаю.

— Коли ми нап'ємося в корчмі й жбурляємо чарками у простоволосі голови наших горе-критиків, — це не видно другого дня? Або коли ти зробив дитину поетесі, що солов'я байками годує й одружилась з літературним критиком, який вже п'ять років вважає тебе козлом розпущення! Чи коли ми наговорили одне і друге, а наші друзі донесли туди, куди й сліпа коняка везе, а ротозії на возі сидять? Не мали ми досить клопоту?

— Годі! Ти став надто чутливим, але не знаю, звідки накрапотіло стільки чутливості в твою миршаву душу.

— Ти не трать, куме, сили, спускайся на дно, а вечірний гнів залиши на ранок.

— Перш за все нам треба прибрати хату.

— Ось, як я бачу прикрашену нашу хату: вікна заслонимо нашими портретами.

— У нас же троє вікон.

— Третє заслонимо нудами наших муз. Ти їх знаєш... Складемо на купу всі наші вибрані твори і той пагорб буде нашим столом. Твори наших ворогів...

— Найкращі чи найгірші?

— У наших ворогів немає хороших творів? Є тільки макулатура. І складемо їх на дві купки — будуть нашими кріслами. І сидітимемо на них, як на двох золотих престолах. З повних і порожніх пляшок складемо два ліжка. Одне мені, друге тобі.

— Чиє ліжко буде з порожніх пляшок?

— Помішаємо їх. І ми спатимемо на двох нерозгаданих світах.

— Твій задум чистий, як сльоза.

— Чия сльоза?

— Наших пер...

— У кожному куточку нашого Парнасу коптітимуть каганці. Їх гнотами та лоєм будуть язики й отрута наших горе-критиків. Над дверима напишемо гасло: «Все, що твориться надворі, внутрі перетворюється».

— Мені не ясне твоє гасло.

— Видно, твоїй голові знову везе, як утопленику. Мой, Карасику, життя твориться надворі, а в нашій хаті перетворюється. Вино бурштиниться надворі, а тут ми його перетворюємо на радість, смуток і шедеври.

— Я почав розуміти смисл твого диявольського гасла. Тож за твоє добро, кадук тобі в ребро!

— Слава Богу, що й ти почав розуміти прості речі.

— Прийде час і для складних.

— Прийде, коли ти побіжиш на той світ, як собака за возом.

— Ніколи не пізно! А саме для геніальних творців.

— Вітер замітатиме хату, а дощ митиме миски, попільнички й підлогу. І на цьому кінець!

— З дощем я згідний, а з вітром ні. Вітер, коли замітатиме нашу хату, то замете й наші твори. Він подумає, що наші твори і сміття — одна біда.

Нам треба купити мітлу. Ти, мабуть, знаєш, що до хати, де немає мітли, заходить відьма. А яку користь нам принесе ця паскудна баба? Коли б до нас заходили музи, то...

— Треба нам купити мітлу і підкову...

— Навіщо підкову?

— Підкову приб'ємо до порога. Нехай лиже її час. Бо інакше лизатиме наші чола.

— Звичайну підкову?

— Чом звичайну? Нам треба придбати підкову від норовистої шкапини, яка вже давно задерла копита.

— А де ми знайдемо шкапину з такою підковою?

— Десь знайдемо. Світ великий. Той, хто шукає, завжди знаходить. Світ повен норовистих коней.

— Що станеться, коли час оближе наші чола?

— Вишліфує їх. Будуть яснішими й розумнішими.

— Не будуть.

— Чому?

— Тому, що наші голови кружляють на в'язах, а чола йдуть за ними навпомацки. Ти хочеш, щоб наші голови стали чубатими чи цибатими?

— Ні! Час нехай лиже собі підкову, доки її не долиже.

— Кожен нехай лиже те, що йому до вподоби. І нехай п'є, що смакує.

— Так! Час нехай лиже підкову від здохлої шкапини, а ми собі попиваймо вино та горілку.

— От бачиш? Між нами почала прокладатись кладка порозуміння. Я починаю вірити, що доля нас зустріла в щасливу годину. Мабуть, вона нас полюбила.

— Я долі не довіряю. Вона — дволична й вередлива. Вередлива, як наші музи, і дволична, як наші друзі.

— Та хіба у нас існують справжні музи й вірні друзі?

— Той, хто для нас добрий, той нам не годиться.

— Значить, щоб бути щасливим, ми повинні обов'язково придбати мітлу і підкову. Видно, щастя проміняло шило на швайку.

— Треба придбати і паперу, і пера, і...

— І днів...

— І ночей...

— Так! Ночей! Ми тільки вночі працюємо. Творим і попиваєм.

— І ще одне...

— Що саме?

— Карасика і Ведмедя...

— Карасика і Ведмедя нема звідки купити. Нові ще не народилися, а цим, що є, вже почали соловіти очі й клацати зуби. А їхні вороги вже давно заплатили дзвонарям, щоб їм видзвонили. І чим скорше!

— Не бійся! Не кожна напасть нам спати не дасть. Тепер у нас хата, літературна нива, купимо мітлу, придбаємо підкову...

— Треба нам бути обережними. Життя — як норовистий кінь, скине з плечей, коли й не сподіваєшся.

— Упадемо і знову піднімемося. Чи дотепер ми раз падали? Адже ми звикли краще з падінням, ніж з польотом.

— Якщо подумаємо добре, то краще падати, ніж летіти. Щоб упасти, не треба хтозна-якої сили, а щоб летіти, треба добре напнутись. І ще одне: коли падеш, усі тебе бачать, а коли летиш, ніхто не бачить, або робиться, що не бачить. Заздрість, мабуть, запилює їм очі.

— Ну, Ведмедю, досить нам теленіти. Ми наговорили стільки, що хата наша держиться, як пісок на вилах. Прочинім вікна й двері. Нехай наші роздуми полинуть у світ великий тільки соколами та орлами. Ідім купити мітлу і придбати підкову.

Якщо хочемо бути щасливими, то нам треба лише пити і байдики бити.

— Підкова і мітла... Які прості речі, але вони незамінимі нічим у тій хаті, куди загостить щастя.

— І безсмертя.

— І слава.

— І музи.

— І чорногузи.

— Чом чорногузи?

— Ти не знаєш, що чорногузи приносять дітей до хат порядних людей?

— Навіщо нам дітей?

— А наші твори не діти?

— Ведмедю, у нашій хаті ти став сонцем, а я місяцем.

— Бачиш? Наше гасло синтетизує все..

— Боже гасло.

— Боже гасло може видумати тільки мудра голова.

— Голова мудра, але все похожа на гарбуза.

— Що вдієш? Всі мудрі голови, як гарбуз.

— Які ж наші голови?

— Круглі, як сфера, і розумні, як атмосфера.

— Яке діло має тут атмосфера?

— Хіба не атмосфера є матір'ю життя?

— Ясно! Зрозуміло! Ідім на пляц.

— На пляц і на цвинтар.

— На який цвинтар?

— Кінський... Там знайдемо потрібну нам підкову.

— А де той цвинтар?

— Та десь ми трапимо на нього, як лиха година на нас.

— Ходім!

— Уперед! Перемога недалеко, а щастя — горобець в наших руках.

Степан Ведмідь і Іван Карасик залишили на самоті свій Парнас і подалися придбати речі, без яких немає щастя на землі. На базарі вони купили мітлу і, повертаючись додому, пригадали, що за її майбуття треба запити, бо ж не буде замітати так, як приписує їй зодіак.

— Карасику, зайдемо до корчми намочити мітлу. Не можна замітати сухою мітлою, бо підніметься пилюка, аж у лісі вовки завиють.

— Ладен! Корчма — чистилище! І для нас, і для мітли.

— І підкови.

— І підкови. Лиш би роздобути.

— Ми завжди знаходим, що шукаєм. Ми ж витязі, не бовдури.

Корчма. За столом — Іван Карасик і Степан Ведмідь. У черевату пляшку встромили мітлу і поклали її посеред столу, як новорічну ялинку.

— За наше здоров'я, Карасику!

— За наше і нашу божественну мітлу!

— І за нашу золоту підкову.

— За підкову — трохи пізніше.

— Тепер! Пізніше хтозна-що може статись.

— Це правда. Хто-зна, у яку халепу попадемо, як два янголи.

— Скропімо мітлу! Скропімо рясно! Нехай і вона відчує, що знаходиться в надійних руках! Нехай і вона дивиться на світ горілиць чи ницьма, як ми!

— Ця мітла, напевно, підпиратиме наш Парнас.

— І нас.

— І нею позамітаємо всі дороги, якими кульгають наші вороги.

— У всіх скрутних обставинах вона буде нашим рятівником.

— На здоров'я, Ведмедю!

— На здоров'я, Карасику!

— Адже ця мітла доброго гатунку, бо народила нову...

— Так... І я бачу дві мітли... Дві мітли у двох пляшках. Мітли і пляшки множаться на наших очах.

— Он так множитимуться й підкови...

— Дай Боже! Тоді підкуємо всіх наших ворогів. А у нас їх стільки, скільки тепер гадок у наших заморочених головах.

— Ведмедю, але й ти... подвоївся... Адже тепер ти... Два...

— Мабуть, ти мене бачиш двояко... В тебе очі косі...

— Ні! Бачу добре! І немає жодної різниці між тобою... й ним... Обидва в мутній воді рибу ловите...

— Що за диво? І я тебе почав бачити подвійно...

— Мітла нас прокляла...

— Або наврочила підкова...

— Підкова і мітла позбавлять нас зла...

— Кожен з нас має по мітлі... А той... другий Карасик? А той другий Ведмідь?

— Ті матимуть по підкові...

— Га? Вони по підкові, а ми по мітлі?

— Залишім тут мітли і наших двійників, а самі ходім на кінський цвинтар. Ходімо борзенько, бо щастя дає, та з кишені не виймає...

— Ходім, бо коні вже давно нас чекають... І то — ще осідлані!

— Мітла, підкова й час навернуть щастя й на наш Парнас. Ми доберемося до щастя, як кіт до сала...

— А ти що, кінський цвинтар бачиш Парнасом?

— Кінський цвинтар... Чи Парнас... Нині все одно для нас...

— Ходімо, Карасику!

— Куди?

— На кінський цвинтар...

— На кінський великдень...

— Тепер...

— Таки тепер ?!

— Таки в цю часинку. Ти не бачиш, що навколо нашого стола ми наплодились, що й голки нема, де спустити ? Наші місця загарбали мітли, облуплені Карасики, побиті Ведмеді...

— Бачити не бачу, але відчуваю...

— Ходім !

— Карасику й Ведмедю, ідім у похід знову, бо треба нам пристарати підкову ! Ми всіх би перегнали, та бігти боїмось...

— Ідім на цвинтар !

— А як прийдуть за нами новонароджені ?!

— Нехай приходять. На цвинтарі вистачає місця всім відвідувачам. Але не прийдуть, бо посмакували життя... Поласували горілкою...

— Тримай їх, Боже, в корчмі, доки ми знайдемо підкову.

— Не мели язиком, немов з гарячки. Ми тут їх знайдемо...

Поволі, спотикаючись, Степан Ведмідь та Іван Карасик добрались на кінський цвинтар, а навколо столу їх нащадки почали чоломкатись, піднімати чарки й тикати мітли в порожні пляшки.

Ведмідь і Карасик дійшли на кінський цвинтар і зніяковіли : перед ними шкірили зуби два цвинтарі...

— Ведмедю, ми шукали один цвинтар, а знайшли два... Значить, нам повело таки з самого початку.

— Так... Два... В один цвинтар увійдеш ти, а в другий я...

— Зайдемо в два цвинтарі, а потім вийдемо з чотирьох...

— Або вже не вийдемо ніколи...

— Я вже бачу три цвинтарі...
— А я чотири...
— А де коні?
— Котрі коні?
— Ті з золотими підковами...
— Он там весь табун...
— Я бачу два табуни...
— Множаться й вони перед нами, як наша мітла...
— Ти чуєш, кигиче сова?
— Кигичуть три, а не одна, дурню...

ЗМІСТ

Сюжет для роману 5
Задзвонили знову дзвони . . . 16
Фреска 21
Іване, мій Іванчику! . . . 24
Розвід 29
Теревені-вені 35
Чарочка горілки 40
Я і тінь 45
Воскресіння 53
Під знаком розлуки . . 56
Капелюх 67
Монолог світанку 73
Двійник 78
Глухі 84
Гробар 89
Дзеркало 93
Правда і кривда 98
Мансарда без весни 106
Безталанна 115
Іскринки з розбитої скриньки Івана Гулі . 122
На храму 127

Хліб і ніж . . . 139
Бабусина спідниця . 146
Покаяна й грішник . 157
Сватання 165
Як теща нарозумила свого затя-письменника 175
Як пошились в дурні два митці . 183
Головаті 190
Людська комедія . . 201
Радник Парнасу . . 208
Хата без підкови і мітли . . 221

Відповідальний редактор: МИКОЛА КОРСЮК
Технічний редактор: СТЕВАН ЛЕПОЄВ

Надруковою 1985 року. Формат: 16/50×80
Видавн. арк. 8,967 Друк. арк. 14,75

Tiparul executat sub comanda
nr. 177 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

Stepan Teaciuc
CALEIDOSCOP
(proză, lb. ucraineană)
Editura Kriterion
București, 1985